

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ ๔

ขอบข่ายของเนื้อหา

บทที่ ๔ สามัญญกัณฑ์

- ๔.๑ ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ ๑๘ ศัพท์
- ๔.๒ ประเสริฐ, สูงสุด, ประชาน ๒๖ ศัพท์
- ๔.๓ ฉลาด, ปรากฏชัด, แจ่มแจ้ง ๒ ศัพท์
- ๔.๔ อ่อน, อ่อนโยน, นุ่ม, ละเอียด ๓ ศัพท์
- ๔.๕ แจ่มแจ้ง, ชัดเจน, ประจักษ์
- ๔.๖ ไม่แจ่มแจ้ง, ไม่ชัดเจน, ไม่ประจักษ์ ๒ ศัพท์
- ๔.๗ ผู้มีบุญ, ผู้ได้รับผลของกรรมดี ๓ ศัพท์
- ๔.๘ ผู้มีความเพียรมาก ๒ ศัพท์
- ๔.๙ ผู้มักมาก, ผู้โลภมาก ๒ ศัพท์
- ๔.๑๐ ผู้มีใจดี, ผู้มีน้ำใจ, ผู้มีใจประเสริฐ ๒ ศัพท์
- ๔.๑๑ ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ ๑๐ ศัพท์
- ๔.๑๒ ผู้เป็นใหญ่, ผู้ครอง, เจ้านาย, ผู้นำ ๑๑ ศัพท์
- ๔.๑๓ ผู้มั่งคั่ง, ผู้ร่ำรวย ๓ ศัพท์
- ๔.๑๔ ผู้ควรรับทาน ๒ ศัพท์
- ๔.๑๕ น่ารักใคร่ ๒ ศัพท์
- ๔.๑๖ ผู้มีเขาว์, ผู้พิจารณาเหตุผลได้เร็ว ๒ ศัพท์
- ๔.๑๗ ผู้เอาใจใส่, จดจ่อ, ผู้ขยัน, ติดงาน ๒ ศัพท์
- ๔.๑๘ ผู้ตระหนี่ ๔ ศัพท์
- ๔.๑๙ ผู้ตกยาก, คนจน, ไม่มีกิเลส ๕ ศัพท์
- ๔.๒๐ สัตว์ ๔ จำพวก
- ๔.๒๑ บุษบา, นบถื้อ, นอบน้อม ๗ ศัพท์
- ๔.๒๒ เหลา, ถาก ๒ ศัพท์
- ๔.๒๓ ก่ลาว, พุดจา, สนทนา ๑๑ ศัพท์
- ๔.๒๔ สมยศัพท์มี อรรถ ๙ อย่าง
- ๔.๒๕ วรรณศัพท์มีอรรถ ๑๐ อย่าง
- ๔.๒๖ จกศัพท์มีอรรถ ๑๔ อย่าง
- ๔.๒๗ พุทธจริยศัพท์มีอรรถ ๑๒ อย่าง
- ๔.๒๘ ธรรมศัพท์มีอรรถ ๑๔ อย่าง
- ๔.๒๙ อตถศัพท์มีอรรถ ๙ อย่าง
- ๔.๓๐ คุณศัพท์มีอรรถ ๘ อย่าง
- ๔.๓๑ รสศัพท์มีอรรถ ๙ อย่าง
- ๔.๓๒ โภคศัพท์ในอิตถิลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง
- ๔.๓๓ ปทศัพท์ทำนรู้ว่ามีอรรถ ๙ อย่าง

- ๔.๓๔ ไปทุกศัพท์มีอรรถ ๖ อย่าง
- ๔.๓๕ เนกขมมศัพท์ปรากฏในอรรถ ๕ อย่าง
- ๔.๓๖ สุตศัพท์ที่เป็นอภิธานยลิ่งค์ คือเป็นได้ทั้ง ๓ ลิ่งค์ มีอรรถ ๗ อย่าง
- ๔.๓๗ ความหมายของ สนธิและสัตตมศัพท์
- ๔.๓๘ ความหมายของนิบาตศัพท์
- ๔.๓๙ สรุปท้ายบท

วัตถุประสงค์การเรียนรู้ประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว นิสิตสามารถ

๑. บอกคำศัพท์ต่าง ๆ มีศัพท์ว่า โสภณ-ดี เป็นต้นในสามัญญกัณฑ์นี้ได้
๒. อธิบายความหมายของคำศัพท์ต่าง ๆ มีศัพท์ว่า โสภณ-ดี เป็นต้น
๓. วิเคราะห์ชื่อของคำศัพท์ต่าง ๆ มีศัพท์ว่า โสภณ-ดี เป็นต้นในสามัญญกัณฑ์นี้ได้

กิจกรรมการเรียนรู้การสอน

๑. นิสิตทุกคนร่วมกันแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความคิดเห็นเกี่ยวกับคำศัพท์ต่าง ๆ ในสามัญญกัณฑ์
๒. นิสิตร่วมกันสังเคราะห์วิเคราะห์ความหมายของศัพท์ต่าง ๆ
๓. นิสิตแต่ละรูปตรวจสอบความพร้อมของตนเองโดยซักซ้อมทำความเข้าใจเนื้อหาและเพื่อนร่วมห้อง
๔. อาจารย์สรุปความคิดรวบยอดด้านคำศัพท์ในกัณฑ์ในเรื่องความหมายและความสำคัญของศัพท์ต่าง ๆ

สื่อการเรียนรู้การสอน

๑. เอกสารประกอบการสอน
๒. หนังสืออ่านประกอบ (บรรณานุกรม)
๓. สื่อการสอน (Powerpoint)

การวัดผลและประเมินผล

๑. การเข้าห้องเรียน
๒. ทำแบบฝึกหัดท้ายบท
๓. การมีส่วนร่วมในชั้นเรียน เช่น การสอบถาม การแลกเปลี่ยนความรู้
๔. การอภิปรายหน้าชั้นเรียน

บทที่ ๔ สามัญญกัณฑ์

ว่าด้วยนามศัพท์และคุณศัพท์สามัญญ์ทั่ว ๆ ไป มีความดีงาม
ความประเสริฐ ความฉลาด เป็นต้น รวมทั้งศัพท์ที่เป็นนิบาตบทและอุปสัคบท

ในบทนี้ จะกล่าวเฉพาะสามัญญกัณฑ์อันเป็นกัณฑ์ที่ ๓ ในคัมภีร์ มีจำนวน ๕๑๓ คาถา
แต่นำมาจัดการเรียนการสอนในรายวิชาอักษรานนี้เพียง ๓๐ คาถา ประกอบด้วยคำศัพท์เหล่านี้

- ๔.๑ ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ ๑๘ ศัพท์
- ๔.๒ ประเสริฐ, สูงสุด, ประชาน ๒๖ ศัพท์
- ๔.๓ ฉลาด, ปราบกษัต, แจ่มแจ้ง ๒ ศัพท์
- ๔.๔ อ่อน, อ่อนโยน, นุ่ม, ละเอียดย ๓ ศัพท์
- ๔.๕ แจ่มแจ้ง, ชัดเจน, ประจักษ์
- ๔.๖ ไม่แจ่มแจ้ง, ไม่ชัดเจน, ไม่ประจักษ์ ๒ ศัพท์
- ๔.๗ ผู้มีบุญ, ผู้ได้รับผลของกรรมดี ๓ ศัพท์
- ๔.๘ ผู้มีความเพียรมาก ๒ ศัพท์
- ๔.๙ ผู้มีกมาก, ผู้โลภมาก ๒ ศัพท์
- ๔.๑๐ ผู้มีใจดี, ผู้มีน้ำใจ, ผู้มีใจประเสริฐ ๒ ศัพท์
- ๔.๑๑ ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ ๑๐ ศัพท์
- ๔.๑๒ ผู้เป็นใหญ่, ผู้ครอง, เจ้านาย, ผู้นำ ๑๑ ศัพท์
- ๔.๑๓ ผู้มั่งคั่ง, ผู้ร่ำรวย ๓ ศัพท์
- ๔.๑๔ ผู้ควรรับทาน ๒ ศัพท์
- ๔.๑๕ น่ารักใคร่ ๒ ศัพท์
- ๔.๑๖ ผู้มีเขาว์, ผู้พิจารณาเหตุผลได้เร็ว ๒ ศัพท์
- ๔.๑๗ ผู้เอาใจใส่, จดจ่อ, ผู้ขยัน, ติดงาน ๒ ศัพท์
- ๔.๑๘ ผู้ตระหนี่ ๔ ศัพท์
- ๔.๑๙ ผู้ตกยาก, คนจน, ไม่มีกิเลส ๕ ศัพท์
- ๔.๒๐ สัตว์ ๔ จำพวก
- ๔.๒๑ บุษบา, นั้บถือ, นอบน้อม ๗ ศัพท์
- ๔.๒๒ เหลลา, ถาก ๒ ศัพท์
- ๔.๒๓ กล่าว, พูดจา, สนทนา ๑๑ ศัพท์
- ๔.๒๔ สมยศัพท์มี อรรถ ๙ อย่าง
- ๔.๒๕ วรรณศัพท์มีอรรถ ๑๐ อย่างคือ
- ๔.๒๖ จกศัพท์มีอรรถ ๑๔ อย่าง คือ
- ๔.๒๗ พรหมจริยศัพท์มีอรรถ ๑๒ อย่าง
- ๔.๒๘ ฌมศัพท์มีอรรถ ๑๔ อย่าง
- ๔.๒๙ อตถศัพท์มีอรรถ ๙ อย่าง
- ๔.๓๐ คุณศัพท์มีอรรถ ๘ อย่าง คือ

- ๔.๓๑ รศัพท์มีอรรถ ๙ อย่าง
 ๔.๓๒ โปธิศัพท์ในอิตถิลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง
 ๔.๓๓ ปทศัพท์ท่านรู้ว่าม้อรรถ ๙ อย่าง
 ๔.๓๔ โปกุขรศัพท์มีอรรถ ๖ อย่าง
 ๔.๓๕ เนกขมมศัพท์ปรากฏในอรรถ ๕ อย่าง
 ๔.๓๖ สนตศัพท์ที่เป็นอภิเษยลิงค์ คือเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ มีอรรถ ๗ อย่าง
 ๔.๓๗ ความหมายของ สนิและสัตตมศัพท์
 ๔.๓๘ ความหมายของนิบาตศัพท์
 ๔.๓๙ สรุปท้ายบท

๔.๑ ดี, งาม, สวย, น่าชอใจ ๑๘ ศัพท์

๗๑.	โสภณ รุจิร สารุ วคคฺ มโนรม กนต	มณฺญถึ จารุ สุนทร; หารึ มณฺช จ เปสถ.	(๖๙๓)
๗๒.	ภทฺท วาม จ กลยาณ อตุตโม ปวโร เขมฺโฐ	มนาป ลทฺถก สุก; ปมฺชา'นุตโตโร วโร.	(๖๙๔)
๗๓.	มฺโขย ปธานํ ปาโมกฺโข ปณฺตี ปรมํ เสยโย	ปร'มคฺคณฺถ'มุตฺตร; คามณฺี เสฏฺฐ-สตุตมา.	(๖๙๕)
๗๔.	วิสิฏฺฐา'ริย-นาเค'โก- สีห-กฺุณฺช-สทฺทูลา-	สภ'คฺคา โมกฺข-ปฺงควา; ที ตฺ สมาสคา ปฺเม.	(๖๙๖)

มีศัพท์ โสภณ, รุจิร, สารุ, มณฺญถึ, จารุ, สุนทร, วคคฺ, มโนรม, กนต, หารึ, มณฺช, เปสถ, ภทฺท, วาม, กลยาณ, มนาป, ลทฺถก และ สุก

๑. โสภณ แปลว่า ดี, งาม, สวย, น่าชอใจ

รูปวิเคราะห์: สุกตติ โสภณ สิ่งที่ดีว่าโสภณะ เพราะงดงาม (สุก โสภเน=งดงาม-สว่าง-รุ่งเรือง + ญ)

อุทาหรณ์: ตมพรวิ ราชปุตตี มทฺที สพฺพงคฺโสภณา^๑ พระนางมัทรีราชบุตรี ผู้ทรงสิริโฉม ได้กราบทูลค่านักับพระเจ้ากรุงสยชัยนั้น

ปพฺพเต หิมวนตฺมทึ วสามิ ปพฺพตฺนตฺเร ปุฬินํ โสภณํ ทิสฺวา พุทฺธเสฏฺฐิ อฺนุสฺสรี^๒ ข้าพเจ้า อยู่ระหว่างภูเขา ที่ภูเขาหิมพานต์ ได้เห็นกองทรายงดงามแล้วหวนระลึกถึงพระพุทเจ้าผู้ประเสริฐ

๒. รุจิร แปลว่า ดี, งาม, สวย, น่าชอใจ

รูปวิเคราะห์: โรจตติ รุจิร สิ่งที่ดีว่ารุจิระ เพราะสวยงาม (รุจ ทิตฺตฺย=งดงาม-สว่าง-รุ่งเรือง + อิริ)

อุทาหรณ์: มชฺฌเม สรฺสสฺ ติฏฺฐนฺติ วิมานา กปฺปฏฺฐายิโน เวฬุริยวณฺณา รุจิรา อจฺจิมฺนโต ปกฺสสรฺา^๓ วิมานทั้งหลาย ตั้งอยู่ท่ามกลางมหาสมุทรตลอดกับ มีสีเหมือนสีแก้วไพฑูรย์ สวยงาม โชติช่วง สว่างไสว

^๑ ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๘๓๒/๓๒๕.

^๒ ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๘๔/๒๒๐.

^๓ ม.ม. (บาลี) ๑๒/๕๑๓/๔๕๖.

ยถาปิ รุจิรํ ปุณฺณํ วัฒนฺณวณฺตํ อคฺคณฺทํ เอวํ สุภาสิตา วาจา อผลา โหติ อกุพฺพโต^๔ วาจา
สุภาสิตา ไม่มีผลแก่ผู้ไม่ทำตาม เหมือนดอกไม้ที่สวยงามมีสีสวยแต่ไม่มีกลิ่น

๓. สาธุ แปลว่า ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ

รูปวิเคราะห์: สาตฺถปรตฺถํ สาธตฺตีติ สาธุ ซึ่งว่าสาธุ เพราะทำประโยชน์ตนและประโยชน์
ผู้อื่นให้สำเร็จ (สาธ สติหฺธิยฺ=สำเร็จ + อุ) สปรหิตํ สาธตฺตีติ สาธุ ซึ่งว่าสาธุ เพราะประโยชน์ตนและ
ของบุคคลอื่นให้สำเร็จ (สาธ สาธเน=ให้สำเร็จ + อุ)

อุทาหรณ์: สาธุ โข ปน ตถารูปานํ อรหฺตํ ทสฺสนํ โหติ^๕ การได้พบพระอรหันต์ทั้งหลาย
เช่นนี้ เป็นความดีอย่างแท้จริง

สาธุรูปो वत गो ओरुं समोन् जत्कुगोणुतिโก ฉमानिगिण्णं ग्गुขस्सं मुखेเนว चाทति मुखेเนव
ภูยชติ^๖ สมณะที่คลานไปด้วยข้อศอกและเข่า เคี้ยววันอาหารที่กองบนพื้นดินด้วยปาก เป็นพระ
อรหันต์รูปงาม

สาธุติ อโย สทโท อายาจนสมปฺปิจฺฉนสมปฺหิสนฺสนฺทพฺพหิภมมาทิสฺส ทิสฺสตี^๗ ศัพท์ว่า สาธุ
นี้ ย่อมปรากฏในรรถทั้งหลายเป็นต้นว่า อายาจนะ-การขอร้อง สัมปิจฺฉนะ-การยอมรับ สัมปหังสนะ-
ความร่าเริง สนฺทระ-ดี ทพฺพหิภม-การทำให้มันคง

๔. มนุญญ แปลว่า ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ

รูปวิเคราะห์: มนํ โตเสตีติ มนุญญํ สิ่งซึ่งว่ามนุญญะ เพราะยังใจให้ยินดี (มน + ญา
มารณฺโตสนนิสามเนสุ=ทำให้ตาย, ทำให้แหล่ขึ้น, ลับ-ทำให้คม + อ) มนํ อากุโส โตเสตีติ มนุญญํ ซึ่ง
ว่ามนุญญะ เพราะเป็นสิ่งที่ยังใจให้ยินดี (มน + อา + ญา โตสเน=ทำให้แหล่ขึ้น + อ)

อุทาหรณ์: เสยฺยถาปิ อานนฺท คหปติสฺส วา คหปติปุตฺตสฺส วา มนุญญํ โภชนํ ภูตฺตาวิสฺส
ภตฺตสมมโท โหตี^๘ อานนท เหมือนคหบดีหรือบุตรคหบดีผู้บริโภคน้ำที่ขบเคี้ยวแล้วก็ย่อมเมาในรส
อาหาร ฉะนั้น

๕. จารุ แปลว่า ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ

รูปวิเคราะห์: จรติ เอตถ จิตฺตฺนติ จารุ สิ่งซึ่งว่าจารุ เพราะเป็นที่จิตคิดไป จรติ ทหเย
มนุญญภาเวนาติ จารุ ซึ่งว่าจารุ เพราะเที่ยวไปในใจโดยเป็นของน่าชอบใจ (จร คติภฺกฺขเณสุ=ไป, กิน
+ ญ)

อุทาหรณ์: ปริปฺนฺณกาโย สุรฺจฺจํ สุชาโต จารุทสฺสโน สุวณฺณวณฺโณสิ ภควา สุสุภฺกทาโรสิ
วิริยวา^๙ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์เสด็จอุบัติมาดีแล้ว มีพระวิริยภาพ มีพระวรกายสมบูรณ์ มี
พระรัศมีเรืองงาม เป็นผู้ว่าตนอย่างยิ่งนัก มีพระฉวีวรรณเปล่งปลั่งดั่งทอง มีพระเขี้ยวแก้วขาวสะอาด

๖. สุนทร แปลว่า ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ

รูปวิเคราะห์: สฺนฺนุทฺทํ ทริยเตติ สุนทรํ สิ่งซึ่งว่าสุนทร เพราะจิตแยกไปหาได้ง่าย (สุ +

^๔ ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๕๑/๒๖.

^๕ วิ.มทา.(บาลี) ๑/๑/๑.

^๖ ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๗/๕.

^๗ ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๑/๑๑๕/๑๘๑.

^๘ ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๖๙/๑๖๘.

^๙ ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๙๙/๓๘๕.

ทร ทารณ=แยก-ทำลาย + อ) สฎฐุ ทรติ อาหารตีติ สุนทรุ ชื่อว่าสุนทรระ เพราะจิตเอื้อเพื่อได้ง่าย (สุ + ทร สาทเร=เอื้อเพื่อ-เอาใจใส่ + อ)

อุทาหรณ์: เอหิ ภิกขุ โภ พหุตรั ภาสีสุสติ โภ สุนทรตรั ภาสีสุสติ โภ จิตรรั ภาสีสุสติ^{๑๐} มาเถติ ภิกขุ ใครจักกล่าวได้มากกว่ากัน ใครจักกล่าวได้ดีกว่ากัน ใครจักกล่าวได้นานกว่ากัน

๗. วคฺค แปลว่า ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ

รูปวิเคราะห์: วคคตีติ วคคฺ สิ่งที่ชื่อว่าวคคฺ เพราะเป็นไปตามปกติ (วคค คมเน=ไป + อ) วลลียเต สัรวียเตติ วคคฺ ชื่อว่าวคคฺ เพราะเขาป้องกันไว้ (वलล สัรวเน=สำรวม-ระวัง + อ)

อุทาหรณ์: เตสั สโร สุยยติ วคคฺรุโป^{๑๑} เสียงมาลลียเหล่านััน ไพเราะชวนฟัง

๘. มโนรม แปลว่า ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ

รูปวิเคราะห์: มโน รมติ อสมินติ มโนรมั สิ่งชื่อวามโนรมะ เพราะเป็นที่ที่ใจรันมัย (มน + รมุ รมนเน=รันมัย-ยินดี + อ)

อุทาหรณ์: ตาว มโนรมั พิมพ์ ชราย อภิมพทิต^{๑๒} รูปที่นำฟังพอใจก็คงถูกความแก่ย่ำยีเพียงนั้น

๙. กนฺต แปลว่า ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ

รูปวิเคราะห์: กมียเต อจฉียเตติ กนฺต สิ่งชื่อวากันตะ เพราะผู้คนปรารณา (กมุ อิจฉาย=ปรารณา-ยินดี + ต)

อุทาหรณ์: ยั รูปิ เตสั เตสั สตตานั อนุณณาดั อนุณณาดั อหิพิตั อปริภูตัง จิติกตัง ปณิตัง ปณิตมตัง ปณิตสมมตัง อิกฺกั กนฺตัง มนابقู รูปา สททา คนธา รสา โผฏฐพพา อิทั วุจจติ รูปิ ปณิตัง^{๑๓} รูปใดของสัตว์นั้น ๆ ที่ไม่น่าดูหมิ่น ไม่น่าเหยียดหยาม ไม่น่าเกลียด ไม่น่าตำหนิ น่ายกย่อง เป็นชั้นประณีต รู้กันว่าเป็นชั้นประณีต สมมติกันว่าเป็นชั้นประณีต นำปรารณา นำรัก น่าชอบใจ ได้แก่ รูปเสียง กลัน รส และโผฏฐัพพะ นี้เรียกวา รูปชั้นประณีต

๑๐. หาริ แปลว่า ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ

รูปวิเคราะห์: หรติ จิตตุนติ หาริ สิ่งชื่อวาทาริ เพราะนำจิตไป (หร หรเน=นำไป + ณี)

๑๑. มณฺช แปลว่า ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ, ไพเราะ

รูปวิเคราะห์: มโน ขวติ อสมินติ มณฺช สิ่งชื่อวามณฺช เพราะเป็นที่ที่จิตแล่นไป (มน + ชุ คมเน=ไป + ภาวิ)

อุทาหรณ์: วิปสสี กุมาริ พรหมสฺสโร จ มณฺชสฺสโร จ อโหสิ วคคฺสฺสโร จ มธฺรสฺสโร จ เปมณียสฺสโร จ^{๑๔} พระวิปัสสิราชกุมารทรงเป็นผู้มีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม ไพเราะ อ่อนหวาน กลมกล่อม และจับใจ

๑๒. เปสฺล แปลว่า ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ

รูปวิเคราะห์: ปยิสลยุตตตาย เปสฺล สิ่งชื่อวาเปสละ เพราะมีศีลเป็นที่รัก (ปยิสล + ณ)

^{๑๐} ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๑๔๙-๑๔๗.

^{๑๑} ชุ.วิ.(บาลี) ๒๖/๖๖๑/๖๔.

^{๑๒} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๕๑๑/๑๙๑.

^{๑๓} อภ.วิ.(บาลี) ๓๕/๖/๓.

^{๑๔} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๘/๑๘.

อุทาหรณ์: อนาคตา จ เปสลา ภิกขุ อากจเฉยยุ อากตา จ เปสลา ภิกขุ ผาสุ วิหเรยยุ^{๑๕}
ภิกษุผู้มีศีลดีงามที่ยังไม่มาฟังมา และภิกษุผู้มีศีลดีงามที่มาแล้วฟังอยู่เป็นผาสุก

๑๓. ภาท แปลว่า ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ, เจริญ

รูปวิเคราะห์: ภาทตติ ภาท สิ่งที่ชื่อว่าภัททะ เพราะดี (ภท กลยาณ=ดี + ท)

อุทาหรณ์: สำนั วนทิตวา ปาทานิ จุตตา จณฑาลโยนียา วิมานัง สพฺพโส ภาทํ อุปปนฺนมติ
นนทเน^{๑๖} ครั้นถวายอภิวัตพระยุคลบาทแล้ว ดินันได้จตุตจากำเนิดคนจันฑาลมาบังเกิดในวิมานซึ่ง
สวยงามพร้อมมูลในสวนนั้นวัน

๑๔. วาม แปลว่า ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ

รูปวิเคราะห์: โสภนวเสน วาติ คจฺจตติ วามํ สิ่งที่ชื่อว่าวามะ เพราะเป็นไปด้วยอำนาจ
ความงาม (วา คติย=ไป + ม)

๑๕. กลยาณ แปลว่า ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ

รูปวิเคราะห์: กลียตติ กลยาณํ สิ่งที่ชื่อว่ากัลยาณะ เพราะเขานับเอา (กล สงฺขยาเน=
นับ-คำนวณ + ยาม) กลยํ หิตํ อณฺยติ ปาปิยตติ กลยาณํ ชื่อว่ากัลยาณะ เพราะถูกส่งให้ถึงประโยชน์
เกื้อกูล (กลย + อณฺ เปสเน=ส่งไป + ณ) กลยํ นิโรคํ อณฺติ คจฺจตติ กลยาณํ ชื่อว่ากัลยาณะ เพราะถึง
ความปราศจากโรค (กลย + อณฺ คติย=ไป + ณ)

อุทาหรณ์: โส ธมฺมํ เทเสติ อาทิกกลยาณํ มชฺฌกกลยาณํ ปรีโยสานกกลยาณํ สาทถํ
สพฺพณฺชนํ เกวลปรีญญํ ปรีสุทฺธํ พุทฺทมจฺริยํ ปกาเสติ^{๑๗} พระองค์ทรงแสดงธรรมมีความงามใน
เบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ทรงประกาศพระมจรยร์ พร้อมทั้งอรรถและ
พยัญชนะ บริสุทฺธิ์ บริบูรณฺครบถ้วน

๑๖. มนาป แปลว่า ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ

รูปวิเคราะห์: มนํ อปฺเปติ วทฺเตตติ มนาปํ สิ่งที่ชื่อว่ามนาปะ เพราะยังใจให้เจริญ (มน
+ อป วทฺตเน=เจริญ + อ) มโน อปฺเปติ อสฺมินฺติ มนาปํ ชื่อว่ามนาปะ เพราะเป็นที่ที่ใจไปถึง (มน +
อป ปาปุณฺเน=ถึง + อ)

อุทาหรณ์: ตวํ โขสิ ตาต สฺวทินฺน อมหากํ เอกปุตฺตโก ปิโย มนาโป สุเชริโต สุขปรีหโต^{๑๘}
ลูกสุทิน เจ้าเป็นลูกคนเดียว เป็นที่รักที่ชอใจของพ่อแม่ เจริญเติบโตมาด้วยความสุขสบาย ได้รับการ
เลี้ยงดูมาอย่างดี

๑๗. ลทฺธก แปลว่า ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ

รูปวิเคราะห์: ลภิตพฺพนฺติ ลทฺธกํ สิ่งที่ชื่อว่าลัทธกะ เพราะควรได้ (ลภ ลาภ=ได้ + ต +
ก)

อุทาหรณ์: ปจฺฉา มหฺลลกกาเล ปพฺพชิตสฺส อรณฺณํ สารุ ลทฺธกํ โหติ โย เอวรูเป กाले
ปพฺพชิต โส มุนิ พุทฺธาทีหิ อริเยหิ ปสฺตโถ^{๑๙} ป่าเป็นสถานที่อยู่ที่ดีน่าชอบใจแก่บรรพชิตในยามแก่เฒ่า

^{๑๕} วิ.ม.(บาลี) ๕/๓๘๐/๑๘๐.

^{๑๖} พุ.วิ.(บาลี) ๒๖/๒๐๒/๓๐.

^{๑๗} วิ.ม.ห.(บาลี) ๑/๑/๑.

^{๑๘} วิ.ม.ห.(บาลี) ๑/๒๖/๑๕.

^{๑๙} พุ.ชา.อ.(บาลี) ๗/๓๔๐/๑๑๖.

บั้นปลายชีวิต มุนีไต่บวชในเวลาดังกล่าวมานี้ มุนีนั่น ท่านอริยชนทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น สรรเสริญแล้ว

๑๘. สุก แปลว่า ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ

รูปวิเคราะห์: โสภตติ สุก สิ่งนี้ชื่อว่าสุภะ เพราะงดงาม สุกตติ สุก ชื่อว่าสุภะ เพราะงาม (สุภ โสภเน=งาม + อ) สุนทเรน สภาเวน ภวตติ สุก ชื่อว่าสุภะ เพราะมีอยู่โดยสภาพที่สวยงาม (สุ + ภู สดตาย=เกิด-มี-เป็น + อ)

อุทาหรณ์: ปจมา เวฬุริยา ภูมิ วิมลพภสมา สุภา นพินชลาภินณา วรภณจนภูมิยา^{๒๐} พื้นชั้นแรกทำด้วยแก้วไพฑูรย์ งดงามดังก้อนเมฆปราศจากมลทิน มีภาพฝูงปลาและดอกบัวอยู่เคลื่อนกลาด ย่อมงามด้วยพื้นทองคำอย่างดี

๔.๒ ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน ๒๖ ศัพท์

มีศัพท์ว่า อุดตม, ปวร, เชฏฐ, ปมุข, อนุตตร, วร, มุขย, ปธาน, ปาโมกฺข, ปร, อคฺคณฺณ, อุตตร, ปณฺธิต, ปรม, เสยฺย, คามณฺี, เสฏฺฐ, สดตม, วิสิฏฺฐ, อริย, นาค, เอก, อาสภ, อคฺค, โมกฺข และ ปุงฺคว

๑. อุดตม แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: อุกฺภูโต อุตยตถิ อุดตโม สิ่งนี้ชื่อว่าอุดตมะ เพราะมีความหมายที่ยิ่งกว่ายอด (อุก + ตม) อุกคตตมตตา อุดตโม ชื่อว่าอุดตมะ เพราะเป็นผู้ที่อยู่สูงสุด (อุ + ตม)

อุทาหรณ์: ราชา สมานो ก็ ลภติ อคฺโค จ โหติ เสฏฺโฐ จ ปาโมกฺโข จ อุดตโม จ ปวโร จ กามโกศิน^{๒๑} เมื่อเป็นพระราชาก็ทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาก็เป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐ เป็นประมุข เป็นผู้สูงสุด เป็นผู้ดีกว่าหมู่ชนผู้บริโศกคาม

๒. ปวร แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: ปกาเรน วริตฺตโป ปตฺเตตฺตโปติ ปวโร สิ่งนี้ชื่อว่าปวระ เพราะเป็นภาวะที่ควรปรารถนาโดยประการทั้งปวง (ป + วร ปตฺถนํ=ปรารถนา + อ)

อุทาหรณ์: พุทฺโธ สมานो ก็ ลภติ อคฺโค จ โหติ เสฏฺโฐ จ ปาโมกฺโข จ อุดตโม จ ปวโร จ สพฺพสตนาน^{๒๒} เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าก็ทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้า ก็เป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐ เป็นประมุข เป็นผู้สูงสุด เป็นผู้ดีกว่าสรรพสัตว์

๓. เชฏฐ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: สพฺเพ อิมเ วุฑฺฒา อยมิเมสํ วิเสเสน วุฑฺโฒติ เชฏฺโฐ ผู้ที่ชื่อว่าเชฏฐะ เพราะเป็นผู้เจริญยิ่งกว่าคนทั้งปวง (วุฑฺฒ + อิมฺ)

อุทาหรณ์: สพฺพา จ ทิสา วิโลเกติ อาสภณฺจ วาจํ ภาสติ อคฺโคหฺมสมิ โลกสฺส เชฏฺโฐ หมสมิ โลกสฺส เสฏฺโฐหฺมสมิ โลกสฺส อยมนฺติมา ชาติ นตฺถิทานิ ปุนพฺภโวติ^{๒๓} พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรไปยังทิศทั้งปวง แล้วทรงเปล่งอาสภวาจาว่า เราคือผู้เลิศของโลก เราคือผู้เจริญที่สุดของโลก เรา

^{๒๐} ชุ.อป.(บาลี) ๓๒/๑๐/๒.

^{๒๑} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๑๒/๑๓๓.

^{๒๒} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๑๒/๑๓๓.

^{๒๓} ม.อุ.(บาลี) ๑๔/๒๐๗/๑๗๓.

คือผู้ประเสริฐที่สุดของโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีกต่อไป

๔. ปมุข แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน, ประมุข, หัวหน้า

รูปวิเคราะห์: ปกฏฐ มุข อารมโภ อสชาติ ปมุโข ผู้ชื่อว่าปมุขะ เพราะมีความเริ่มต้นที่ยิ่งใหญ่ ปธานภาเวน มุโข ภวตีติ ปมุโข ชื่อว่าปมุขะ เพราะเป็นหัวหน้าโดยความเป็นประธาน (ป + มุข)

อุทาหรณ์: อิหิ วตวาน มขวา เทวราชา สุขมปติ ปุฤททิสา นมสสิตวา ปมุโข รถมารุหิ^{๒๔} ทำวมขวาสุขมปติเทวราช ผู้ทรงเป็นประมุข ครั้นตรัสตั้งนี้แล้ว ทรงนอบน้อมทิศทั้ง ๔ แล้วเสด็จขึ้นราชรถกลับไป

๕. อนุตตร ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: นตถิ อุตตโร ยสมา โส อนุตโตร ผู้ชื่อว่าอนุตตระ เพราะไม่มีใครประเสริฐกว่า (น + อุตตร)

อุทาหรณ์: อหิ หิ อรหา โลเก อหิ สตถา อนุตโตร เอโกมहि สมาสสมพุทโธ สัตถุโตสมินิพุโต^{๒๕} เพราะเราเป็นอรหันต์ เป็นศาสดาผู้ยอดเยี่ยม เป็นผู้ตรัสรู้ชอบเองเพียงผู้เดียว เป็นผู้เยือกเย็น ดับกิเลสได้แล้วในโลก

๖. วร แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: วริตพโพ ปตเถตพโพติ วโร สิ่งที่ชื่อว่าวระ เพราะเขาปรารถนาทั้ง (วร ปตถนายน=ปรารถนา + อ)

อุทาหรณ์: ทนโต ทมยตฺ สฏฺโฐ สนโต สมยตฺ อีสึ มุตโต โมจยตฺ อคฺโค ตินฺโน ตารยตฺ วโร^{๒๖} บรรดาบุคคลผู้ฝึกอยู่ ตถาคตผู้ฝึกแล้ว เป็นผู้ประเสริฐสุด บรรดาบุคคลผู้สงบอยู่ ตถาคตผู้สงบแล้ว เป็นผู้ประเสริฐสุด บรรดาบุคคลผู้พ้นอยู่ ตถาคตผู้พ้นแล้ว เป็นผู้เลิศ บรรดาบุคคลผู้ข้ามอยู่ ตถาคตผู้ข้ามพ้นแล้ว เป็นผู้ประเสริฐ

๗. มุขย แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน, หัวหน้า

รูปวิเคราะห์: มุขมิว มุโขย ผู้ชื่อว่ามุขยะ เพราะเป็นเหมือนหน้า (มุข + ย)

อุทาหรณ์: อถวา สีหานนตฺอาทินิ ปทานิ สทิสกปนาย วินา มุขยวเสนเว อตฺโถ เวทิตพโพ^{๒๗} อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบความหมายแห่งบทว่า สีหानิ เป็นต้น ด้วยถือเอาเป็นข้อความหลัก ไม่ต้องเปรียบเทียบก็ได้

เตน มุขยเมว อนธภาวํ ทสเสติ^{๒๘} พระเถระแสดงถึงความเป็นคนบอดอันเป็นประธาน ด้วยคำว่า หตเนตฺโตสมินิ นั้น

๘. ปธาน แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน, หัวหน้า

รูปวิเคราะห์: ปทชาติติ ปธานิ ผู้ชื่อว่าปธานะ เพราะดำรงอยู่โดยยิ่ง (ป + ธาน ธารณ= ทรงไว้ + ย) ปกฏฐเนน ธารเตติ ปติฏฐาตีติ ปธานิ ชื่อว่าปธานะ เพราะดำรงอยู่ โดยเป็นผู้สูงสุด (ป + ธาน

^{๒๔} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๖๕/๒๘๔.

^{๒๕} วิ.ม.(บาลี) ๔/๑๑/๑๑.

^{๒๖} ขุ.อิติ.(บาลี) ๒๕/๑๑๒/๓๓๓.

^{๒๗} ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๗.

^{๒๘} ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๙๕/๓๐๗.

ปติภูธาย=ตั้งอยู่ + ยุ)

อุทาหรณ์: ปณฺจิเม ภิกฺขเว จงกเม อานิสฺสา กตเม ปณฺจ อทธานกฺขโม โหติ ปธานกฺขโม โหติ อปฺปาพาโห โหติ อสิตํ ปิตํ ขายิตํ สายิตํ สมมาปริณามํ คจฺจติ จงกมาธิคฺโต สมานิ จิรภูติโก โหติ^{๒๙} ภิกฺษุทั้งหลาย อานิสฺสขของการเดินจงกรม ๕ ประการเหล่านี้ คือ มีความอดทนต่อการเดินทางไกล มีความอดทนต่อการบำเพ็ญเพียร มีอาพาธน้อย อาหารที่กิน ดื่มน้ำ เคี้ยว ล้มแล้วย่อยได้ง่าย และสมาธิที่ได้เพราะการเดินจงกรมตั้งอยู่ได้นาน

ปรสตตานนฺติ ปธานสตตาน^{๓๐} คำว่าสัตว์อื่น หมายถึงสัตว์ที่เป็นหัวหน้าทั้งหลาย

๙. ปาโมกฺข แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: ปมุขภาเว ติฏฺฐตฺติ ปาโมกฺโข ผู้ชื่อว่าปาโมกฺข เพราะดำรงอยู่ในความเป็นประธาน (ปมุข + ณ)

อุทาหรณ์: เตสุ อรุเวลกสฺสโป ชฺฉิลโล ปณฺจนํ ชฺฉิลสฺตานํ นายโก โหติ วินายโก อคฺโค ปมุโข ปาโมกฺโข^{๓๑} ในชฺฉิล ๓ คนนั้น ชฺฉิลอรุเวลกสฺสปะเป็นผู้ นำ เป็นผู้ฝึก เป็นเลิศ เป็นหัวหน้า เป็นประธานของชฺฉิล ๕๐๐ คน

๑๐. ปร แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: ปกฺกฺขํ ราตฺติ ปรํ ผู้ชื่อว่าประ เพราะถือเอาความสูงสุด (ป + รา คหเน=ถือเอา + ณ)

อุทาหรณ์: สิลํ หิ อุตตมภูเจเน ปฺรณฺติ วุจฺจติ โย จ สมโน ปรํ ยงฺกิลฺลิจิ สตตํ วิหฺเรนฺโต ปฺรุปฺฆาตี โหติ อุตตโน สิลวินาสโก โส ปพฺพชิตो นาม น โหตฺติ อตฺโถ^{๓๒} เพราะศีลท่านกล่าวว่าเป็นประเสริฐ โดยอรรกว่าสูงสุด อธิบายว่า ก็ผู้ใดเป็นสมณะเปียดเปียนสัตว์อื่นอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าเข้าไปทำร้ายผู้อื่น คือทำศีลของตนให้พินาศ ผู้นั้นไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต

๑๑. อคฺคณฺณ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: อคฺคณฺนํ ชานิตพฺพนฺติ อคฺคณฺณํ สิ่งชื่ออัครคณฺณ เพราะเขารู้กันว่าสุดยอด (อคค + ณฺวา อวโพธเน=รู้ + ณ) อคฺคณฺนํ ปมานิตพฺพนฺติ อคฺคณฺณํ ชื่ออัครคณฺณ เพราะเป็นสิ่งที่เขากำหนดว่าสุดยอด

อุทาหรณ์: อหํ ภนฺเต ภควนฺตํ อหฺมึสฺส วิหฺริสฺสามิ ภควา เม อคฺคณฺณํ ปณฺณเปสฺสตี^{๓๓} ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักอยู่อุทิศพระผู้มีพระภาคเจ้า (ถ้า) พระผู้มีพระภาคเจ้าจักประกาศสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศแก่ข้าพระองค์

อคฺคณฺณนฺติ โลกปณฺณตฺตี อหํ นาม โลกสฺส อคฺคณฺนํ เหว ชานิตพฺพํ อคฺคณฺณํ น ตํ ปณฺณเปตฺตี วทฺตี^{๓๔} คำว่า อคฺคณฺณํ คือ บัญญัติแห่งโลกที่พึงรู้อย่างนี้ว่า สิ่งนี้เป็นเลิศในโลก ได้แก่ความประพฤติอันเลิศ พระราชาชุกรมตรัสว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่บัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศนั้น

^{๒๙} อง.ปณฺจก.(บาลี) ๒๒/๒๙/๒๕.

^{๓๐} ม.มฺ.อ.(บาลี) ๑/๑๔๘/๓๕๐.

^{๓๑} วิ.ม.(บาลี) ๔/๓๗/๓๒.

^{๓๒} ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๙๐/๗๕.

^{๓๓} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๕/๓.

^{๓๔} ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๕/๓.

๑๒. อุตฺตร แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: อุพฺฤโต อตฺยตฺถิ อุตฺตรโร ผู้ชื่อว่าอุตฺตระ เพราะมีความหมายที่ยิ่งกว่ายอด (อุภ + ตร) อุกฺคตมตฺตา อุตฺตรโร ผู้ชื่อว่าอุตฺตระ เพราะเป็นผู้สูงสุด (อุ + ตร)

อุทาหรณ์: โลก อปรียาปนฺนาภาเวน โลกโต อุตฺตรโรติ โลกุตฺตรโร^{๓๕} ธรรมที่สูงส่งกว่าโลก เพราะไม่นับเนื่องเข้าในโลก ชื่อว่าโลกุตฺตระ

๑๓. ปณฺธิ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน, ประณีต

รูปวิเคราะห์: ปธานภาวํ นินฺตํ ปณฺธิํ สิ่งทีชื่อว่าปณฺธิตะ เพราะนำไปสู่ความเป็นประธาน (ป + นินฺต = นำไป + ต)

อุทาหรณ์: วิหีสสณฺณิ ปคฺคณํ น ภาสี ฌมฺมํ ปณฺธิํ มนุเชสุ พรหม^{๓๖} ทานพรหม เพราะเรา สำคัญว่าจะลำบาก จึงมิได้แสดงธรรมอันเลิศ อันประเสริฐ ในหมู่มนุษย์

ปณฺธิตนฺติ อุตฺตมํ เสฏฺฐํ อนุปปกํ มนابق^{๓๗} บทว่า ปณฺธิํ คือประเสริฐ สูงสุด มิใช่น้อย นำพอใจ

๑๔. ปรม แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: ปรี ปจฺจนิกํ มาเรตีติ ปรมํ สิ่งทีชื่อว่าปรมะ เพราะยังธรรมอันเป็นข้าศึกให้ตาย (ปรี + มร ปาณจาเค=สละชีวิต-ตาย + กฺวิ) ปกฺกฺฐภาเว รมติติ ปรมํ ชื่อว่าปรมะ เพราะยินดีในความยิ่งใหญ่ (ป + รฺม รฺมเน=ยินดี-รื่นรมย์ + ณ) ปรีติ อตฺตโน อุตฺตมภาวํ ปาเลติ ปูเรติ วา ปรมํ ชื่อว่าปรมะ เพราะรักษาหรือยังความสูงสุดของตนไว้ให้เต็ม (ปรี ปาลนฺปุรฺณเส=รักษา, ทำให้เต็ม + ม)

อุทาหรณ์: ขนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกฺขา นิพฺพานํ ปรมํ วทฺนติ พุทฺธา^{๓๘} ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่านิพพานเป็นธรรมประเสริฐสุด

๑๕. เสยฺย แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: สพฺเพ อิมํ สปตฺถา อยมิเมสํ วิเสเสน ปสฺตโถติ เสยฺโย ผู้ชื่อว่าเสยฺยะ เพราะเป็นผู้ประเสริฐกว่าผู้ประเสริฐทั้งปวง (ปสฺตถ + อฺย)

อุทาหรณ์: เอโก จเร มาตงฺครณฺเวย นาโค เอกสฺส จริตํ เสยฺโย นตฺถิ พาเล สหายตา^{๓๙} เหมือนช้างมาตงคละทั้งโขลงอยู่เชือกเดียวในป่า ฉะนั้น การเที่ยวไปของบุคคลผู้เดียวเป็นความประเสริฐ เพราะคุณเครื่องความเป็นสหาย ไม่มีในคนพาล

๑๖. คามณฺนิ, คามณฺนิ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: คามํ เนตฺติ คามณฺนิ, คามณฺนิ ผู้ชื่อว่าคามณฺนิและคามณฺนิ เพราะเป็นผู้นำชาวบ้าน (คาม + นินฺต = นำไป + ณ)

อุทาหรณ์: ยถิ วา คามคามิกสฺส ยถิ วา ปุคคามณิกสฺส เย วา ปน กุเลสุ ปจฺเจกาธิปจฺจํ กาเรนฺติ วุฑฺฒิเยว ปาฏิกงฺขา โน ปรีหานิ^{๔๐} กุลบุตรคนใด เป็นผู้ใหญ่บ้านก็ตาม เป็นหัวหน้าคณะก็ตาม

^{๓๕} ขุ.ม.อ.(บาลี) ๑๓/๑๖๔.

^{๓๖} วิ.ม.(บาลี) ๔/๙/๙.

^{๓๗} ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๓/๑๔๙.

^{๓๘} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓.

^{๓๙} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๒๓๗/๒๐๔.

^{๔๐} อัง.ปณฺจก.(บาลี) ๒๒/๕๘/๗๒.

เป็นใหญ่เฉพาะตระกูลก็ตาม มีธรรม ๕ ประการนี้ พึงหวังได้ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย

๑๗. เสฏฐ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: สพเพ อิมะ สปัตถา อยมิเมสํ วิเสเสน ปสโตถิติ เสฏฐโ จ ผู้ชื่อว่าเสฏฐะ เพราะเป็นผู้ประเสริฐกว่าผู้ประเสริฐทั้งปวง (ปสตถ + อธิฐ)

อุทาหรณ์: อหสมมิ พุรหมา มหาพุรหมา อภิภู อนภิภูโต อถนตถุทโส วสวตตี อิสโสโร กตตา นิมมิตา เสฏฐโ สขชิตา วสี ปิตา ภูตภพยานํ มยา อิมะ สตตนา นิมมิตา^{๑๑} เราเป็นพรหม เป็นท้าว มหาพรหม ผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด เราบันดาลสัตว์เหล่านี้ ขึ้นมา

๑๘. สตตม แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: สนตตมตยา สตตโม ผู้ชื่อว่าสตตมะ เพราะเป็นผู้ประเสริฐ (สนต + ตม)

๑๙. วิสิฏฐ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: วิเสสียเตติ วิสิฏฐโ จ ผู้ชื่อว่าวิสสิฏฐะ เพราะเขาทำให้พิเศษ (วิ + สิส วิเสเสน = พิเศษ-ประเสริฐ + ต)

อุทาหรณ์: ยาวตา พุทฺธเขตตมहि จปยิตวา มหามุนี ฐตคฺเณ วิสิฏฐโ จหํ สทิสโส เม น วิชชติ^{๑๒} ท้าวพุทธอาณาเขต ยกเว้นพระมุนีแล้ว เราได้เป็นผู้ประเสริฐในอุตงคคุณ ไม่มีใครเทียบเท่า เรา

อายุสมา กิร อานนโท ภควนฺตํ จเปตวา อญฺโณ เอวรูปุ คณวิสสิฏฐโ ปุคฺคโล นตถิติ คุณ พุมาเนน อายุสมนฺตํ สารีปุตฺตํ อติมมายติ^{๑๓} ได้ยินว่า ท่านพระอานนทย่อมนับถือท่านพระสารีบุตร โดยนับถือความมีคุณมากของพระสารีบุตรว่า เว้นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว บุคคลอื่นที่มีคุณพิเศษเห็นปานนี้ ไม่มีเลย

๒๐. อริย แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน, อริยบุคคล

รูปวิเคราะห์: กิเลสาร์โย หนตฺติติ อโรโ, โส เอว อริโย ผู้ชื่อว่าอริยะ เพราะฆ่าข้าศึกคือ กิเลส สปปุริเสหิ อริตพุโพ อุปคนตพุโพติ อริโย ชื่อว่าอริยะ เพราะเป็นธรรมที่สัตบุรุษควรเข้าไปใกล้ อริติ อธิคจจติ มคฺคผลธมเมติ อริโย ชื่อว่าอริยะ เพราะบรรลุมรรคธรรมและผลธรรม โลเกหิ อรณฺนิโย อุปคนตพุโพติ อริโย ชื่อว่าอริยะ เพราะเป็นผู้อันชาวโลกพึงเข้าถึง (อร คมเน=ไป + อี + ญย) กิเลสเหหิ อารกาติ อริโย ชื่อว่าอริยะ เพราะเป็นผู้ไกลจากกิเลส (เปลี่ยน อารก เป็น อริย ด้วยสูตร ยทนุป ฯ)

อุทาหรณ์: อริยสส ภิกฺขเว ปญจกิกิสส สมมาสมาธิสส อโย ปจมา ภาวนา^{๑๔} ภิกษุทั้งหลาย นี่คือการเจริญสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ ๕ อันเป็นอริยะ ประการที่ ๑

๒๑. นาค แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: นตถิ อคฺโค อสมาติ นาคโ จ ผู้ว่านาคะ เพราะไม่มีเลิศกว่า (น + อคฺค)

^{๑๑} ที.สี.(บาลี) ๙/๔๒/๑๘.

^{๑๒} พุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๑๐๙๐/๔๐๕.

^{๑๓} วิ.อ.(บาลี) ๒/๔๖๐/๑๓๙.

^{๑๔} อง.ปญจก.(บาลี) ๒๒/๒๘/๒๑.

อุทาหรณ์: อถ อาคจเฉยย สโส วา พิหาโร วา ตสส เอวมสส โก จาหัง โก จ หตถินาโค ยนฺนุนาหัง อิมํ อุทกรทํ โอคาเหตฺวา กณฺณสนโรวิกปิ ชิตฺทํ ก็เหยย^{๕๕} ครั้นกระต่ายหรือเสื่อปลามาถึง หวังน้ำนั้นเข้า กระต่ายหรือเสื่อปลานั้นพึงคิดอย่างนี้ว่า เราเป็นอะไรและข้างตัวประเสริฐเป็นอะไร ทางที่ดี เราควรจะลงสู่ห้วงน้ำนี้แล้ว ล้างหูเล่นบ้าง

๒๒. เอก แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: เอกีภาวํ เอติ คจฺจตีติ เอโก ผู้ชื่อว่าเอกะ เพราะไปสู่ความเป็นหนึ่งเดียว เอติ ปวตฺตตีติ เอโก ชื่อว่าเอกะ เพราะไปลำพัง (อิ คติย=ไป-ถึง + ญ) สทิสฺรหิตฺตาย เอกีภาเว เอติ ติฏฺฐตีติ เอโก ชื่อว่าเอกะ เพราะดำรงอยู่ในความเป็นหนึ่งเดียวเพราะไร้ผู้เหมือนกัน (อิ จิตฺย=ดำรงอยู่-ตั้งอยู่ + ญ)

อุทาหรณ์: วิตกฺกวิจฺจารานํ วุปฺสมา อชฺมตฺตํ สมปฺสาทนํ เจตฺโส เอโกทิกฺภาวํ อวิตกฺกํ อวิจาร์ สฺมาธิชํ ปิตฺสุชํ ทฺตฺยํ ฆานํ อุปฺสมฺปชฺช วิหาสี^{๕๖} เพราะวิตกวิจาร์สงบระงับไปแล้ว เราบรรลุนุติย ฆาน มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นเลิศผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิเท่านั้นอยู่

เอโก อุเทตีติ เอโกทิก วิตกฺกวิจฺจเรทฺติ อนชฺมมารูพฺพหตฺตา อคฺโค เสฏฺโฐ หุตฺวา อุเทตีติ อตฺโถ เสฏฺโฐปิ ทิ โลเก เอโกติ วุจฺจตี^{๕๗} ชื่อว่าเอโกทิก เพราะเป็นธรรมอันเลิศ อธิบายว่า เป็นธรรมเลิศ คือ ประเสริฐผุดขึ้น เพราะไม่ถูกวิตกวิจาร์ท่วมทับ ความจริง แม้ธรรมที่ประเสริฐ ท่านก็เรียกว่าเอกในโลก

๒๓. อาสภ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: ปจฺจนีเก อฺสฺสาเปตีติ อาสภो ผู้ชื่อว่าอาสภะ เพราะยังธรรมอันเป็นข้าศึก ให้เร่าร้อน (อฺสฺ ทาเห=ร้อน-ทำให้ร้อน + อภ) อฺสฺตี ปฏฺกฺกฺเข นิทฺตีติ อาสภो ชื่อว่าอาสภะ เพราะกำจัดข้าศึก (อฺสฺ อุปฺทาเห=แผดเผา-เบียดเบียน-ประหาร + อภ)

อุทาหรณ์: ตตฺถ ควสฺตเชฏฺฐโก อฺสฺโภ ควสฺทสฺสเชฏฺฐโก นิสฺโภ ควสฺตสฺสเชฏฺฐโก นรานํ อาสภो นราสภो^{๕๘} ในโค ๓ พวกนั้น จำฝูงโค ๑๐๐ ตัว ชื่ออฺสภะ จำฝูงโค ๑,๐๐๐ ตัว ชื่อนิสภะ จำฝูงโค ๑๐๐,๐๐๐ ตัว ชื่ออาสภะ คนที่ชื่อว่านราสภะ เพราะประเสริฐกว่านรชน

๒๔. อคฺค แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน, เลิศ, ยอด

รูปวิเคราะห์: เสฏฺฐภาวํ อชฺติ คจฺจตีติ อคฺโค ผู้ชื่อว่าอัครกะ เพราะถึงความเป็นผู้ประเสริฐ (อชฺ คมเน=ไป-ถึง-บรรลุ + อ) ปุณฺณเณ อชฺชียเตติ อคฺโค ชื่อว่าอัครกะ เพราะเป็นฐานะที่บุคคลถึงได้ด้วยบุญ (อชฺช คมเน=ไป-ถึง + อ) กิเลสฺส อสฺตี เขเปตีติ อคฺโค ชื่อว่าอัครกะ เพราะละทิ้งกิเลสทั้งหลาย (อสุ เขเป=ทิ้ง + ณ)

อุทาหรณ์: ตถาคโธ เตสํ อคฺคฺมกฺขายติ อรหํ สฺมมาสมฺพุทฺโธ^{๕๙} ตถาคตอรหนต์สํมาสมฺพุทฺธเจ้าบัณฑิตกถาว่าเลิศกว่าสัตว์มีประมาณเท่านั้น

^{๕๕} อัง.ทสก.(บาลี) ๒๔/๙๙/๑๖๓.

^{๕๖} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๑๑/๕.

^{๕๗} ชุ.ม.อ.(บาลี) ๑๐/๑๓๒.

^{๕๘} ชุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๒๐๘/๒๖๙.

^{๕๙} สํ.ม.(บาลี) ๑๙/๑๓๙/๔๐.

๒๕. โมกฺข แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: หีนมชฌิมภาเวหิ มุจจตีติ โมกฺโข ผู้ชื่อว่าโมกฺขะ เพราะพ้นจากความต่ำ ต้อยและปานกลาง (มุจ โมจเน=หลุดพ้น + ต)

อุทาหรณ์: อัย อิเมสํ ปยจณฺญํ อารณฺณิกานํ อคฺโค จ เสฏฺโฐ จ โมกฺโข จ อุตฺตโม จ ปวโร จ^{๕๐} บรรดาภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวกนี้ ภิกษุผู้อยู่ป่าจำพวกที่ ๕ เป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐ เป็น ประธาน เป็นผู้สูงสุด และเป็นผู้ประเสริฐสุด

๒๖. ปุํคว แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: ปธานภาวํ คจจตีติ ปุํควโว ผู้ชื่อว่าปุํควะ เพราะถึงความเป็นประธาน (ป + คมฺ คติมฺหิ=ไป-ถึง-บรรลุ + ว) ปุมา จ โส โค (อธิปติ) จาติ ปุํควโว ชื่อว่าปุํควะ เพราะเป็นบุรุษที่ยิ่งใหญ่ (ปุมา + โค + สิ)

อุทาหรณ์: มม กมมํ สริตวาน โคตโม สกฺยปุํควโว ภิกฺขุสงฺฆเ นิสฺสิตฺวา อคฺคภูจฺจาเน จเปสิ มํ^{๕๑} พระผู้มีพระภาคเจ้าโคตมศากยะผู้ประเสริฐ ทรงระลึกถึงกรรมของข้าพเจ้าแล้ว ประทับนั่งท่ามกลางหมู่ภิกษุ ทรงตั้งข้าพเจ้าไว้ในตำแหน่งอัครสาวก

คัมภีร์อมรโกสอภิปธานกล่าวไว้ว่า

อุตฺตรสมี ปเท พฺยคฺช-

ปุํควโอสกฺกภูชฺรา

สีหสทฺทูลนาคาทฺยา

ปุเม เสฏฺฐตถฺวาจกา.^{๕๒}

พฺยคฺช ปุํคว อฺสภ กฺภูชฺร สีห สทฺทูล และ นาคศัพฺทเป็นต้น ที่กล่าวอรรถว่า “ประเสริฐ” ถ้าเป็นบทหลังในกัมมธารยสมาส มีใช้ในปุํกลิงค์ (อาทิสัพฺทรวมเอา วราห ปุณฺชทริก ไรฺรยห โสวีร เป็นต้น)

อุทาหรณ์ว่า ปุริสพฺยคฺโข บุรุษผู้ประเสริฐ, มุนิปุํควโว พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ, นราสโภ มนุषยฺผู้ประเสริฐ, มุนิกุณฺชโร พระมุนีผู้ประเสริฐ, นรสีโห มนุषยฺผู้ประเสริฐ เป็นต้น

๔.๓ ฉลาด, ปราภุชฺต, แจ่มแจ้ง ๒ ศัพท์

๗๕.

พฺยตฺตํ ปุํกฺกํ จ มฺหุ ตู

สฺกุมารํ จ โภมลํ

ปจฺจกฺขํ อินฺทริยคฺคยฺหิ

อปจฺจกฺขํ อติฺนทฺริยํ.

(๗๑๖)

๑. พฺยตฺต, วฺยตฺต แปลว่า ฉลาด, ปราภุชฺต, แจ่มแจ้ง

รูปวิเคราะห์: พฺยณฺชยตีติ พฺยตฺตํ ผู้ชื่อว่าพฺยตฺตะ เพราะรู้แจ้ง (วิ + อณฺชฺ คมเน=ไป-ถึง-บรรลุ + ต) วิสิฏฺโฐ อตฺตา อสฺสาติ พฺยตฺตํ ชื่อว่าพฺยตฺตะ เพราะมีตนพิเศษสุด (วิ + อตฺต)

อุทาหรณ์: อมฺกสฺส กุสฺสส กุมาริกา อภิรูปา ทสฺสนียา ปาสาทิกา ปณฺชิตฺตา พฺยตฺตา เมธา วินี ทกฺขา อนลสา ฉนฺนา สา กุมาริกา อิมสฺส กุมารกสฺส^{๕๓} สวาน้อยของตระกูลนั้น รูปงาม น่าดู น่าชม ฉลาด หลักแหลม ไหวพริบดี ชยัน ไม่เกียจคร้าน สวาน้อยคนนั้นเหมาะสมกับชายหนุ่มคนนี้

^{๕๐} อง.ปญจก.(บาลี) ๒๒/๑๘๑/๒๐๗.

^{๕๑} ชุ.อป.(บาลี) ๓๒/๓๗๑/๔๕.

^{๕๒} อมร.(บาลี) ๒๑/๕๙, อภิปธาน.ฎีกา (บาลี) ๔๔๘.

^{๕๓} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๒๙๖/๒๒๙.

๒. ปุฏ แผลว่า ฉลาด, ปรากฏชัด, แจ่มแจ้ง

รูปวิเคราะห์: ปุฎียเต ปกาสิยเตติ ปุฎฺ ซึ่งถือว่าปุฎะ เพราะถูกประกาศ (ปุฎฺ ปกาสน=ประกาศ + อ) ปุฎฺติ วิกาสตีติ ปุฎฺ ซึ่งถือว่าปุฎะ เพราะเป็นบทที่แจ่มแจ้ง (ปุฎฺ วิกาสเน=แจ่มแจ้ง + อ)

๔.๔ อ่อน, อ่อนโยน, นุ่ม, ละเอียดย ๓ ศัพท์

๑. มุทุ แผลว่า อ่อน, อ่อนโยน, นุ่ม, ละเอียดย

รูปวิเคราะห์: โมทนฺ โมทียเตติ วา มุทุ สภาวะชื่อว่ามุทุ เพราะเป็นภาวะที่ยินดี หรือที่คนยินดี (มุทุ โมทเน=ร่าเริง-ยินดี + อุ)

อุทาหรณ์: ภควา อญญาสิ ยสํ กุลปุตฺตํ กุลลจิตฺตํ มุทุจิตฺตํ วินีวรณจิตฺตํ อุทคฺคจิตฺตํ ปสนนจิตฺตํ^{๕๔} พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ายสกุลบุตรมีจิตควร อ่อน ปราศจากนิวรรณ์ เบิกบาน ผ่องใส

๒. สุกุมาร แผลว่า อ่อน, อ่อนโยน, นุ่ม, ละเอียดย

รูปวิเคราะห์: โสภณํ กุมารํ กนฺติ ยสฺส ตํ สุกุมารํ ผู้ชื่อว่าสุกุมาระ เพราะมีความรักเด็กผู้น่ารัก (สุ + กุมาร)

อุทาหรณ์: มุทุ มทุทวา สนิทฺธา สุขุม่า สุกุมาริกา ฉวี เม สพฺพทา โหติ โปธิปตฺเต สุขุทฺติเต^{๕๕} ผิวของข้าพเจ้า อ่อน นุ่ม สนิท ละเอียดย อ่อน อยู่ตลอดเวลาในเพราะไปโพธิ์ที่ข้าพเจ้าได้ค้นไปทั้ง

๓. โกลม แผลว่า อ่อน, อ่อนโยน, นุ่ม, ละเอียดย

รูปวิเคราะห์: โกติ สทฺทํ กโรตีติ โกลมํ ผู้ชื่อว่าโกลมละ เพราะส่งเสียง (ที่ทำให้รู้ว่าจะละเอียดย) (กุ สทฺเท=เปล่งเสียง-ออเสียง + อล)

อุทาหรณ์: ตทา ปฏิกคฺหิ โส มํ ภีตานิ สรโณ มุนิ ซาลินา จกฺกงฺกิตฺเตน มุทุโกลมปาณินา^{๕๖} ครั้งนั้น พระมุนีพระองค์นั้นผู้ทรงเป็นที่พึ่งของหมู่สัตว์ผู้หวาดกลัว ได้ทรงรับข้าพเจ้า ด้วยฝ่าพระหัตถ์ที่บริสุทธิ์อ่อนนุ่มมีตาข่ายกำหนดด้วยจักร

๔.๕ แจ่มแจ้ง, ชัดเจน, ประจักษ์

๑. ปจฺจกฺข แผลว่า แจ่มแจ้ง, ชัดเจน, ประจักษ์

รูปวิเคราะห์: อกฺขํ อินฺทริยํ ปติคฺตํ นิสฺสิตํ อกฺเขน วา ปติคฺตํ ปจฺจกฺขํ ซึ่งว่าปจจกขะ เพราะเป็นอินทรีย์ที่อาศัยตาหรือรู้ได้ด้วยตา อินฺทริยคฺคยฺหํ ปจฺจกฺขํ นาม ซึ่งว่าปจจกขะ เพราะเป็นอารมณ์ที่ถูกถือเอาด้วยอินทรีย์ ๕ (ปติ + อกฺข)

อุทาหรณ์: ทิฏฺฐธมฺมนิพพานวาเท ทิฏฺฐธมฺโมติ ปจฺจกฺขธมฺโม วุจฺจติ ตตฺถ ตตฺถ ปฏฺลิทตฺตภาวสฺเสตํ อธิวจนํ^{๕๗} ในทิฏฐธมฺมนิพพานวาทะ มีวินิจฉัยดังนี้ ธรรมที่ประจักษ์ เรียกว่าทิฏฐธรรม คำนี้เป็นชื่อของอรรถภาพที่ได้เฉพาะในภพนั้น ๆ

^{๕๔} วิ.ม.(บาลี) ๔/๒๖/๒๑.

^{๕๕} ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๕๓/๑๗๔.

^{๕๖} ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๔๙/๑๘๘.

^{๕๗} ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๙๓/๑๑๑.

๔.๖ ไม่แจ่มแจ้ง, ไม่ชัดเจน, ไม่ประจักษ์ ๒ ศัพท์

๑. **อปจกฺข** แปลว่า ไม่แจ่มแจ้ง, ไม่ชัดเจน, ไม่ประจักษ์

รูปวิเคราะห์: อตินฺทริยฺ อปจกฺขํ นาม ชื่อว่าอปจกฺขะ เพราะเป็นอารมณ์ที่ล่วงอินทริย ๕ น ปจจกฺขํ อปจกฺขํ ชื่อว่าอปจกฺขะ เพราะเป็นอารมณ์ที่ไม่ชัดเจน (น + ปจจกฺข)

อุทาหรณ์: รูป โข วจน อปจจกฺขกมฺมา รูปสมฺมุทเย อปจจกฺขกมฺมา รูปนิโรธเ อปจจกฺขกมฺมา รูปนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย อปจจกฺขกมฺมา^{๕๘} วจน เพราะความไม่เป็นประจักษ์ในรูป เพราะความไม่เห็นประจักษ์ในเหตุเกิดแห่งรูป เพราะความไม่เห็นประจักษ์ในความดับแห่งรูป เพราะความไม่เห็นประจักษ์ในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งรูป

๒. **อติทฺทริย** แปลว่า ไม่แจ่มแจ้ง, ไม่ชัดเจน, ไม่ประจักษ์

รูปวิเคราะห์: อินฺทริยํ อติทฺทริยํ อติทฺทริยํ ชื่อว่าอติทฺทริยะ เพราะเป็นอารมณ์ที่ล่วงอินทริย (อติ + อินฺทริย)

๔.๗ ผู้มีบุญ, ผู้ได้รับผลของกรรมดี ๓ ศัพท์

๗๖.

บุญฉวา สุกฺตี ธณฺโณ

มฺหุสฺสาโท มฺหาธิติ

มฺหาตณฺโห มฺหิจฺฉณฺโณ

หฺทยี หฺทยาอุ จ

(๗๒๒)

๑. **บุญฉวณฺตุ** แปลว่า ผู้มีบุญ, ผู้ได้รับผลของกรรมดี

รูปวิเคราะห์: บุญฉ ฉสส อตฺถิติ บุญฉวา ผู้ชื่อว่าบุญฉวันฺตุ เพราะมีบุญ (บุญ + วนฺตุ)

อุทาหรณ์: มจฺฉณฺ ตํ คิลิ บุญฉวา สตฺโต ทุกฺขํ น ปาปฺณิ สยนคฺพภํ ปวิสิตฺวา นิปนฺโน วย อโหสิ^{๕๙} ปลาได้กลิ่นทารกนั้นเข้าไป ธรรมดาสัตว์ผู้มีบุญไม่ประสบทุกข์ เขาได้เป็นเหมือนเข้าไปห้องนอนแล้วนอน ฉะนั้น

๒. **สุกฺตี** แปลว่า ผู้มีบุญ, ผู้ได้รับผลของกรรมดี

รูปวิเคราะห์: สุกฺตํ บุญฉ ฉสส อตฺถิติ สุกฺตี ผู้ชื่อว่าสุกฺตี เพราะมีบุญที่ทำให้ดี (สุกฺต + อี)

อุทาหรณ์: อีธ ภิกฺขเว ปณฺทิตฺโต สุจินฺติตฺจินฺตํ จ โหติ สุภาสิตฺภาสี สุกฺตกมฺมการี^{๖๐} ภิกฺษุ ทั้งหลาย บัณฑิตในโลกนี้ เป็นชอบผู้คิดแต่เรื่องดี ชอบพูดแต่เรื่องดี และชอบทำแต่เรื่องดี

๓. **ธณฺณ** แปลว่า ผู้มีบุญ, ผู้ได้รับผลของกรรมดี, ผู้โชคดี

รูปวิเคราะห์: ธนฺติ สมฺปชฺชตีติ ธณฺโณ ผู้ชื่อว่าธณฺณะ เพราะถึงพร้อม (ด้วยสิริ บุญ และ ปัญญา) ธนํ คนหํ ลทฺโธติ ธณฺโณ ชื่อว่าธณฺณะ เพราะได้รับทรัพย์ (ธน + ย)

อุทาหรณ์: นทฺโต ปรีสายนฺเต วาทิทปฺปหาริโน เย เต ทกฺขณฺติ วนฺทํ ธณฺณา เต นร- ปุณฺคว^{๖๑} ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐกว่านรชน เมื่อพระองค์บังลืออยู่ในท่ามกลางบริษัท กำจัดเสียซึ่งทูลูฐิมานะ ชนเหล่าใดเห็นพระพักตร์ของพระองค์ ชนเหล่านั้นชื่อว่าเป็นผู้มีโชคดี (มีบุญ)

^{๕๘} ส.ข.(บาลี) ๑๗/๖๕๗-๖๖๐/๒๒๕.

^{๕๙} ม.อ.อ.(บาลี) ๓/๒๐๙/๑๓๘.

^{๖๐} อ.จ.ต.ก.(บาลี) ๒๐/๓/๙๘.

^{๖๑} ข.อ.ป.(บาลี) ๓๓/๑๕๐/๓๑๕.

๔.๘ ผู้มีความเพียรมาก ๒ ศัพท์

๑. มหุสสาห แปลว่า ผู้มีความเพียรมาก

รูปวิเคราะห์: มหนโต อุตสาโท ยสส โส มหุสสาโท ผู้ชื่อว่ามหุสสาหะ เพราะมีความเพียรมาก (มหนต + อุตสาห)

อุทาหรณ์: เอโก ภิกขุ มหุสสาโย โหติ มหุสสาโท สกโกติ คามนตเสนาสนํ ปฏิกขิปิตวา อรณเณ วิหรนโต ทุกขสสนตํ กาคุ^{๖๒} ภิกขุรูปหนึ่งมีความตั้งใจมาก มีความเพียรมาก ย่อมสามารถเพื่อองคเสนาสนะใกล้แดนบ้านเสียแล้วอยู่ในป่า กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

๒. มหาธิติ แปลว่า ผู้มีความเพียรมาก

รูปวิเคราะห์: มหนตา ธิติ อสสาติ มหาธิติ ผู้มีความเพียรมาก ชื่อว่ามหาธิติ (มหนต+ ธิติ) มหาวิริยศัพท์ก็มีอรรถเหมือนกัน

อุทาหรณ์: มิคสิงคตาปโส กิร ตตตโตโป โฆรตโป ปรมาธิตินทริโย อโหสิ ตสส สีลเตเชน สกุกวิมานํ ออุณหโหสิ^{๖๓} ได้ยินว่า มิคสิงคตาปสมิตบะร้อน มีตบะกล้า มีอินทรีย์ตั้งมั่นอย่างยิ่ง ด้วยเดชแห่งศีลของดาบสนั้น ทำให้วิมานของท้าวสักกะร้อนได้

ธิติยา ทฬหาย จาติ ทฬหาย ธิติยา จ ธิเรน อพโภจณินนรินทรวิริเยน จาติ อตโถ^{๖๔} บทว่า ธิติยา ทฬหาย จ ความว่า เพราะความเพียรอันเด็ดเดี่ยวมั่นคง และเพราะความเพียรอันเฉียบขาดแน่นอน

๔.๙ ผู้มักมาก, ผู้โลภมาก ๒ ศัพท์

๑. มหาตณฺห แปลว่า ผู้มักมาก, ผู้โลภมาก

รูปวิเคราะห์: มหนตา ตณฺหา อสส อตถิติ มหาตณฺโห ผู้ชื่อว่ามหาตณฺหะ เพราะมีความมักมาก (มหนต + ตณฺหา + ณ)

อุทาหรณ์: โส หิ มหคฺขโส มหาตณฺโห อโหสิ สกภูปุเรหิ ปจฺเจยหิปี สนฺตปเปตฺตุน สกกา^{๖๕} ได้ยินว่า พระอุปนันทะนั้น เป็นผู้บริโภคมักมาก มักมาก ใคร ๆ ไม่อาจให้พระอุปนันทะนั้นอิ่มหน้าแม้ด้วยปัจจัยเต็มเล่มแก้วียน

๒. มหิจฺฉ แปลว่า ผู้มักมาก, ผู้โลภมาก

รูปวิเคราะห์: มหนตี อิจฉา ตณฺหา ยสส โส มหิจฺฉो ผู้ชื่อว่ามหิจฉะ เพราะมีความโลภมาก (มหนต + อิจฉา + ณ)

อุทาหรณ์: จตฺตาโรเม ภิกฺขเว ปพฺพชิตสฺส โรคา กตเม จตฺตาโร อธิ ภิกฺขเว ภิกฺขุ มหิจฺฉโห โหติ วิฆาตวา อสนฺตุญฺโจะ^{๖๖} ภิกษุทั้งหลาย โรคของบรรพชิต ๔ อย่างนี้ โรค ๔ อย่าง คือ ๑ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นคนมักมาก คับแค้น ไม่สันโดษ

^{๖๒} วิ.มหา.อ.(บาลี) ๒/๔๑๐/๑๐๓.

^{๖๓} ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๔๑๑/๓๐๕.

^{๖๔} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๒/๑๓๒/๓๐๕.

^{๖๕} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๔/๑๓๕/๑๘๔.

^{๖๖} อง.จตฺก.ก.(บาลี) ๒๑/๑๕๗/๑๖๓.

อาวุโส อุปนนโท สกยปุตโต มหคฺขโส มหิจฺฉโณ อณฺเณสํ ปฏิปตฺติ กเถตฺวา สมณปริกฺษาเร
 ทิ ยานกํ ปุเรตฺวา อากจฺฉติ^{๖๗} ผู้มีอายุทั้งหลาย พระอุปัชฌาย์ทศกยบุตรบริโคมมาก มักมาก แสดงข้อ
 ปฏิบัติแก่ภิกษุเหล่าอื่น แล้วเอาสมณบริขารบรรทุกเต็มยานน้อยมา

๔.๑๐ ผู้มีใจดี, ผู้มีน้ำใจ, ผู้มีใจประเสริฐ ๒ ศัพท์

๑. **หทยิ** แปลว่า ผู้มีใจดี, ผู้มีน้ำใจ, ผู้มีใจประเสริฐ

รูปวิเคราะห์: หทยิ พหุลํ ปสฺตถฺยจฺย ยสฺส โส หทยิ ผู้ชื่อว่าหทยิ เพราะมีน้ำใจมากและ
 ประเสริฐ (หทย + อี)

๒. **หทยาลุ** แปลว่า ผู้มีใจดี, ผู้มีน้ำใจ, ผู้มีใจประเสริฐ

รูปวิเคราะห์: หทยิ พหุลํ ปสฺตถฺยจฺย ยสฺส โส หทยาลุ ผู้ชื่อว่าหทยาลุ เพราะมีน้ำใจมาก
 และประเสริฐ (หทย + อาลุ)

อุทาหรณ์: ตสฺมาสฺส ตํ วิปากํ ทสฺเสตฺถ กตฺวาปรารุํ วิย ปุตฺตํ อณฺุกมฺปกฺวา มาตฺวาปิโตรฺ หทยาลุ
 เกน จิตฺเตน สุทินฺนํ ปริภาสนฺโต วรณเต โมฆปริสฺสาดิอาทิมาทิ^{๖๘} เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
 เมื่อจะทรงว่ากล่าวพระสุทินนด้วยพระหฤทัยประกอบด้วยความเอ็นดู ดุจมารดาบิดาผู้มีใจความเอ็นดู ว่า
 กล่าวบุตรผู้ทำความผิดแล้ว ฉะนั้น จึงตรัสคำว่า วรณเต โมฆปริส เป็นอาทิ เพื่อแสดงวิปากนั้นแก่พระ
 สุทินนนั้น

๔.๑๑ ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ ๑๐ ศัพท์

๗๗.

ขยาโต ปตีโต ปณฺญาโต

ภิญญาโต ปถิโต สุโต

วิสสุโต วิทิตฺ เจว

ปสิทฺโธ ปากฺกฺโณ ภเว.

(๗๒๔)

มีศัพท์ว่า ขยาต, ปตีต, ปณฺญาต, อภิญญาต, ปถิต, สุต, วิสสุต, วิทิต, ปสิทฺธ และ ปากฺก

๑. **ขยาต** แปลว่า ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ

รูปวิเคราะห์: ขยายเต ปกาสิยเตติ ขยาโต ผู้ชื่อว่าขยาตตะ เพราะเขาประกาศ (ขยา
 ปกาสนเน=ประกาศ + ต)

อุทาหรณ์: ยสฺวิปฺโลติ วิปฺลยฺโส สพฺพโลกวิขยาโต อตฺตโน สมฺปตฺติยา สพฺพตฺถ ปากฺกฺโณ
 วิสสุโต อตฺโถ^{๖๙} คำว่า ยสฺวิปฺโล ได้แก่ มียศไพบูลย์ อธิบายว่า อันโลกทั้งปวงกล่าวถึง ปากฺกฺโณเลื่องลือ
 ไปในที่ทั้งปวงเพราะสมบัติของตนนั่นเอง

๒. **ปตีต** แปลว่า ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ ผู้อัมเอิบ

รูปวิเคราะห์: ปติ อภิมฺขํ เอตฺติ ปตีโต ผู้ชื่อว่าปตีตะ เพราะไปข้างหน้า (ปติ + อี คติมติ=
 ไป + ต) ปติ อภิมฺขํ มนียเตติ ปตีโต ชื่อว่าปตีตะ เพราะเขานอบน้อมต่อหน้า (ปติ + อี มนเน=นอบ
 น้อม + ต)

อุทาหรณ์: ตถฺยจฺ กมฺมํ กตฺ สํวํ ยํ กตฺวา นานฺตปฺปติ ยสฺส ปตีโต สุมฺโน วิปากํ ปฏิเสวติ^{๗๐}
 คนทำกรรมใดแล้ว ย่อมไม่เดือดร้อนในภายหลัง เป็นผู้เอิบอัม มีใจดี ย่อมเสวยผลของกรรมใด กรรม

^{๖๗} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๔/๑๓๕/๑๘๔.

^{๖๘} วิ.อ.(บาลี) ๑/๓๙/๒๓๐.

^{๖๙} ขุ.พทุธ.อ.(บาลี) ๖/๒๖๘.

^{๗๐} ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๖๘/๒๙.

นั่นแล อันคนทำแล้วเป็นกรรมดี

เวสสุสุส ฤกษเว ภาควโต อรหโต สมมาสมพุทสุส สุปตีโต นาม ราชา ปิตา อโหสิ^{๗๑}
ฤกษุทั้งหลาย พระราชาพระนามว่าสุปตีตะ (ผู้มีชื่อเสียงดี) ได้เป็นพระชนกของพระผู้มีพระภาค
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสุสุ

๓. ปถญาต แปลว่า ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ

รูปวิเคราะห์: ปกาเรน ภาตพโพติ ปถญาโต ผู้ชื่อว่าปถญาตะ เพราะเขารู้จักทั่วไป (ป
+ ภา อวโพธเน=รู้ + ต)

อุทาหรณ์: อยมปิ โข สมโณ โคตโม สงฆี เจว คณิ จ คณาจริโย ภาโต ยสสุสี ติตถกโร
สาธสมมโต พุทฺชนส^{๗๒} พระสมณโคตมพระองค์นี้ ทรงเป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ ทรงเป็นคณาจารย์ เป็นผู้มี
ชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ คนจำนวนมากยกย่องกันว่าเป็นคนดี

ภาโตติ ปถญาโต ปากัญ^{๗๓} คำว่า ภาโต (มีชื่อเสียง) คือผู้มีชื่อเสียง เห็นชัด

๔. อภญาต แปลว่า ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ

รูปวิเคราะห์: อภญาตเตติ อภญาโต ผู้ชื่อว่าอภญาตะ เพราะเขารู้จักดี (อภ + ภา
อวโพธเน=รู้ + ต)

อุทาหรณ์: อโย โข เซโต ราชกุมารโ อภญาโต ภาตมนุสโส มหิทธิโก โข ปน เอรูรูปานัน
ภาตมนุสสานัน อิมสมิ รมมวินเย ปสาโท^{๗๔} เจ้าเซตราชกุมารพระองค์นี้ทรงเรื่องพระนาม ประชาชน
รู้จัก ความเลื่อมใสในพระธรรมวินัยนี้ของผู้ที่ประชาชนรู้จักเช่นนี้ มีประโยชน์มาก

๕. ปถิต แปลว่า ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ

รูปวิเคราะห์: ปถิตพโพติ ปถิตโต ผู้ชื่อว่าปถิตตะ เพราะเขากล่าวขานถึง (ปถ วิชยาเต=
ปรากฏ + อี + ต)

๖. สุต แปลว่า ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ, ปรากฏ

รูปวิเคราะห์: สุตเตติ สุตโต ผู้ชื่อว่าสุตะ เพราะเขารู้จัก (สุ คติวุทธิสุ=ไป, เจริญ + ต)

อุทาหรณ์: สพเพ วิชิตสงคามา ภาตตีตา ยสสุสิน โมทนติ สห ภูเตหิ สวากา เต
ชนสุตา^{๗๕} สวากทั้งหมดของพระองค์ ขณะสงครามแล้ว ล่วงความกลัวได้แล้ว เป็นผู้มียศ มีชื่อเสียง
ในที่หมู่ชน บันเทิงอยู่กับพระอริยเจ้าทั้งหลายแล

กถยหิ ภาควา ตยหิ สวาก สาสเน รโต อปุตตมานโส เสโข กาลิ กยิรา ชนสุต ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงเรื่องพระนามในหมู่ชน สวากของพระองค์ยินดีในพระศาสนา มีใจยังไม่ได้
บรรลุ ยังเป็นพระเสขะอยู่ จะพึงมรณะได้อย่างไร

๗. วิสุต แปลว่า ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ, ปรากฏ

รูปวิเคราะห์: วิเสเสน สุนิตพโพติ วิสุตโต ผู้ชื่อว่าวิสุตะ เพราะเขารู้จักเป็นอย่างดี (วิ +
สุ คติวุทธิสุ=ไป, เจริญ + ต) วิเสเสน สุนิตพโพติ วิสุตโต ชื่อว่าวิสุตะ เพราะเขารับฟังโดยตั้งใจ (วิ +

^{๗๑} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๒/๖.

^{๗๒} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๒๔๐/๒๑๕

^{๗๓} ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๑๕๑/๑๓๐.

^{๗๔} วิ.จ.ู.(บาลี) ๗/๓๐๗/๗๘.

^{๗๕} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๔๒/๒๒๕.

สุ สวเน=ฟัง + ต)

อุทาหรณ์: โลหิตปาณิ ปุเร อาสี องคุลิมาโลติ วิสสุโต^{๗๖} เมื่อก่อนเรามีมือเปื้อนเลือดมีชื่อเสียงปรากฏว่าองคุลิมาล

๘. วิทิต แปลว่า ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ

รูปวิเคราะห์: วิทิตพโพติ วิทิต ผู้ชื่อว่าวิทิตะ เพราะเขารู้จัก (วิท ภาณ=รู้ + อิ + ต)

อุทาหรณ์: วิทิตา นาม อญเณหิ มนุสเสหิ ฌาตา โหติ วชฌา เอสาติ^{๗๗} ภิกษุณี ชื่อว่า วิทิตา หมายถึงผู้ที่คนเหล่านี้รู้จักว่าผู้ต้องโทษประหารชีวิต

๙. ปสิทฺธ แปลว่า ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ, ผู้สำเร็จ

รูปวิเคราะห์: ปกาเรน สิริยเตติ ปสิทฺธ ผู้ชื่อว่าปสิทฺธะ เพราะเป็นผู้สำเร็จโดยยิ่ง (ป + สิริ สฺราธ=สำเร็จ-ทำให้สำเร็จสมบูรณ์ + ต)

อุทาหรณ์: อตีเต กิร โโพธิสโต สุตทุกเล ชาโต อปากโณ อปสิทฺธ มุนาหิ นาม ธุตโต หุตวา ปภิวสติ^{๗๘} ได้ยินว่า ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลศูทร เป็นผู้ไม่มีชื่อเสียง ไม่มีความชำนาญอะไร เป็นนักเลงชื่อมุนาหิ

๑๐. ปากฺก แปลว่า ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ, ปรากฏ

รูปวิเคราะห์: ทสสนํ กฏตฺติ ปากฺก ผู้ชื่อว่าปากฺก เพราะไปสู่การเห็น (ป + กฏ คติย=ไป + อ)

อุทาหรณ์: ตทา กิร ชมพฺที่เป อติมหาภิกษุสมุทโย อโหสิ โมคคฺลปิุตตติสฺสเถรฺส ปน อาณาโว ตติยสงคฺติยํ ปากฺก ภาวิสฺสติ^{๗๙} ได้ยินว่า ในกาลนั้น มีภิกษุจำนวนมากมาประชุมกันที่ชมพูทวีป ก็อาณาภาพของพระโมคคัลลบุตรตีสเถระ จักมีชื่อเสียงปรากฏในการทำสังคายนาครั้งที่ ๓

๔.๑๒ ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ ๑๑ ศัพท์

๗๘. อิสฺสร นายโก สามิ

ปติสฺริปติ ปญ

อวยฺยธาปฺริญ เนตา

อิพฺโภ ตวทฺโฒ ตถา ธนึ. (๗๒๕)

มีศัพท์ว่า อิสฺสร, นายก, สามิ, ปติ, อีส, อธิปติ, ปญ, อวย, อธิป, อธิญ และ เนตุ

๑. อิสฺสร แปลว่า ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ

รูปวิเคราะห์: อีสนํ สามิภวนํ อีสฺสร ผู้ชื่อว่าอิสฺสระ เพราะเป็นใหญ่ อีสตฺติ อีสฺสร ชื่อว่าอิสฺสระ เพราะเป็นใหญ่ (อีส อีสฺสริเย=เป็นใหญ่ + อร) อีสติ อภิภวตฺติ อีสฺสร ชื่อว่าอิสฺสระ เพราะเป็นผู้ปกครอง (อีส อภิภวเน=ครอบงำ + อร)

อุทาหรณ์: ทเสตถ อีสฺสรา อาคฺู ปจฺเจกวสวตฺติโน เตสญจ มชฺฌโต อาคา หาริตฺโต ปริวาริตฺโต^{๘๐} มีพรหม ๑๐ องค์ ผู้เป็นใหญ่กว่าพรหม ๑,๐๐๐ องค์ มีอำนาจเฉพาะองค์ละอย่างก็มามหาพรหมชื่อหริตตะ มีบริวารห้อมล้อมมาอยู่ท่ามกลางพรหม ๑,๐๐๐ องค์นั้น

^{๗๖} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๕๒/๓๓๗.

^{๗๗} วิ.ภิกษุณี.(บาลี) ๓/๖๘๔/๒๒.

^{๗๘} ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๘๒/๑๓๘.

^{๗๙} วิ.มหา.อ.(บาลี) ๑/๑/๓๐.

^{๘๐} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๔๑/๒๒๔.

๒. นายก แปลว่า ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ

รูปวิเคราะห์: เนตติ นายโก ผู้ชื่อนายก เพราะนำไป (เน็ นเย=นำไป + ญว)

อุทาหรณ์: เตสุ อรุเวลกสโป ชฎิลโล ปถจนนั ชฎิลสถานัน นายโก โทติ วินายโก อคโค ปมุโข ปาโมโก^{๕๑} ในชฎิล ๓ คนนั้น ชฎิลอรุเวลกสโปเป็นผู้ นำ เป็นผู้ฝึก เป็นเลิศ เป็นหัวหน้า เป็นประธานของชฎิล ๕๐๐ คน

๓. สามิ, สามี แปลว่า ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ

รูปวิเคราะห์: สั ธนั อสสสติติ สามิ, สามี ผู้ชื่อว่าสามิ เพราะมีทรัพย์ (ส + อามิ)

อุทาหรณ์: เอเตสั สุปเตยยสส อหเมว สามี อญโณ นตถิ เตปิ มั สุปเตยยรทขณตถาย นิจจัน อุนุพนธิสสนติ^{๕๒} เราเท่านั้นจักเป็นเจ้าของทรัพย์มรดกของมารดาเป็นต้นเหล่านั้น คนอื่นย่อมไม่มี มารดาเป็นต้นแม่เหล่านั้น ก็จักตามผูกพันเราเป็นนิตย เพื่อต้องการให้รักษาทรัพย์มรดก

๔. ปติ แปลว่า ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ

รูปวิเคราะห์: ปาติ รทขตติ ปติ ผู้ชื่อว่าปติ เพราะรักษา (ปา รทขณ=ดูแล-รักษา + ติ) ปตติ เสฏโฐ หุตวา ปุโรโต คจฉตติ ปติ ชื่อว่าปติ เพราะดำเนินไปข้างหน้าอย่างประเสริฐ (ปต คติมหิ=ไป + อิ)

อุทาหรณ์: ลายเนน ตินัน คยห นิสิทมทาสห นิสิทธิ ภควา ตตถ ติโลกปติ นายโก^{๕๓} ข้าพเจ้าได้ใช้เคียวเกี่ยวหญ้ามาถวายทำให้เป็นที่ประทับนั่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นใหญ่ในโลกทั้ง ๓ ทรงเป็นผู้นำ ได้ประทับนั่งอยู่ ณ ที่นั้น

๕. อีส แปลว่า ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ

รูปวิเคราะห์: อีสติ อภิภวตติ อีส ผู้ชื่อว่าอีส เพราะเป็นใหญ่ (อีส อีสสริเย=เป็นใหญ่ + อ)

อุทาหรณ์: วาทีนั ปณชิตชานัน อีส ปธาน^{๕๔} เป็นใหญ่ คือ เป็นประธานของพวกนักพูด คือพวกบัณฑิต

๖. อธิปติ แปลว่า ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ

รูปวิเคราะห์: อธิปตติ อธิปติ ผู้ชื่อว่าอธิปติ เพราะคุ้มครองยิ่ง (อธิ + ปา รทขณ=คุ้มครอง-รักษา + ติ) อธิกานัน อายตตานัน ปติ สามิตติ อธิปติ ชื่อว่าอธิปติ เพราะเป็นเจ้าแห่งผู้ปกครองทั้งหลาย อธิโก ปติ อธิปติ ชื่อว่าอธิปติ เพราะเป็นนายผู้เป็นใหญ่ (อธิ + ปติ)

อุทาหรณ์: นาคานัน อธิปติ วิรูปุโข อิติ นามโส รมตี นจจคิเตหิ นาคเหหิ ปุรทชโต^{๕๕} ทำมหาราชนั้นมีพระนามว่าวิรูปุโข ทรงเป็นหัวหน้าของพวกนาค มีนาคแวดล้อม ทรงโปรดปรานการร้ายรำและการขับร้อง

^{๕๑} วิ.ม.(บาลี) ๔/๓๗/๓๒.

^{๕๒} วิ.ม.ท.อ.(บาลี) ๑/๓๕/๒๒๑.

^{๕๓} ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๒๕/๑๗๓.

^{๕๔} ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/๑๐๕/๓๑๕.

^{๕๕} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๘๐/๑๗๒.

๗. ปภุ, ปภุ แปลว่า ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ

รูปวิเคราะห์: ปภุ ปภุ ผู้ชื่อว่าปภุและปภุ เพราะเป็นผู้ปกครอง ปธาน ภาวตีติ
ปภุ ชื่อว่าปภุ เพราะเป็นหัวหน้า (ป + ภู สุตตาย = มี-เป็น + ภาว)

อุทาหรณ์: ตทา อหนตทมโก ตโลกสรโณ ปภุ พุยาภาสิ นรสนุธโร ลจจนเสต สุปตติตี^{๘๖}
ครั้งนั้น พระสุคตเจ้า ผู้ทรงฝึกนรชนที่ยังไม่ได้ฝึก ทรงเป็นที่พึ่งของโลกทั้ง ๓ ทรงเป็นใหญ่ ทรงพยุงบร
ชนไว้เป็นอย่างดี ตรัสพยากรณ์ว่า เธอจักได้ตำแหน่งที่เธอปรารถนาไว้ดีแล้วนั้น

๘. อัยย แปลว่า ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ, พระคุณเจ้า

รูปวิเคราะห์: อัยย อัยย อัยย อัยย ผู้ชื่อว่าอัยย เพราะเป็นผู้ควรเข้าไปหา
สปุริเสหิ อัยย อัยย อัยย อัยย ชื่อว่าอัยย เพราะเป็นผู้ที่สัตบุรุษเข้าไปหา (อัย คมเน = ไป
+ ย) เสฏฐภาเวณ อัยยเต ฌายเตติ อัยย ชื่อว่าอัยย เพราะเป็นผู้ที่คนทั่วไปรู้จักว่าเป็นผู้ประเสริฐ
(อัย ฌาณ = รู้ + ย)

อุทาหรณ์: เกนาหิ ฆนเต อัยย อัยย อัยย อัยย พระคุณเจ้า ดิฉนจะอุปัฏฐากพระคุณเจ้าด้วย
อะไรดี

๙. อธิป แปลว่า ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ

รูปวิเคราะห์: อธิป อธิป ผู้ชื่อว่าอธิป เพราะเป็นใหญ่ (อธิ + ปา รกขณ =
คุ้มครอง-รักษา + อ)

อุทาหรณ์: ตารกานํ อธิป หุตวา ทิสสตี อนุปริยาติ จ^{๘๗} พระจันทร์เป็นใหญ่กว่าหมู่ดาว
ทั้งหลาย ย่อมปรากฏและหมุนไป

ดาวตีสภานโต จูโต มนุสสโลเก อุปปโน พลาธิโป จตฺรงคินียา เสนาย อธิป ปธาน^{๘๘}
พระราชกุมารนี้ จูติจากภพดาวดึงส์มาเกิดในมนุษยโลก จักเป็นจอมไพรพล คือ เป็นใหญ่เป็นผู้นำแห่ง
กองทัพประกอบด้วยองค์ ๔

๑๐. อธิภู แปลว่า ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ

รูปวิเคราะห์: อธิภู อธิภู ผู้ชื่อว่าอธิภู เพราะเป็นใหญ่ (อธิ + ภู สุตตาย = เป็น-อยู่-มี
+ ภาว)

อุทาหรณ์: อัย วุจจตาโส ภิกขุ รูปาธิภู สหทาธิภู คนธาธิภู รธาธิภู โฝฏฐพพาธิภู
ธมมาธิภู^{๘๙} ผู้มีอายุ ภิกขุนี้เรียกว่า ผู้เป็นใหญ่ คือ ครอบงำรูปได้ ครอบงำเสียงได้ ครอบงำกลิ่นได้
ครอบงำรสได้ ครอบงำโผฏฐัพพะได้ และครอบงำธรรมารมณได้

๑๑. เนต แปลว่า ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ

รูปวิเคราะห์: เนต เนต ผู้ชื่อว่าเนต เพราะนำไป (นี นเย = นำไป + ติ)

อุทาหรณ์: ภควา เนตา วิเนตา อนเนตา ปณญาเปตา นิชฌาเปตา เปกขตา ปสาเทตาทิ

^{๘๖} ชุ.อป.(บาลี) ๓๓/๑๗๖/๓๗๒.

^{๘๗} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๒๙๕/๒๒๘.

^{๘๘} ชุ.วิ.อ.(บาลี) ๑๑๗๑/๓๗๑.

^{๘๙} ชุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๖๕๑/๓๗๗.

^{๙๐} ส.ส.(บาลี) ๑๘/๒๔๓/๑๗๓.

เอวมปิ ภควา สตถวาโ^{๑๑} พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเป็นผู้นำ เป็นผู้นำไปโดยพิเศษ เป็นผู้ตามแนะนำ ทรงให้รู้จักประโยชน์ ให้พินิจพิจารณา ให้ฟังประโยชน์ ทรงทำให้เลื่อมใสได้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงพระนามว่าผู้ทรงนำหมู่ อย่างนี้บ้าง

๔.๑๓ ผู้มั่งคั่ง, ผู้ร่ำรวย ๓ ศัพท์

๑. อิพภ แปลว่า ผู้มั่งคั่ง, ผู้ร่ำรวย

รูปวิเคราะห์: อิติ กามยติ ธนนติ อิพโภ ผู้ชื่อว่าอิพภะ เพราะปรารถนาทรัพย์ (อิ อิจฉาย = ปรารถนา-ต้องการ + ภ) อิภ ธน ปฏิคุณหิตู อรหตติ อิพโภ ชื่อว่าอิพภะ เพราะควรรับทรัพย์ (อิภ + ว)

อุทาหรณ์: ยถาปิ อิพภา ธนธณเหตุ กมมานิ กาเรนติ ปุฏ ปชพยา^{๑๒} พวกคนร่ำรวยใช้คนเป็นจำนวนมากให้ทำงานบนแผ่นดิน เพราะเหตุแห่งทรัพย์และข้าวเปลือกฉนใด

๒. อชฏม แปลว่า ผู้มั่งคั่ง, ผู้ร่ำรวย

รูปวิเคราะห์: อชฎายติ ธนนติ อชฏโธ ผู้ชื่อว่าอชฏมะ เพราะครอบครองทรัพย์ อา ภูโส ธน ฎายติ จินเตตติ อชฏโธ ชื่อว่าอชฏมะ เพราะคิดถึงแต่ทรัพย์อย่างเดียว (อา + ฌ จินตย = คิด + ต)

อุทาหรณ์: ภูตปุพพิ ภิกขเว พาราณสีย พุรัมहतโต นาม กาสีราชา อโหสิ อชฏโธ มหัทธโน มหาโภโค มหัพพโล มหาวาหโน มหาวชิโต ปริบุญณโกสโกฏฐาคาโร^{๑๓} ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ในกรุงพาราณสี ได้มีพระเจ้ากาสีพระนามว่าพรัมहत ทรงเป็นกษัตริย์ผู้มั่งคั่ง มีราชทรัพย์มาก มีโอกาสสมบัติมาก มีกำลังพลมาก มีพาหนะมาก มีอาณาจักรกว้างใหญ่ มีภณชคารห้องเก็บของมีค่าและคลังพืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์

๓. ธนึ แปลว่า ผู้มั่งคั่ง, ผู้ร่ำรวย

รูปวิเคราะห์: ธนึ อสสเถตติ ธนึ ผู้ชื่อว่าธนึ เพราะมีทรัพย์ (ธน + อี)

อุทาหรณ์: อชินมฺหิ หลยเต ทีปึ นาโค ทนเตหิ หลยติ ธนฺมฺหิ ธนึโน หนติ อนิเกตม-สนถวํ ผลึ อมโโพ อผลโล จ เต สตถาโร อุโภ มม^{๑๔} เสือเหลืองถูกฆ่าเพราะหนัง ช้างถูกฆ่าเพราะงา คนร่ำรวย ย่อมตายเพราะทรัพย์ ใครเล่าจักฆ่าคนที่ไม่มีที่อยู่ ที่ไม่มีความคุ้นเคย ต้นมะม่วงที่มีผลและไม่มีผลทั้ง ๒ ต้นนั้นเป็นครูของข้าพเจ้า

๔.๑๔ ผู้ควรรับทาน ๒ ศัพท์

๗๙.

ทานารโห ทกฺขิณฺเญโย

สินฺทโร ตฺ จ วจฺจโล

ปริกฺขโก การณฺโโก

อาสฺตโต ตฺ จ ตปฺปโร

(๗๒๖)

๑. ทานารท แปลว่า ผู้ควรรับทาน

รูปวิเคราะห์: ทานํ ปฏิคุณหิตู อรหตติ ทานารโห ผู้ชื่อว่าทานารหะ เพราะสมควรเพื่อรับทาน (ทาน + อรท โยเค=ควร-เหมาะสม + อ)

^{๑๑} พุ.จ. (บาลี) ๓๐/๑๑๙/๒๓๖.

^{๑๒} พุ.ช. (บาลี) ๒๘/๙๖๕/๒๒๘.

^{๑๓} วิ.ม. (บาลี) ๕/๔๕๘/๒๓๗.

^{๑๔} พุ.ช. (บาลี) ๒๘/๒๗๓/๑๕๒.

อุทาหรณ์: อหัง ปน ปิตุ อจเจเนน ตสฺส จาเนว ฐตฺวา กปณาทีนํ ทานารทานํ ทานํ จานน ตรารทานํ จานนตฺร ยสสารทานํ ยสํ ทสฺสามิ^{๔๕} แต่เราเมื่อพระราชบิดาล่วงลับไป ดำรงอยู่ในฐานะของ พระองค์นั้นแล จักให้ทานแก่คนที่ควรให้ มีพวกคนกำพร้าเป็นต้น จักให้ตำแหน่งแก่ผู้ที่ควรให้ตำแหน่ง จักให้ยศแก่ผู้ที่ควรให้ยศ

๒. ทกฺขิณฺเอยฺย แปลว่า ผู้ควรรับทาน

รูปวิเคราะห: ทกฺขนฺติ โภคสมปทาทีหิ ยาย สา ทกฺขิณา ชื่อว่าทกฺขิณา เพราะเป็นเหตุ ทำให้บุคคลเจริญด้วยโภคสมบัติเป็นต้น (ทกฺข วุฑฺฒิสฺสํตฺเตสฺ=เจริญ-รุ่งเรือง, เร็ว-ว่องไว-ฉลาด-ขยัน + อึณ + อา) ตํ ปฏิกฺคณฺหิตฺ อรหฺตฺติ ทกฺขิณฺเอยฺโย ผู้ชื่อว่าทกฺขิณฺเอยฺย เพราะสมควรรับทกฺขิณาทานนั้น ทกฺขิณฺ อรหฺตฺติ ทกฺขิณฺยา วา อนุจฺฉวโก โหตฺติ ทกฺขิณฺเอยฺโย ชื่อว่าทกฺขิณฺเอยฺย เพราะควรแก่ทกฺขิณา ทาน (ทกฺขิณา + เณฺยฺย)

อุทาหรณ์: เอส ภควโต สวากสฺโฆ อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิณฺเอยฺโย อณฺชสิกรณฺเอยฺโย^{๔๖} พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ควรแก่การบูชา ควรแก่การต้อนรับ ควรรับทกฺขิณาทาน ควรยกมือไหว้

ทกฺขิณฺเอยฺยติ ทสฺวิทานวตฺถุปริจจาควเสน สทฺธาทานสงฺฆาตาย ทกฺขิณฺยา อนุจฺฉวโก^{๔๗} บทว่า ทกฺขิณฺเอยฺโย คือผู้ควรแก่ทกฺขิณาคือทานที่เขาให้ด้วยศรัทธา โดยการบริจาคทานวัตถุ ๑๐ อย่าง

๔.๑๕ นารักโคร ๒ ศัพท์

๑. สนิทฺธ แปลว่า นารักโคร, สดชื่น

รูปวิเคราะห: สนิหฺตฺติ สนิทฺโธ ผู้ชื่อว่าสนิทธะ เพราะเป็นผู้น่ารัก (สนิห ปิตฺย=อิมใจ-ชอบใจ + ธ)

อุทาหรณ์: สาฎกปตฺโตติ โลหปตฺตสทฺโธ สฺสณฺจโน สฺจฉว สนิทฺโธ ฆมรฺวณฺโณ มตฺติ กापตฺโต วุจฺจติ^{๔๘} บาดรดินเหนียวมีสัณฐานงาม มีผิวเรียบสนิท มีสีเหมือนแมลงภู่ คล้ายกับบาดรดินเหนียวที่เรียกว่า บาดรดินเคลือบ

๒. วจฺฉล แปลว่า นารักโคร, สดชื่น

รูปวิเคราะห: วจฺฉ เสีเนโห อสฺสตฺถิตฺติ วจฺฉโล ผู้ชื่อว่าวจฺฉล เพราะมีความน่ารัก (วจฺฉ + ล)

อุทาหรณ์: อานนฺโท จ ตทา เสโห กนิฏฺโฐ ชินวจฺฉโล^{๔๙} ครั้งนั้น ท่านพระอานนท พุทธ อนุชา ทรงเป็นที่รักของพระชินเจ้า ยังทรงเป็นพระเสขบุคคลอยู่

๔.๑๖ ผู้มีเขาวัว, ผู้พิจารณาเหตุผลได้เร็ว ๒ ศัพท์

๑. ปริกฺขก แปลว่า ผู้มีเขาวัว, ผู้พิจารณาเหตุผลได้เร็ว

รูปวิเคราะห: ปริกฺขเต อวธารยเต ปมาณฺเหติ อตฺถนฺติ ปริกฺขโก ผู้ชื่อว่าปริกฺขกะ เพราะพิจารณาเนื้อความได้โดยมาก (ปรี + อิกฺข ทสฺสนงฺเกสฺ=เห็น-ดู, กำหนด-หมาย + ญ)

^{๔๕} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๖/๙๕/๕๑.

^{๔๖} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๕๙/๘๖.

^{๔๗} อง.ทุกาทิ.อ.(บาลี) ๒/๙๗/๒๕๐.

^{๔๘} วิ.อ.(บาลี) ๒/๕๐๐/๑๐๑.

^{๔๙} ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๑๖๐/๓๑๖.

อุทาหรณ์: โลกียปริกษกานัม พหุमतภาโว^{๑๐๐} ความที่พระองค์ทรงเป็นผู้อันหมู่ชนคนมี
เขาวัวนับถือมาก

ปณฺฑิตเวทนีโยโต ปริกษกชนปฺปสาทกนฺตี สาทถ^{๑๐๑} พรหมจรรย์นั้น ชื่อว่าพรั่งพร้อมด้วย
อรรถ เพราะเหตุว่า เป็นที่เลื่อมใสแห่งชนผู้เป็นนักราชญา

๒. การณิก แปลว่า ผู้มีเขาวัว, ผู้พิจารณาเหตุผลได้เร็ว

รูปวิเคราะห์: การณฺ ขานาตีติ การณิกโก ผู้ซึ่งว่าการณิกะ เพราะรู้เหตุ (การณ + อิก)

อุทาหรณ์: ฉเภา การณิกกา ฉวิจฺจมมํ ฉินฺทิตฺวา นิสฺสทโปตฺเทหิ อฏฺฐีหิ ภินฺทิตฺวา เกสฺเสสุ
คเหตฺวา อุกฺขิปนฺตี^{๑๐๒} คนผู้ฉลาด มีเขาวัว ใช้ลูกหินบดทุบกระดูกไม่ให้หนังขาด แล้วจับผสมยกขึ้น

๔.๑๗ ผู้เอาใจใส่, มีใจจดจ่อ, ผู้ขยัน, ผู้เอางาน ๒ ศัพท์

๑. อาสตุต แปลว่า ผู้เอาใจใส่, จดจ่อ, ขยัน, ติดงาน

รูปวิเคราะห์: อาภสฺส สณฺชตฺตีติ อาสตุตโต ผู้ซึ่งว่าอาสตุตตะ เพราะเกี่ยวข้องอย่างยิ่ง (อา +
สณฺช สงฺเค=ติดแน่น-เกี่ยวข้อง + ต)

อุทาหรณ์: โพธิสฺสโตติ ปณฺฑิตสฺสโต พุชฺฌนกสฺสโต โพธิสฺงขาเตสฺสุ วา จตฺสู มคฺเคสฺสุ สฺสโต
อาสตุตโต ลคฺคมานสฺสโต โพธิสฺสโต^{๑๐๓} คำว่า พระโพธิสัตว์ คือคนผู้ฉลาด ผู้ตรัสรู้ อีกอย่างหนึ่ง คนผู้
ฝึกฝน มีใจจดจ่อเอาใจใส่ในมรรค ๔ คือปัญญาเครื่องตรัสรู้ ชื่อว่าพระโพธิสัตว์

๒. ตปฺปร แปลว่า ผู้เอาใจใส่, จดจ่อ, ขยัน, ติดงาน

รูปวิเคราะห์: ตํ ตํ วตฺถุ ปรี ปธานํ อสฺสชาติ ตปฺปโร ผู้ซึ่งว่าตปฺประ เพราะมีเรื่องนั้น ๆ
เป็นสำคัญ (ต + ปฺร)

อุทาหรณ์: เหวํ วิลปมานนฺตํ อานนฺทํ อาท โคตฺมี สุตฺติสาคฺรคฺมภีรํ พุทฺโธปฺภูจฺานตปฺปร^{๑๐๔}
พระโคตมีเถรีได้ตรัสกับพระอานนทผู้เชี่ยวชาญพระปริยัติธรรมที่ลี้กล้ำปานสาคร เอาใจใส่ในการ
อุปัฏฐากพระพุทธรเจ้า ผู้พรำร่าพันอยู่ดังกล่าวมา

๔.๑๘ ผู้ตระหนี่ ๔ ศัพท์

๘๐.	ขุทฺโท กทฺริโย ฤทฺธ-	มจฺฉรี กปฺโณ ปยถ	
	อภิกฺขจฺโน ทลฺลิตฺโ ทจ	ทีโน นิตฺถนทฺทุกฺคตา.	(๗๓๙)

มีศัพท์ว่า ขุทฺท, กทฺริย, ฤทฺธมจฺฉรี และ กปฺณ

๑. ขุทฺท แปลว่า ผู้ตระหนี่

รูปวิเคราะห์: กุจฺฉิตํ ททาตีติ ขุทฺโท ผู้ซึ่งว่าขุทฺทะ เพราะให้วัตถุไม่ดี (กุ + ทา ทาเน=ให้
+ อ) อทานสฺสิตาย สมฺปฺราเยสฺสุ ขุทฺทํ พุทฺธกฺขิสฺสชาติติ ขุทฺโท ผู้ซึ่งว่าขุทฺทะ เพราะจักกินของน้อยในภพ
หน้า เหตุมีปกติไม่ให้ทาน (ขุท พุทฺธกฺขาย=อยากกิน-หิว + ท)

^{๑๐๐} วิ.อ.(บาลี) ๑/๑/๑๑๗.

^{๑๐๑} วิ.อ.(บาลี) ๑/๑/๑๒๐-๑.

^{๑๐๒} ม.ม.อ.(บาลี) ๑/๑๖๙/๓๘๒.

^{๑๐๓} ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๗/๒๑.

^{๑๐๔} ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๑๖๒/๓๑๖.

อุทาหรณ์: ฝเลทเเนเกท สมิทธิภูตา วิจิตตรุกษา อุภโตวกาเส ชุทท์ ปิปาสมปิ วิโนทยนติ สมโย มหาวิโร องคิรสาน^{๑๐๕} ต้นไม้ที่งดงามทั้งหลาย ในโอกาสสองข้างทาง ตกต้นด้วยผลเป็นอันมาก บรรเทาความยากไร้ทั้งความหิวระหายได้ ข้าแต่พระมหาวิโร เป็นสมัยสมควรสำหรับพระอังคิรแล้ว พระเจ้าข้า

๒. กทริย แปลว่า ผู้ตระหนี่

รูปวิเคราะห์: ปรานูปโกเคน อตถสณจยสีลตตา กุจฉิต อริโย อตถปติ กทริโย ผู้ชื่อว่ากทริยะ เพราะเป็นผู้ดีคือเจ้าของประโยชน์ที่น่ารังเกียจ เหตุชอบสะสมประโยชน์ด้วยการใช้สอยผู้อื่น อริโย วุจจติ สโตโต กุจฉิต อริโย กทริโย ชื่อว่ากทริยะ เพราะติดข้องที่น่ารังเกียจ (กุ + อริย) อทายกตตา กุจฉิต ฌานํ อรติติ กทริโย ชื่อว่ากทริยะ เพราะถึงฐานะที่ไม่ดี เหตุไม่ให้ใคร (กุ + อรคฺมเน=ไป + อีย)

อุทาหรณ์: เธ มจฉริโน โลเก กทริยา ปริภาสกา อญเณสํ ทมหานานํ อนุตฺตรายกรา นรา นิรยํ ตีรจฉานโยนี ยมโลกํ อุปปชฺชเร สเจ เอนติ มนุสสตตํ ทฬิทฺเท ชายเร กุเล โจฬํ ปินฺโท รัตติ ชิทฺทาย ตถ กิจฉเณ ลพฺภติ ปโรโต อาสีสเร พาลา ตปี เตสํ น ลพฺภติ ทิฏฺฐเณ ฐมเมส วิปาโก สมปราเย จ ทุคฺคิตี^{๑๐๖} คนเหล่านี้ใดในโลกนี้ เป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น บริภาษผู้อื่น ทำอันตรายแก่คนอื่นผู้อื่นให้ อยู่ คนเหล่านั้นย่อมบังเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือยมโลก ถ้าพวกเขาเกิดเป็นมนุษย์ ก็เกิด ในตระกูลคนยากจนซึ่งจะหาท่อนผ้า อาหาร ความยินดี และความสนุกสนานได้ยาก คนพาลเหล่านั้น ต้องการสิ่งใดจากผู้อื่น พวกเขาขอมไม่ได้แม้สิ่งนั้น นั่นเป็นวิบากในภพนี้ และภพหน้าก็ยังเป็นทุกข์อีกด้วย

๓. กทฺธมจฉริ แปลว่า ผู้ตระหนี่

รูปวิเคราะห์: ทานาทีสุ นมนาภาเวน กทฺธเณ มจฉเรยุตตจิตเตน สหิตตตาย กทฺธมจฉริ ผู้ชื่อว่ากทฺธมจฉริ เพราะประกอบด้วยจิตมีความตระหนี่กระด้าง ไม่มีการน้อมไปในการให้เป็นต้น (กท + มจฉร + อี)

อุทาหรณ์: กทฺธมจฉริ โย ปเร ปเรสํ เทนเต อญญํ วา ปุญญํ กโรนเต วาเรติ ตสฺเสตํ อธิวจนํ^{๑๐๗} ผู้ตระหนี่จัด คำนั้นเป็นชื่อของคนที่ทำทานของคนเหล่านี้ หรือคนทำบุญอย่างอื่น โส มม ปิตุปีตามหา พาลา อหฺเสสุ ทุกฺเขน สมภตํ ฌนํ ฉทฺเทสุ อหํ ปน ฌนํ รกฺขิสฺสามิ กสฺส จิ กิจฺฉิ น ทสฺสามิติ จินเตตฺวา ทานสาลา วิทฺธเสตฺวา อคฺคินา ฉาเปตฺวา กทฺธมจฉริ อโหสิ^{๑๐๘} เศรษฐีนั้นคิดว่า บิดาและปู่ของเรา เป็นคนพาล ทั้งทรัพย์ที่แสวงหามาด้วยความลำบากเสียแล้ว ส่วนเราจัก รักษาทรัพย์ไว้ จักไม่ให้อะไร ๆ แก่ใคร ๆ เลย ให้หรือโรงทานแล้วเผาไฟเสียสิ้น กลายเป็นคนตระหนี่เหนียวแน่นไป

๔. กปณ แปลว่า ผู้ตระหนี่, ผู้นำสงสาร, คนกำพร้า, ผู้ไร้ที่พึ่ง

รูปวิเคราะห์: กุจฉิต ปโปณ ยสฺส โส กปโปณ ผู้ชื่อว่ากปณะ เพราะเป็นผู้มีทรัพย์ไม่เป็นประโยชน์ (กุ + ปณ) กปิตพฺโพ กรุณายิตพฺโพติ กปโปณ ชื่อว่ากปณะ เพราะเป็นคนที่น่าสงสาร (กป

^{๑๐๕} ขุ.พุท.อ.(บาลี) ๔/๓๕.

^{๑๐๖} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๔๙/๓๘.

^{๑๐๗} ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๑/๑๓๓/๑๘๗.

^{๑๐๘} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๘/๑๙๑/๒๖๗-๘.

กรณาย=น่าสงสาร + ยุ)

อุทาหรณ์: เออเมว โข ภิกขเว เทวทตโต มมานุกุพพิ กปโณ มริสสติ^{๑๐๙} ภิกษุทั้งหลาย เทวทตทำเลียนแบบเรา จะเสียชีวิตอย่างน่าสมเพช

๔.๑๙ ผู้ตกยาก, คนจน, ไม่มีกิเลส ๕ ศัพท์

๑. อภิญจน แปลว่า ผู้ตกยาก, คนจน, ไม่มีกิเลส

รูปวิเคราะห์: นตฺถิ กิญจนํ อปฺปมตฺตกมฺปิ ฐนํ ยสฺส โส อภิญจนํ ผู้ชื่อว่าอภิญจนะ เพราะไม่มีเครื่องกังวล คือทรัพย์แม้เพียงเล็กน้อย (น + กิญจน)

อุทาหรณ์: อธเน อาตุเร ชินฺเณ ยาจเก อทฺธิเก ชเน สมเณ พฺราหฺมเณ ชีเณ เทติ ทานํ อภิญจน^{๑๑๐} พระนางให้ทานในคนไม่มีทรัพย์ คนป่วยไข้ คนแก่ ยาจก คนเดินทาง สมณ พราหมณ์ คนสิ้นเนื้อประดาตัว คนตกยาก

อภิญจนํ ปพฺพชิตํ อนุตฺตรํ ปโปปติ โปธิ อสฺหานธมฺมตํ^{๑๑๑} มหาบุรุษ ทรงตัดกังวลเสีย ออกผนวช ย่อมบรรลุโพธิญาณอันยอดเยี่ยม มีความไม่เสื่อมเป็นธรรมดา

๒. ทลิตฺท แปลว่า ผู้ตกยาก, คนจน

รูปวิเคราะห์: ทลิตฺทตฺติ ทลิตฺโท ผู้ชื่อว่าทลิตฺทะ เพราะลำบาก (ทลิตฺท ทลิตฺทตฺติ=ความลำบาก-เมื่อย่ำ + อ) ทลิตฺทภาวํ ทลิตฺท คจฺฉตฺติ ทลิตฺโท ชื่อว่าทลิตฺทะ เพราะถึงความตกยาก (ทลิตฺทตฺติ=ไป + อิท)

อุทาหรณ์: โโก นฺุ โข ฆนฺเต เทตฺุ โโก ปจฺจโย เยน มิเรกฺจโจ มาตุคามํ ทพฺพนฺโณ จ โหติ ทูรูโป สุปาปิโก ทสฺสนาย ทลิตฺโท จ โหติ อปฺปสฺสโก อปฺปโภโก อปฺเปสฺสโก จ^{๑๑๒} ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มาตุคามบางคนในโลกนี้ มีผิวพรรณไม่งาม รูปชั่ว ไม่น่าดูและเป็นคนยากจน ชัดสนทรัพย์ ชัดสนโภคะ ต่ำศักดิ์

๓. ทิน แปลว่า ผู้ตกยาก, คนจน

รูปวิเคราะห์: อเทยิ ขยมคฺมาสฺสิ ทินฺโน ผู้ชื่อว่าทินะ เพราะถึงความสิ้นทรัพย์ ทียนฺติ ชียนฺติ ฐนธฺญาทโย อสฺมินฺติ ทินฺโน ชื่อว่าทินะ เพราะเป็นที่สิ้นแห่งเงินและอาหารเป็นต้น (ที ขย=เสื่อมไป-สิ้นไป + อีน) ทินฺตฺติ ทินฺโน ชื่อว่าทินะ เพราะเป็นคนยากจน (ทิน ทลิตฺทภาเว=ความเป็นคนยากจน + อ)

อุทาหรณ์: ตตฺถาหํ คหฺปติ อชฺฐมฺโก อหุ ทินฺโน อทาตา เคचितฺมโน อามิสฺสมี ทุสฺสีเลยน ยม วิสยฺมฺหิ ปตฺโต^{๑๑๓} ข้าพระองค์เป็นคฤหบดี ผู้มั่งคั่ง อยู่ในพระนครนั้น แต่เป็นคนตระหนี่เหนียวแน่นไม่เคยให้สิ่งของแก่ใคร ๆ มีใจช้องอยู่ในอามิส ได้ถึงวิสัยแห่งพญายม เพราะความเป็นผู้ทศील

ทินฺนํ นินฺนํ จิตฺโต อทานชฺมาสโย^{๑๑๔} คำว่า ทินฺโน คือมีจิตตระหนี่ ไม่มีอภัยทัยในการให้

^{๑๐๙} วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๔๖/๑๔๓.

^{๑๑๐} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๗๕/๕๕๑.

^{๑๑๑} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๒๕/๑๔๓.

^{๑๑๒} อง.จตฺตฺก. (บาลี) ๒๑/๑๙๗/๒๒๗.

^{๑๑๓} ขุ.เปต.อ. (บาลี) ๒๔๗/๑๑๖.

^{๑๑๔} ขุ.เปต.อ. (บาลี) ๒๔๗/๑๑๖.

๔. นิทฺธน แปลว่า ผู้ตกยาก, คนจน

รูปวิเคราะห์: นตฺถิ ธนํ อสฺสชาติ นิทฺธโน ผู้ชื่อว่านิทฺธนะ เพราะไม่มีทรัพย์ (นิ + ธน)

อุทาหรณ์: ยถา ปน โส นิทฺธโน ชาโต ตทา ตา ปิตุ ฆริ คจฺจณฺธาติ สสฺสสุราทีหิ นิกฺกทฺตฺมิ ตา ตโต ตสฺสเสว ฆริ อาคนฺตวา วสนฺติโย^{๑๑๕} แต่เมื่อใด เขาเป็นคนตกยาก เมื่อนั้น หญิงทั้งหลายที่ถูกแม่ ผัวพ่อผัวเป็นต้นขับไล่ว่า จงไปเรือนบิดา ดังนี้ ย่อมมาอยู่เรือนของพราหมณ์นั้นแหละ

๕. ทุคฺคต แปลว่า ผู้ตกยาก, คนจน

รูปวิเคราะห์: ทุ นินฺทิตํ คตํ คมนมฺสฺสชาติ ทุคฺคโต ผู้ชื่อว่าทุคฺคตนะ เพราะมีความเป็นไปที่ ลำบาก ทุกเขน กิจฺเจเน คติ คมนํ อนฺนปานาทีลาโภ ยสฺส โส ทุคฺคโต ชื่อว่าทุคฺคตนะ เพราะมีการดำเนิน ชีวิตคือการได้ข้าวน้ำเป็นต้นอย่างลำบาก (ทุ + คมฺ คติมฺหิ=ไป + ต)

อุทาหรณ์: พฺราหฺมโณ อปรฺปิ ทิวสํ เอกํปิ ลิจฺฉวี เอกมนฺตํ เนตฺวา อติทุคฺคโตสิ กิราติ ปุจฺฉิ^{๑๑๖} พราหมณ์ก็พาเจ้าลิจฉวีอีกคนหนึ่งไปที่แห่งหนึ่งแล้วถามว่า เขาว่าท่านจนนักหรือ

๔.๒๐ สัตว์ ๔ จำพวก

๘๑. **อณฺทชา ปกฺขิสฺสฺปาที** **นราที ตุ ชลาพฺุชา**
เสทฺชา กิมิทฺสาที **เทวาที ตฺโวปฺปาติกา.** (๗๔๑)

๑. อณฺทช แปลว่า สัตว์ที่เกิดจากไข่

รูปวิเคราะห์: อณฺทโต ชาโต อณฺทโซ ผู้ชื่อว่าอณฺทชนะ เพราะเกิดจากไข่ ปกฺขิสฺสฺป- มจฺจนาโโย อณฺทโต ชาตตฺตา อณฺทชา นก ฺงู และปลาเป็นต้น ชื่อว่าอณฺทชนะ เพราะเกิดจากไข่ (อณฺท + ชน ชนเน=เกิด-ทำให้เกิด + กฺวิ)

อุทาหรณ์: จตฺสฺโส โข อีมา สาริปฺุตต โยนิโย กตฺมา จตฺสฺโส, อณฺทชา โยนิ ชลาพฺุชา โยนิ สํเสทฺชา โยนิ โอปฺปาติกา โยนิ^{๑๑๗} สาริปฺุตฺร กำนฺนิต ๔ ชนิดนี้ กำนฺนิต ๔ ชนิด ไหนบ้าง คือ กำนฺนิต ชะ (เกิดในไข่) กำนฺนิตชลาพฺุชะ (เกิดในมดลูก) กำนฺนิตสังเสทฺชะ (เกิดในถ้ำโคลหรือที่ชื้นแฉะ) และ กำนฺนิตโอปฺปาติกา (เกิดผุดขึ้น)

อณฺทชาติ อณฺท ชาตา^{๑๑๘} บทว่า อณฺทชา คือสัตว์ที่เกิดในไข่

๒. ชลาพฺุช แปลว่า สัตว์ที่เกิดในมดลูก

รูปวิเคราะห์: นราทโย คพฺภาสยสงฺชาตชลาพฺุโต ตตร วา ชาตตฺตา ชลาพฺุชา คนเป็นต้น ชื่อว่าชลาพฺุชะ เพราะเกิดจากมดลูกกล่าวคือครรภ์ หรือเกิดในมดลูกนั้น (ชลาพฺุ + ชน ชนเน=เกิด-ทำให้เกิด + กฺวิ)

อุทาหรณ์: ชลาพฺุชาติ วตฺถิโกเส ชาตา^{๑๑๙} บทว่า ชลาพฺุชา คือสัตว์ที่เกิดในมดลูก

๓. เสทฺช, สํเสทฺช แปลว่า สัตว์ที่เกิดในถ้ำโคลหรือที่ชื้นแฉะ

รูปวิเคราะห์: เสทฺชการณฺตฺตา อฺสุมา เสโท กิมิทฺสมกฺสาทโย เสทฺโต ชาตา เสทฺชา ไออฺนฺ ชื่อว่าเสทฺช เพราะเป็นเหตุแห่งที่ชื้นแฉะ หนอน เหลือบ และยุ้งเป็นต้นชื่อว่าเสทฺชชะ เพราะเกิดจากถ้ำ

^{๑๑๕} ส.ส.อ.(บาลี) ๑/๑๙๖/๒๒๗.

^{๑๑๖} ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๓๕/๑๒๓.

^{๑๑๗} ม.ม.อ.(บาลี) ๑๒/๑๕๒/๑๑๓.

^{๑๑๘} ส.น.อ.(บาลี) ๒/๓๔๒/๓๘๐.

^{๑๑๙} ส.น.อ.(บาลี) ๒/๓๔๒/๓๘๐.

โคลหรือขึ้นแฉะนั้น (เสท + ชน ชนเน=เกิด-ทำให้เกิด + กวิ)

อุทาหรณ์: สัเสทชาติ สัเสท ชาตา^{๑๒๐} บทว่า สัเสทชา คือสัตว์ที่เกิดในเถ้าโคล

๔. โอปปาติก แปลว่า สัตว์เกิดผุดขึ้น, สัตว์ที่เกิดขึ้นมีร่างกายเติบโตเท่าอายุ ๑๖ ปี

รูปวิเคราะห์: อุปคนตวา ปตตีติ อุปปาตี โสฬสวสสุทเทสิกาทีโก อตตภาโว โส เยสมตติเต โอปปาติกา พุหมเทวเนรียกาทยो ร่างกายที่อุบัติขึ้น ชื่อว่าอุปปาตี (อุป + ปต คมนเน=ไป + ณี) ได้แก่อรรถภาพที่ท่านแสดงด้วยอายุ ๑๖ ปีเป็นต้น พุหม เทวดาและสัตว์นรกเป็นต้นผู้มีอรรถภาพนั้น ชื่อว่าอุปปาติกะ อนุชชลาพุสเสเทหิ วินา อุปปติตวา วีย นิพพตตาทิ โอปปาติกา ชื่อว่าอุปปาติกะ เพราะเกิดเหมือนผุดขึ้นมา โดยเว้นจากการเกิดในไข่ ในครรภ์และในเถ้าโคล (อุปปาตี + ณี)

อุทาหรณ์: โอปปาติกาติ อุปปติตวา วีย ชาตา^{๑๒๑} บทว่า โอปปาติกา คือสัตว์ที่เกิดเหมือนอุบัติขึ้น

๔.๒๑ บุชา, นัถื่อ, นอบน้อม ๗ ศัพท์

๘๒. **อปจายิต มหิต**
มานิต จาปจิต จ

บุชิตารหิตจจิต
ตจจิต ตุ ตนุกเต. (๗๕๐)

มีศัพท์ว่า อปจายิต, มหิต, บุชิต, อรหิต, อุจจิต, มานิต และ อปจิต

๑. อปจายิต แปลว่า บุชา, นัถื่อ, นอบน้อม

รูปวิเคราะห์: อปจายิตถาติ อปจายิต ผู้ชื่อว่าอปจายิตะ เพราะเขาบุชาแล้ว (อป + จาย บุชานีสามเนสุ=บุชา-เคารพ, ไคร์ครวณ + อิ + ต)

อุทาหรณ์: อปจายิตพเพหิ มหะสีหิ ชีณาสเวหิ อปจิต^{๑๒๒} พระผู้มีพระภาคเจ้าอันบุคคลผู้บุชาผู้ที่ควรบุชา ได้แก่พระชีณาสพผู้มีความเพียรมาบุชาแล้ว

ฉทุทนต์น นาคราเชน กาสาว์ อปจายิต^{๑๒๓} เมื่อครั้งตถาคตเป็นพระยาฉัททันต์ มีจิตเคารพนบนอบผ้ากาสาวพัสตร์

๒. มหิต แปลว่า บุชา, นัถื่อ, นอบน้อม

รูปวิเคราะห์: มหิตตีติ มหิต ชื่อว่ามหิตะ เพราะเขาบุชา มหิตพโพติ มหิต ชื่อว่ามหิตะ เพราะเขาควรบุชา (มห ปุชาย=บุชา + อิ + ต)

อุทาหรณ์: จิรสส์ วต เม มหิต มหะสี มหาวนั สมณ ปจจุปาตี^{๑๒๔} สมณะ นานจริงหนอ ท่านผู้ที่เทวดาและมนุษย์บุชแล้ว ผู้แสวงหาคณอันยิ่งใหญ่ เสด็จมาถึงป่าใหญ่ เพื่ออนุเคราะห์ข้าพระองค์

๓. บุชิต แปลว่า บุชา, นัถื่อ, นอบน้อม

รูปวิเคราะห์: บุชิตเตติ บุชิต ผู้ชื่อว่าบุชิตะ เพราะเขาบุชา (บุช บุชเน=บุชา + อิ + ต)

อุทาหรณ์: สงฆะ โคตมิ เทหิ สงฆะ เต ทินเน อหญเจว บุชิต ภาวิสสามิ สงโฆ จ^{๑๒๕} โคตมิ

^{๑๒๐} ส.น.อ.(บาลี) ๒/๓๔๒/๓๘๐.

^{๑๒๑} ส.น.อ.(บาลี) ๒/๓๔๒/๓๘๐.

^{๑๒๒} ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๑๘๖/๔๘๐.

^{๑๒๓} มลิท.(บาลี) ๑๙๒.

^{๑๒๔} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๔๙/๓๓๒.

^{๑๒๕} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๓๗๖/๓๒๑.

ขอพระนางจงถวายสงฆ์เถิด เมื่อพระนางถวายสงฆ์แล้ว จักเป็นอันบูชาอาตมภาพและสงฆ์

ปูเชตพเพหิ สกุกาทีหิ เทเวหิ มหาพรหมาทีหิ จ พรหเมหิ ปุชิตโต^{๑๒๖} พระผู้มีพระภาคเจ้า
อันเทพผู้บูชาผู้ที่ควรบูชา คือ เทพมีท้าวสักกะเป็นต้น และพรหมมีท้าวมหาพรหมเป็นต้น บูชาแล้ว

๔. อรหิต แปลว่า บูชา, นับถือ, นอบน้อม

รูปวิเคราะห์: อรหิตพโพติ อรหิตโต ผู้ชื่อว่าอรหิตะ เพราะเขาควรบูชา (อรห ปูชายํ=บูชา
+ อี + ต)

อุทาหรณ์: นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทธสส^{๑๒๗} ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาค
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

๕. อัจจิต แปลว่า บูชา, นับถือ, นอบน้อม

รูปวิเคราะห์: อัจจียเต ปุชียเตติ อัจจิตโต ผู้ชื่อว่าอัจจิตะ เพราะเขาบูชา (อัจจ ปูชายํ=
บูชา + อี + ต)

อุทาหรณ์: สุปจิญโญ อัย เสโล อัจจิตโต มหิตโต สทา^{๑๒๘} แก้วมณีอันเกิดแต่หินนี้ที่หามาได้
ด้วยดี ที่บุคคลบูชา นับถือ ทุกเมื่อ

พรหมาสุรสุรจิจโตติ พรหเมหิ จ อสุเรหิ จ เทเวหิ จ อัจจิตโต ปุชิตโต^{๑๒๙} บาทคาลาว่า พรห
มาสุรสุรจิจโต คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทั้งพรหม อสุร และเทวดา นับถือบูชา

๖. มานิต แปลว่า บูชา, นับถือ, นอบน้อม

รูปวิเคราะห์: มานิตพโพติ มานิตโต ผู้ชื่อว่ามานิตะ เพราะเขาควรบูชา (มาน ปูชายํ=บูชา
+ อี + ต)

อุทาหรณ์: เอตริหิ ภนเต ภควา สกุกโต โหติ ครุกโต มานิตโต ปุชิตโต อปจิตโต^{๑๓๐} ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้อันมหาชนสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม

๗. อปจิต แปลว่า บูชา, นับถือ, นอบน้อม

รูปวิเคราะห์: อปจียิตถาติ อปจิตโต ผู้ชื่อว่าอปจิตะ เพราะเขาบูชาแล้ว (อป + จิ ปูชายํ=
บูชา + อี + ต)

อุทาหรณ์: อปจายิตพเพหิ มหเสหิ ชิณาสเวหิ อปจิตโต^{๑๓๑} พระผู้มีพระภาคเจ้าอันบุคคล
ผู้บูชาผู้ที่ควรบูชา ได้แก่พระชินาสพผู้มีความเพียรมากบูชาแล้ว

๔.๒๒ เหลลา, ถาก ๒ ศัพท์

๑. ตัจฉิต แปลว่า เหลลา, ถาก, ทำให้บาง

รูปวิเคราะห์: ตัจฉียเตติ ตัจฉิตโต ไม่ชื่อว่าตัจฉิตะ เพราะถูกเขาถาก (ตัจฉ ตนุกรณ=
ถาก-ใส่-ทำให้บาง + อี + ต)

^{๑๒๖} ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๑๘๖/๔๘๐.

^{๑๒๗} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๕๗/๓๔๔.

^{๑๒๘} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๘๒๓/๒๑๐.

^{๑๒๙} ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/๓๒/๒๖๘.

^{๑๓๐} ขุ.อุ.(บาลี) ๒๕/๑๔/๑๐๘.

^{๑๓๑} ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๑๘๖/๔๘๐.

อุทาหรณ์: ตโต รุกขา ตินหาย กุจาริยา ฉินทิตวา ฌมภาทิสณฺหาเนน ตจฺฉิตา โหนติ^{๑๓๒}
ต้นไม้ที่เขาตัดจากป่านั้น ด้วยขวานอันคมแล้วหากให้เป็นรูปเสาเรือนเป็นต้น

๒. ตนุกต แปลว่า เหลา, ถาก, ทำให้บาง

รูปวิเคราะห์: ตนุกฺริยเตติ ตนุกโต ไม้ชื่อว่าตมูกตะ เพราะถูกเขาถาก (ตฺนุ + กร กรณ= ทำ + ต)

อุทาหรณ์: ฐเปตฺวา วิปสฺสนาย ตนุกตฺกิลเสสา เสสา สพฺพา อิตฺถิโย ปาปิ กเรยฺยู^{๑๓๓} เว้น
เสียจากหญิงผู้ทำกิเลสให้เบาบางด้วยวิปัสสนาแล้ว หญิงที่เหลือทั้งหมดพึงทำบาป

๔.๒๓ กล่าว, พุดจา, สนทนา ๑๑ ศัพท์

๘๓ ภาสิตฺ ลปิตฺ วุตฺตา- ภิหิตาขยาดชฺปิตา
อุทฺติรตฺถจ กถิตฺ คทิตฺ ภณิตฺทิตา. (๗๕๕)
มีศัพท์ว่า ภาสิต, ลปิต, วุตต, อภิหิต, อาขยาด, ชฺปิต, อุทฺติร, กถิต, คทิต, ภณิต และ
อุทิต

๑. ภาสิต แปลว่า กล่าว, พุดจา, สนทนา

รูปวิเคราะห์: ภาสียิตถาติ ภาสิตฺ คำชื่อว่าภาสิตะ เพราะถูกเขากล่าวแล้ว (ภาส พยตฺติย
วาจาย=กล่าว-พุด + อี + ต)

อุทาหรณ์: ภาสิตา โข ปน เต สมมฺ เสา วาจา^{๑๓๔} เพื่อน ก็ว่าจានี้ท่านได้กล่าวแล้ว

๒. ลปิต แปลว่า กล่าว, พุดจา, สนทนา

รูปวิเคราะห์: ลปียิตถาติ ลปิตฺ คำชื่อว่าลปิตะ เพราะถูกเขากล่าวแล้ว (ลป พยตฺติย
วาจาย=กล่าว-พุด + อี + ต)

อุทาหรณ์: ปุพฺเพ หสิตฺ ลปิตฺ กิฬิตฺ สมฺนุสฺสรามิ^{๑๓๕} ข้าพเจ้าคิดถึงการหัวเราะ การ
สนทนา การเล่น ตอนครั้งก่อน

๓. วุตต แปลว่า กล่าว, พุดจา, สนทนา

รูปวิเคราะห์: วจียิตถาติ วุตฺตํ คำชื่อว่าวุตตะ เพราะถูกเขากล่าวแล้ว (วจ ภาสเน=กล่าว-
พุด + ต)

อุทาหรณ์: ลหุปริวตฺตํ โข จิตฺตํ วุตฺตํ ภควตา^{๑๓๖} จิต พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
แปรปรวนเร็ว

๔. อภิหิต แปลว่า กล่าว, พุดจา, สนทนา

รูปวิเคราะห์: อภิหิยเตติ อภิหิตฺ คำชื่อว่าอภิหิตะ เพราะถูกเขากล่าวแล้ว (อภิ + ฐา ฐาร
ณ=ทรงไว้ + อี + ต)

อุทาหรณ์: น หิ อตฺถิภาวํ อุปฺปาทยจ “สตี เหว นาสตี อุปฺปาทา เหว น นิโรธาติ อนฺโต-

^{๑๓๒} อัง.ทูกาทิ.อ.(บาลี) ๒/๓๗/๔๑.

^{๑๓๓} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๘/๓๑๐/๓๔๗.

^{๑๓๔} วิ.จู.(บาลี) ๗/๓๓๐/๑๑๔.

^{๑๓๕} วิ.ม.หา.(บาลี) ๑/๔๗/๓๒.

^{๑๓๖} วิ.ม.(บาลี) ๔/๒๐๑/๒๒๑.

ครนียมเมหิ วจนเนหิ อภิหิต มุญจิตวา อณโณ ปจจยภาโว นาม อตถิ^{๑๓๗} จริงอยู่ ภาวะที่เป็นปัจฉัยอย่างอื่นย่อมไม่มี เพราะละอรรถภาวะและอุปาทะที่ท่่านกล่าวไว้ด้วยคำที่เป็นข้อกำหนดที่แน่นอนว่า เมื่อสิ่งนี้มี คือไม่มีก็ไม่ได้ เพราะสิ่งนี้เกิด เพราะดับก็ห้ามได้ ดังนี้

๕. อาชยาต แปลว่า กล่าว, พูดจา, สนทนา

รูปวิเคราะห์: อาชยายตีติ อาชยาต คำชื่อว่าอาชยาตะ ที่ถูกเขากล่าว (อา + ชยา=กล่าว
ชัต-กล่าว + ต)

อุทาหรณ์: สุวากขาโต (สุวาขยาโต) ธมโม^{๑๓๘} ธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว
สมมา เทสิโต ปวตตินิวตตีเน ตพุกยเหตุญจ อวิปริตโต ปกาสนวเสน ภาสิโต สุวาขยาโต
ติ อตถิ^{๑๓๙} ทรงแสดงไว้โดยชอบ อธิบายว่า ทรงภาษิต คือตรัสไว้ดีแล้วโดยการประกาศปวัตติและ
นิวตติ (ทุกขสังและนิโรธสัง) และเหตุของสังจะทั้ง ๒ นั้น โดยไม่ผิดเพี้ยน

๖. ชปปีต แปลว่า กล่าว, พูดจา, สนทนา

รูปวิเคราะห์: ชปปีตถาติ ชปปีต คำชื่อว่าชปปีตะ เพราะถูกเขากล่าวแล้ว (ชป
วียตติย วาจาย=กล่าว-พูด + อิ + ต)

อุทาหรณ์: โส มนตัม ชปปีตวา องคูลิยา ปหริตวา นิเรยติ อาห^{๑๔๐} วังคีสมานพณัน ร่าย
มนต์แล้วเอานิ้วเคาะดู ทูลว่า ผู้นี้เกิดในนรก

๗. อุทีริต แปลว่า กล่าว, พูดจา, สนทนา

รูปวิเคราะห์: อุทีริยถาติ อุทีริต คำชื่อว่าอุทีริตะ เพราะถูกเขากล่าวแล้ว (อุ + อีร์
เขป-
คติวจนกมปเนสุ=โยน-ขว้าง-ชัต, ไป-ถึง, กล่าว-พูด, สัน-ไหว + อิ + ต)

อุทาหรณ์: วิตกุโก ปจโม อุทีริโต^{๑๔๑} ท่่านกล่าววิตกไว้เป็นเบื้องต้น

๘. กถิต แปลว่า กล่าว, พูดจา, สนทนา

รูปวิเคราะห์: กถียถาติ กถิต คำชื่อว่ากถิตะ เพราะถูกเขากล่าวแล้ว (กถ
วากยพนธ=
กล่าว-แสดง, แต่ง-ประพันธ์ + อิ + ต)

อุทาหรณ์: กถิตา วิสชชิตา จ เต ปญหา ภควตา โหนติ นิททิฏฐิจการณา อุปกขิตตกา
จ^{๑๔๒} ปัญหาเหล่านั้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว เฉลยแล้ว เป็นปัญหามีเหตุให้ทรงแสดงออก
ทรงสลัดออก

๙. คทิต แปลว่า กล่าว, พูดจา, สนทนา

รูปวิเคราะห์: คทียถาติ คทิต คำชื่อว่าคทิตะ เพราะถูกเขากล่าวแล้ว (คท
วياجาย=กล่าว-พูด + อิ + ต)

อุทาหรณ์: ยัม ภควโต สนติเก ธมมํ สุตฺวา ปพฺพชิสฺสามีติ มม มนติตัม คทิตัม กถิตัม^{๑๔๓} คำใด

^{๑๓๗} ขุ.อ.อ.(บาลี) ๔๓.

^{๑๓๘} อภิ.ก.(บาลี) ๓๗/๘๐๖/๔๖๖.

^{๑๓๙} ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๒/๔๒๒/๑๑๖.

^{๑๔๐} ส.ส.อ.(บาลี) ๑/๒๒๐/๒๗๑.

^{๑๔๑} ขุ.อิตติ.(บาลี) ๒๕/๓๘/๒๖๑.

^{๑๔๒} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๕๖/๒๙๘.

^{๑๔๓} ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๙/๗๘.

ว่า เราฟังธรรมในสำนักของพระศาสดาแล้วจักบวช อันเราปรึษาแล้ว บอกแล้ว กล่าวแล้ว

๑๐. ภณิต แปลว่า กล่าว, พุดจา, สนทนา

รูปวิเคราะห์: ภณียิตถาติ ภณิต คำชื่อว่าภณิตะ เพราะถูกเขากล่าวแล้ว (ภณ ภณเน = กล่าว + อิ + ต)

อุทาหรณ์: ตัจฉกั มยา ภณิต มุสา มยา ภณิต อฏฐั มยา ภณิต อสนต มยา ภณิต อชานนเตน มยา ภณิต^{๑๔๔} ข้าพเจ้ากล่าวคำไรประโยชน์ กล่าวเท็จ กล่าวไม่จริง กล่าวสิ่งที่ไม่มี ข้าพเจ้าไม่รู้กล่าวไปแล้ว

๑๑. อุทิต แปลว่า กล่าว, พุดจา, สนทนา

รูปวิเคราะห์: อุทียิตถาติ อุทิต คำชื่อว่าอุทิตะ เพราะถูกเขากล่าวแล้ว (วท วียตติย วาจาเย = กล่าว-พุด + อิ + ต)

อุทาหรณ์: อุณวีสตีวสุโส ภิกขเว ปุคโคโล อุกขโม โหติ สีตสส อุณหสส ชิมจฉาย ปิปาสาย ทสมกสวาตาทปสิริสปสมผลสถาน ทุตุตทาน ทุราคทาน วจนปถาน^{๑๔๕} ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีอายุ หย่อนกว่า ๒๐ ปี ยังไม่อดทน ไม่อดกลั้นต่อความเย็น ความร้อน ความหิว ความกระหาย สัมผัสจาก เหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน คำกล่าวร้าย คำที่ฟังแล้วไม่ดี

อกम्मกามา อลสา มหคฺขสา ผรุสา จ จณที จ ทุตุตตวาทีนี อฏฺฐายกาน อภิภุชย วตตติ ยา เอวรูปา บุริสสส ภริยา อยยา จ ภริยาติ จ สา ปวฺจุจติ^{๑๔๖} ภรรยาใดไม่สนใจการงาน เกียจคร้าน กินจุ หยาบคาย ดุร้าย มักพุดคำชั่วหยาบ ชมเชยผู้มีผู้ขยันหมั่นเพียร ภรรยาเช่นนี้ เรียกว่า ภรรยาจุก นายหญิง

ทุกกถิต ทุพภาสิต ทุพภณิต ทุลลปิต ทุตุตต วาจัน ภาสตีติ มนฺตาภาณิ^{๑๔๗} คนผู้ไม่กล่าว ถ้อยคำที่เป็นเรื่องพุดชั่ว กล่าวชั่ว เจรจาชั่ว ปราศร้ายชั่ว เล่าเรื่องชั่ว ฉะนั้น จึงชื่อว่าผู้พุดด้วยปัญญา

๔.๒๔ สมยศัพท์มี อรรถ ๙ อย่างคือ

๘๔. สมโย สมวาเย จ

สมุเท การณ ขณ;

ปฏิเวธ ลียา กาลे

ปทานे ลาภ-ทิจฺฐิสฺสุ.

(๗๗๘)

สมย ศัพท์มาจาก ส/สม + อิ/อโย คติย=ไป-ถึง-บรรลุ + อ มีความหมายดังนี้

๑. สมวาเย แปลว่า ความถึงพร้อมแห่งเหตุ, ความพร้อมเพรียง

รูปวิเคราะห์: สหการีการณตาย สนนิขณิ สมมติ สมเวตีติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็น สภาพที่เป็นไปร่วมกันเป็นกลุ่มโดยเป็นเหตุทำผลร่วมกัน (สม + อิ คมเน=ไป + อ)

อุทาหรณ์: อกาโล โข มาณวก อตถิ เม อชช เภสชชมตตา ปีตา อปุเปวนาม เสวปี อุป-สงกเมยยาม กาลถจ สมยถจ อุปาทาย^{๑๔๘} พ่อหนุ่ม เวลานี้ ไม่เหมาะ วันนี้ อาตมาตีเมียถ่ายเข้าไป แล้ว ถ้ากระไร เอาไว้พุ้นนี้เถิด เมื่อมีเวลาและความพร้อมแล้วอาตมาจะเข้าไปเยี่ยม

^{๑๔๔} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๑๙๘/๑๒๘.

^{๑๔๕} วิ.มหา.(บาลี) ๒/๔๐๒/๓๐๐.

^{๑๔๖} อง.สตตค.(บาลี) ๒๓/๖๓/๗๖.

^{๑๔๗} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๘๕/๑๘๑.

^{๑๔๘} ที.สี.(บาลี) ๙/๔๔๗/๑๙๗.

๒. สมุห แปลว่า หมู่, คณะ

รูปวิเคราะห์: สม สห วา อวยวานัน อยนัน ปวตติ อวภูจันนติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นไปด้วยดีหรือร่วมกันของส่วนย่อยต่าง ๆ (สม + อย คมน=ไป + อ)

อุทาหรณ์: มหาสมโย ปวนสมิ เทวกายา สมากตา อาคตมห อิม ฐมสมย ทกขิตายะ อปราจิตสมิ^{๑๔๙} การประชุมใหญ่มีในป่าใหญ่ หมู่เทพมาประชุมพร้อมกัน ข้าพระองค์ทั้งหลายก็มาแล้วสู่ที่ประชุมธรรมนี้ เพื่อได้เห็นหมู่พระองค์ซึ่งไม่มีใครเอาชนะได้

๓. การณ แปลว่า เหตุ

รูปวิเคราะห์: ปจจนนตรสมาคเม เอตี ผล เอตสมา อุปุชชติ ปวตตติ จาติ สมโย ภาวะชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นแดนที่เกิดขึ้นและเป็นไปแห่งผล เมื่อปัจจัยต่าง ๆ มาประจบพร้อมกัน อวเสสจจนยาน สมากเม เอตี เอตสมา อุปุชชติ ปวตตติ จาติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นเหตุที่เกิดขึ้นและเป็นไป เมื่อปัจจัยที่เหลื่อมมาประจบพร้อมกัน (ส + อิ คติมิหิ=ไป + อ)

อุทาหรณ์: สมโยปี โข เต ภัททาลี อุปุปฏิวิโร อโหสิ ภควา โข สาวตถิย วิหริติ ภควาปี ม ชานิสสติ ภัททาลี นาม ภิกขุ สตถุสสาเน สิกขาย อปริปุการีติ อยมปี โข เต ภัททาลี สมโย อุปุปฏิวิโร อโหสิ^{๑๕๐} ภัททาลี เธอมีได้เข้าใจแม้เหตุที่ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในกรุงสาวัตถี แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงรู้จักเราว่า ภิกขุชื่อภัททาลีเป็นผู้ไม่บำเพ็ญศึกษาในศาสนาของพระศาสดาให้บริบูรณ์ ภัททาลี แม้เหตุนี้ เธอก็มีได้เข้าใจ

๔. ขณ แปลว่า ขณะ, โอกาส

รูปวิเคราะห์: สมมติ สมากจจติ มคคพรมจจริย เอตถ ตทาธารปคคโลติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นโอกาสที่ผู้รองรับข้อประพจน์อันประเสริฐนั้นบรรลุมรรคพรหมจรรย์ (ส + อิ คติมิหิ=ไป + อ)

อุทาหรณ์: เอโภา โข ภิกขเว ขณ จ สมโย จ พรมจจริยวาสาย กตโม เอโก อธิ ภิกขเว ตถาคโต โลเก อุปนโน โหติ^{๑๕๑} ภิกขุทั้งหลาย ขณะและโอกาสเพื่อการอยู่ประพจน์พรหมจรรย์ มีประการเดียวเท่านั้น ขณะและโอกาสประการเดียวนั้น เป็นอย่างไร คือเวลาที่พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกนี้

๕. ปฏิเวธ แปลว่า การแทงตลอด

รูปวิเคราะห์: ภาณน อภิมุข สมมา เอตโป อธิคนตโพติ สมโย ฐมานัน อวิปริโต สภาโว ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นสภาวะที่บุคคลพึงเข้าถึงเฉพาะหน้าด้วยปัญญาญาณ หมายถึงสภาวะที่ไม่แปรปรวนแห่งธรรมทั้งหลาย อภิมุขภาเวน สมมา เอตี คจจติ พุชตติ สมโย ฐมานัน ยถาภูต-สภาวาวโปโร ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นสภาวะรู้เห็นโดยชอบเฉพาะหน้าด้วยปัญญาญาณ หมายถึงปัญญาญาณรู้เห็นสภาวะตามความเป็นจริง (อภิ + ส + อิ คติมิหิ=ไป + อ)

อุทาหรณ์: ทุกขสส ปิพนฺภูโจ สงฺขตฺตฺโต สนฺตาปฺภูโจ วิปริณามฺภูโจ อภิสมฺภูโจ^{๑๕๒} สภาว

^{๑๔๙} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๓๒/๒๑๖.

^{๑๕๐} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๑๓๕/๑๑๑.

^{๑๕๑} อ.อ.จก.(บาลี) ๒๓/๒๙/๑๘๖.

^{๑๕๒} ขุ.ป.(บาลี) ๓๑/๑๑/๓๒๑.

ปีบั้น สภาพที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สภาพที่ทำให้เดือดร้อน สภาพที่แปรปรวน สภาพที่พึ่งพิงตลอดของ
ทุกขสิ่ง

๖. กาล แปลว่า กาลเวลา

รูปวิเคราะห์: สมณติ เอตถ เอเตน วา สงคจฉนติ ฌมมา สหชาตฉมเมหิ อุปาทาทีหิ
วาติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นเวลาที่สภาวะธรรมเป็นไปพร้อมกับสหชาตธรรมหรือเป็นไปพร้อมกับ
สภาวะมีการเกิดขึ้นเป็นต้น สมณติ เอตถ เอเตน วา สงคจฉนติ สโตโต สภาวธมโม วา สหชาตาทีหิ
อุปาทาทีหิ วาติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นเวลาหรือสภาวะธรรมเป็นเครื่องช่วยให้สัตว์เป็นไปพร้อม
หรือเกิดขึ้นร่วมกัน ฌมมปวัตติมตตตาย อตถโต อฏโตปี หิ กาโล ฌมมปวัตติยา อธิกรณํ กรณํ วีย จ
ปริปป-นามตตสิทเธน รูปเนน โวหริยตีติ สมโย จริงอย่างนั้น กาล ว่าโดยปรมัตต์แม้จะไม่มีอยู่ เพราะ
เป็นเพียงความเป็นไปแห่งสภาวะธรรม แต่ท่านก็ยังคงกล่าวไว้ประหนึ่งว่าเป็นที่ตั้งและเป็นเครื่องมือแห่ง
ความเป็นไปของสภาวะธรรมโดยสภาพที่สำเร็จด้วยการดำรงเท่านั้น ฉะนั้น จึงชื่อว่าสมยะ (ส + อ
คติมิหิ=ไป + อ)

อุทาหรณ์: เอกํ สมยํ ภควา อนตรา จ ราชคหํ อนตรา จ นาฬนํ อทธานมคคปฏิปนโน
โหติ มหตา ภิกขุสัณเณ สหุธิ ปญจมตเตหิ ภิกขุสเตหิ^{๑๕๓} สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จทางไกล
ระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทาพร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ องค์

๗. ปหาน แปลว่า การละ

รูปวิเคราะห์: สมสส นโรธสส ยานํ สมมา วา ยานํ อปคโม อปวัตตีติ สมโย ชื่อว่าสมยะ
เพราะเป็นการเข้าถึงความสงบหรือเพราะความปราศจากคือไม่เป็นไปโดยชอบ สมสส นโรธสส ยานํ
สมมา วา ยานํ อปคโมติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะบรรลู่ถึงความสงบหรือเพราะละไปโดยชอบ (สม +
ยา คมนเน=ไป + อ)

อุทาหรณ์: อयํ วุจจติ ภิกขเว ภิกขุ นินฺนุสโย สมมทุทโส อจเจจฉิ ตณฺหํ วิวตตยิ สยโณ
ชนํ สมมามานาภิสมยา อนตมกาสิ ทุกขสส^{๑๕๔} ภิกขุทั้งหลาย ภิกขุนี้ เราเรียกว่า ผู้ไม่มีอนุสัย มีความ
เห็นชอบ ตัดตัณหาได้ เพิกถอนสังโยชน์แล้ว ได้ทำที่สุดแห่งทุกข์ เพราะละมานะได้โดยสิ้นเชิง

๘. ลาก แปลว่า การได้

รูปวิเคราะห์: สมิติ สงคคติ สโมธานนติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นการประจวบกัน (ส
+ อ คติมิหิ=ไป + อ)

อุทาหรณ์: ทิฏฺฐเย ฌมเม จ โย อตโถ โย จตโถ สมปรายโก อตถาภิสมยา ธีโร ปณฺธิโตติ
ปวฺจจติ^{๑๕๕} ธีรชนท่านเรียกว่าบัณฑิต เพราะได้รับประโยชน์ทั้งสองคือ ประโยชน์ปัจจุบันและ
ประโยชน์สัมปรายภพ

๙. ทิฏฺฐิ แปลว่า ลัทธิ

รูปวิเคราะห์: สมณติ สโยชนภาวโต สมพนฺธ เอติ อตตโน วิสเย ปวัตตติ ทพหคคณภาว
โต วา สยุตตา อยฺนติ ปวัตตฺนติ สุตตา ยถาภินิเวสํ เอเตนาคิ สมโย ทิฏฺฐิสยโณชนเนน หิ สุตตา อติวีย
พชฺชนติ ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นไปเนื่องกันในอารมณ์ของตน เนื่องจากเป็นสังโยชน์ หรือเพราะทำให้

^{๑๕๓} ที.สี.(บาลี) ๙/๑/๑.

^{๑๕๔} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๑๕๑/๑๘๙.

^{๑๕๕} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๒๘/๑๐๔.

สัตว์ร่วมกันเป็นไปตามความยึดมั่น เนื่องจากเป็นสภาวะถือเอาอย่างแน่นแฟ้น จริงอย่างนั้น เหล่าสัตว์ย่อมยึดติดอย่างเหนียวแน่นด้วยทิวฐิสังโยชน์ (ส + อย คมเน=ไป + อ)

อุทาหรณ์: เตน โข ปน สมเยน โปฏฐปาโท ปริพพาชโก สมยบุปวาทเก ตินทุกาจีเร เอกสาธเก มลลิการามे ปฏิวสติ มหติยา ปริพพาชกปริสาย สหุติ ตีสมตเตติ ปริพพาชกสเทหิ^{๑๕๖} สมัยนั้น ปริพพาชกชื่อโปฏฐปาทะ พร้อมปริพพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ประมาณ ๓,๐๐๐ คน อาศัยอยู่ในอารามของพระนางมัลลิกา มีศาลาหลังเดียวที่เรียงรายด้วยต้นมะพลับ ซึ่งจัดไว้เพื่อเป็นที่ประกาศลัทธิ

๔.๒๕ วรรณศัพท์มีอรรถ ๑๐ อย่างคือ

๘๕. **วณฺโณ สณฺฐานรูปุเปสุ** **ชาติจจวิสุ การณ**
ปมาणे จ ปสฺสายิ **อกฺขเร จ ยเส कुणे.** (๗/๗๙)

วณฺณ ศัพท์มาจาก วณฺณ วณฺณกริยาวิถการคุณวจนเส=สรรเสริญ, ทำ, ให้พิสดาร, กล่าวความดี + อ มีความหมายดังนี้

๑. **สณฺฐาน** แปลว่า รูปร่างสัณฐาน มีต่ำและสูงเป็นต้น

รูปวิเคราะห: วณฺณนํ ทิฆรเสสาทิวเสน สณฺจหนนฺติ วณฺโณ สณฺฐานํ สัณฺฐานํชื่อว่าวณฺณะ เพราะเป็นการตั้งอยู่โดยความเป็นสภาพยาวและสั้นเป็นต้น

อุทาหรณ์: มาโร ปาปิมา ภควโต ภยิ ฉมฺภิตตฺตํ โลมหสิ อฺบุปาเทตฺตุกาโม มหนตฺ หตฺติราชวณฺณํ อภินิมินิตฺวา เยน ภควา เตนฺอุปสงฺกมิ^{๑๕๗} มารผู้มีบาปต้องการจะให้ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้าเกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงแปลงร่างกายเป็นพญางูขนาดใหญ่ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ

มาโร ปาปิมา ภควโต ภยิ ฉมฺภิตตฺตํ โลมหสิ อฺบุปาเทตฺตุกาโม มหนตฺ สฺปปราชนวณฺณํ อภินิมินิตฺวา เยน ภควา เตนฺอุปสงฺกมิ^{๑๕๘} มารผู้มีบาปต้องการจะให้ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้าเกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงแปลงร่างกายเป็นพญางูตัวใหญ่ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ

๒. **รูปายตนะ** แปลว่า รูป

รูปวิเคราะห: วณฺเณติ วิการิ อापชฺชมานํ หทยงคตภาวิ ปกาเสตีติ วณฺโณ รูปิ รูปิชื่อว่าวณฺณะ เพราะแสดงสภาพที่เป็นไปในใจเมื่อถึงความเปลี่ยนแปลง

อุทาหรณ์: วณฺโณ คนฺโธ รโส โอชา^{๑๕๙} รูป, กลิ่น, รส, โอชา

วณฺโณ คนฺโธ รโส โอชาติ เอวมาทิสฺสุ รูปายตเน^{๑๖๐} ความหมายว่ารูปายตนะ ในประโยคที่ว่า รูป กลิ่น รส โอชา เป็นต้น

มฺนาปวณฺณสณฺฐานาทิหิ สตตานิ วณฺจกา ยกฺขินิอาทโย วิย^{๑๖๑} เหมือนนางยักษ์ฉินิเป็นต้น หลอกหลวงเหล่าสัตว์ด้วยการแสดงรูปร่างและทรวดทรงที่น่าปรารถนาเป็นต้น ฉะนั้น

^{๑๕๖} ที.ส. (บาลี) ๙/๔๐๖/๑๗๖.

^{๑๕๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๓๘/๑๒๔.

^{๑๕๘} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔๒/๑๒๗.

^{๑๕๙} อภ.ส. (บาลี) ๓๔/๖๑๗-๖๔๕/๑๘๘-๑๙๖.

^{๑๖๐} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๒๖๐/๗๓.

^{๑๖๑} อภิธมฺมตถวิภาวินี.ฎีกา.๑๙๑.

มุจลินโท นาคราชา สดุดาหสฺส อจฺเจยน วิหฺธํ วิคตพลาหํ เทวํ วิทิตวา ภควโต กายา โภเค วินีเวเจตวา สกวรรณํ ปฏิสํหริตวา มาณวกรณณํ อภินิมมิตวา ภควโต ปุโรโต อฏฺฐาสิ อญฺชลีโก ภควนฺตํ นมสฺสมาโน^{๑๖๒} ครั้น ๗ วันผ่านไป พญานาคมุจลินท์รู้ว่า ฝนหายปลอดเมฆแล้ว จึงคลายขนดออกจากพระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า จำแลงร่างของตนเป็นมาณพ ยืนประนมมือถวายอภิวาทอยู่ เบื้องพระพักตร์

๓. ขาติ แปลว่า ตระกูล มีกษัตริย์เป็นต้น

รูปวิเคราะห์: วรรณียติ อสฺกรโต ววตฺตปียตฺติ วรรณ โณ ขาติ ขาติตระกูลชื่อว่าวันณะ เพราะถูกเขากำหนดไว้โดยไม่ระคนกัน

อุทาหรณ์: วาเสฏฺฐ พราหมณ โปราณํ อสรนตา เอวมาหํสุ พราหมโณว เสฏฺโฐ วรรณ โณ หีนา อญฺเฐ วรรณ^{๑๖๓} วาเสฏฺฐะ พวกราหมณ์ระลึกถึงเรื่องเก่าของตนไม่ได้ จึงกล่าวอย่างนี้ว่า ตระกูลที่ประเสริฐที่สุด คือพราหมณ์เท่านั้น ตระกูลอื่นแล้ว

๔. ฉวี แปลว่า ผิวพรรณ

รูปวิเคราะห์: อยมํทีโสติ วรรณเณติ ปกาเสตฺติติ วรรณ โณ ฉวีพรรณที่ชื่อว่าวันณะ เพราะเป็นสิ่งที่แสดงออก ตตฺถ ฉวียนฺติ ฉวิตตา วรรณธาตฺเวย สุวรรณวรรณเณติ เอตถ วรรณคฺคหเณน คหิตตาติ อปเร ในคำว่า ฉวียํ นั้น อาจารย์บางท่านกล่าวหมายถึงวันณธาตุ (สี) ที่เป็นไปในผิวพรรณ ด้วยวันณะศัพท์ในอุทาหรณ์ว่า สุวรรณวรรณ โณ ผู้มีพระฉวีวรรณดุจสีทองคำ

อุทาหรณ์: อมพปาลี จ คณิกา อภิรุปา โหติ ทสฺสนียา ปาสาทิกา ปรมาย วรรณโปกฺขร- ตาย สมณนาคตา^{๑๖๔} และมีหญิงงามเมืองชื่ออัมพปาลี รูปงาม น่าดู น่าชม มีผิวพรรณผุดผ่องอย่างยิ่ง

ปริปฺณณกาโย สุรฺุจิ สุชาโต จารุทสฺสนโน สุวรรณวรรณเณสิ ภควา สุสฺสุกทาโจสิ วีรียวา^{๑๖๕} ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์เสด็จอุบัติมาดีแล้ว มีพระวิริยภาพ มีพระวรกายสมบูรณ์ มีพระรัศมีเรืองงาม เป็นผู้ที่น่าทศนายิ่งนัก มีพระฉวีวรรณเปล่งปลั่งดั่งทอง มีพระเขี้ยวแก้วขาวสะอาด

เตน โข ปน สมเยน ผรุสสาย ภิตฺติยา เสตวรรณ โณ น นิปตติ^{๑๖๖} สมัยนั้น ฝ่าเรือนเนื้อหยาบ สีขาวจึงไม่เกาะติด

๕. การณ แปลว่า เหตุ

รูปวิเคราะห์: วรรณียติ ผลํ เอเตน ยถาสภาวโต วิภาวียตฺติติ วรรณ โณ การณ เหตุชื่อว่า วันณะ เพราะเป็นเครื่องแสดงผลตามสมควรแก่สภาวะ

อุทาหรณ์: น หรามิ น ภยฺขามิ อารา สิงฺฆานิ วาริขํ อถ เกน น วรรณเณน คนฺธตฺเถโนติ วุจฺจติ^{๑๖๗} เราไม่ได้นำไป เราไม่ได้หัก เราเพียงแต่ดมกลิ่นดอกบัวที่เกิดขึ้นในน้ำต่าง ๆ เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านจะเรียกเราว่า เป็นผู้ขโมยกลิ่น เพราะเหตุอะไรเล่า

^{๑๖๒} วิ.ม.(บาลี) ๔/๕/๕.

^{๑๖๓} ที.ป.(บาลี) ๑๑/๑๑๔/๖๙.

^{๑๖๔} วิ.ม.(บาลี) ๕/๓๒๖/๑๒๓.

^{๑๖๕} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๙๙/๓๘๔.

^{๑๖๖} วิ.จ. (บาลี) ๗/๒๙๘/๖๖.

^{๑๖๗} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๓๔/๒๔๖.

๖. ปมาณ แปลว่า ขนาด

รูปวิเคราะห์: วรรณียติ อพตมหนตาทิวเสน ปมียตีติ วรรณ โปนมาณิ ขนาดชื่อว่าวณณะ เพราะถูกเขาวัดขนาดไว้โดยความเป็นครั้งหนึ่งหรือความใหญ่เป็นต้น

อุทาหรณ์: เทว ปตตทา อโยปตโต มตติกาปตโตติ ตโย ปตตสส วรรณา อุกกฏุโร ปตโต มชฺฉิมิโม ปตโต โอมโก ปตโต^{๑๖๘} บาตรมี ๒ ชนิด คือ บาตรเหล็ก และบาตรดินเผา ขนาดของบาตรมี ๓ ขนาด คือ บาตรขนาดใหญ่ บาตรขนาดกลาง บาตรขนาดเล็ก

๗. ปลัสา แปลว่า การสรรเสริญ

รูปวิเคราะห์: วรรณนํ กิตติยา อุกุโชนนติ วรรณ ปลัสา การสรรเสริญชื่อว่าวณณะ เพราะมีการเป่าประกาศเกียรติคุณ

อุทาหรณ์: อนุวิจจ ปรีโยคาเหตุวา วรรณารหสส วรรณิ ภาสตี^{๑๖๙} พิจาณา ไตรตรอง แล้ว กล่าวสรรเสริญผู้ควรสรรเสริญ

๘. อกฺขร แปลว่า อักษร มี อ เป็นต้น

รูปวิเคราะห์: วรรณียติ ปกาสิยติ อตฺโถ อเนนาติ วรรณิ อกฺขโร อักษรชื่อว่าวณณะ เพราะเป็นเครื่องประกาศเนื้อความ

อุทาหรณ์: วรรณาคโม วรรณวิปริยาโย^{๑๗๐} การลงอักษรอาคม การสลัอักษร

อวรรณกวกคหการา กณฺจชา^{๑๗๑} ออักษร กวรรค และหอักษร มีเสียงเกิดจากลำคอ

๙. ยส แปลว่า บริวารและชื่อเสียง**๑๐. คุณ แปลว่า คุณมีศีลเป็นต้น**

รูปวิเคราะห์: วรรณียติ ปลัสิยตีติ วรรณิ คุณิ คุณชื่อว่าวณณะ เพราะถูกเขาสรรเสริญ

อุทาหรณ์: กทา สญฺญพฺหา ปน เต คหปติ อิเม สมณสฺส โคตมสฺส วรรณา ๆเปฯ เอมเมว โข ฆนเต โส ภควา อเนกวรรณิ อเนกสทวรรณิ โก หิ ฆนเต วรรณารหสส วรรณิ น กริสฺสติ^{๑๗๒} คหปตี ท่านประมวลถ้อยคำสำหรับพรรณนาคุณของพระสมณโคดมไว้ตั้งแต่เมื่อไร ฯลฯ ท่านขอรับ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นก็ฉันนั้นเหมือนกัน ทรงมีพระคุณควรพรรณนาเป็นอนเนก ทรงมีพระคุณควรพรรณนาได้เป็นร้อย ใครเล่าจักพรรณนาไม่ได้ถึงพระคุณของพระองค์ผู้ควรพรรณนา

๑๑. ชาตฺรูป แปลว่า ทองคำ

อุทาหรณ์: วรรณิ อถฺชนวรรณเณน กาลิงคมหิ วนิมหเส^{๑๗๓} ข้าพระองค์ทั้งหลาย ขอ แลกเปลี่ยนทองคำกับพญาช้างอัญชนวรรณ นำไปไว้ในแคว้นกาลิงคะ

๑๑. ปุฬิน แปลว่า กองทราย

อุทาหรณ์: อภิลาสุโน วรรณปเถ ฆณฺนตา อุทฺทกเถ ตตถ ปปี อวินฺทุ^{๑๗๔} ชนทั้งหลายผู้ไม่

^{๑๖๘} วิ.มทา.(บาลี) ๒/๖๐๒/๖๘.

^{๑๖๙} อ.จ.ตฺก.ก.(บาลี) ๒๑/๓/๓.

^{๑๗๐} วิ.อ.(บาลี) ๑/๑๑๖.

^{๑๗๑} ปทฺรฺปลัทธิ.๒/๓.

^{๑๗๒} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๓/๕๔.

^{๑๗๓} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๓/๓๖/๘๔.

^{๑๗๔} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๓/๒/๑.

เกียจคร้าน ขุดภาคพื้นที้นทางกลางทะเลทราย ได้พบน้ำที่กลางทะเลทรายนั่น อันราบเรียบ

๔.๒๖ จกุกศัพท์มีอรรถ ๑๔ อย่าง คือ

๘๖.	รณฺจค ลกฺขณ ธมฺโม- จกุกํ สมฺปตฺติยํ จกุก-	รจกฺเกสฺวิริยาปเล รตเน มณฺขเล พล.	(๗๘๑)
๘๗.	กฺุลาถณฺเท อาณายํ	อายุเร ทานราสิสุ.	(๗๘๒)

จกุก ศัพท์ มาจาก จ + กร กรณ=ทำ + กวิ หรือ จกุก พยถเน=ทำอันตราย-ทำร้าย + อ มีความหมายดังนี้

๑. รณฺจค แปลว่า ล้อรถ

รูปวิเคราะห์: กโรติ จํ คมนํ อเนนาติ จกุกํ ล้อรถชื่อว่าจกุกะ เพราะเป็นเครื่องทำให้เคลื่อนไป จกุกเกติ พยถติ หีสติ ภูมินติ จกุกํ ชื่อว่าจกุกะ เพราะเบียดเบียนคือบดแผ่นดิน

อุทาหรณ์: จกุกํ วหโต ปท^{๑๗๕} เหมือนล้อเกวียนบดตามรอยเท้าโคตัวลากเกวียนไป

๒. ลกฺขณ แปลว่า ลายลักษณะที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า

อุทาหรณ์: อททสา โข โทโณ พุราหมโณ ภควโต ปาเทสุ จกุกานิ สหสฺสารานิ สเนมิกานิ สนาภิกานิ สพุพการปริปุรานิ^{๑๗๖} โทณพราหมณ์ได้เห็นรอยกงจักรมีซี่กำลังพันซี่ มีกง มีดุมครบ มีส่วนประกอบครบทุกอย่างที่รอยพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า

๓. ธมฺมจกุก แปลว่า ธรรมจักร

อุทาหรณ์: ราชาหมสมฺมิ เสลาติ ธมฺมราชา อนุตฺตโร ธมฺเมน จกุกํ วตฺเตมิ จกุกํ อปฺปฏิ-
วตฺติย^{๑๗๗} เสลพราหมณ์ เราเป็นพระราชาอยู่แล้ว คือเป็นพระธรรมราชาผู้ยอดเยี่ยม ยิ่งธรรมจักรที่ไม่มีใคร ๆ หมุนไปได้ ให้หมุนไปได้

๔. อฺุจกุก แปลว่า กงจักร, วงจักร

รูปวิเคราะห์: จกุกเกติ พยถติ หีสติ เอเตนาติ จกุกํ กงจักรชื่อว่าจกุกะ เพราะเป็นเครื่องเบียดเบียน

อุทาหรณ์: อิจฺฉาหตฺสส โปสฺสส จกุกํ ฆมฺติ มตฺถเก^{๑๗๘} กงจักรจึงหมุนอยู่บนกระหม่อมของสัตว์ผู้ถูกความปรารถนามากเกินไปครอบงำแล้ว

๕. อิริยาปถ แปลว่า อิริยาบถ

อุทาหรณ์: จตฺจกุกํ นวทวารํ ปุณฺณํ โลเภณ สยฺตุํ ปงฺกชาติ มหาวิโร กถํ ยาตรา ภวิสฺสติ^{๑๗๙} ข้าแต่พระมหาวิระ สรรยนต์มีอิริยาบถ ๔ ทวาร ๙ เต็มไปด้วยของไม่สะอาด ถูกโลหะประกอบไว้ เป็นเหมือนเปือกตม สรรยนต์นั้นจักแล่นไปได้อย่างไร

๖. สมฺปตฺติ แปลว่า สัมปัตติจักร (สมบัติ=ความถึงพร้อม)

อุทาหรณ์: จตฺตาริมานิ ภิกฺขเว จกุกานิ เยหิ สมฺนนาถานํ เทวมฺนุสฺสานํ จตฺจกุกํ วตฺตติ

^{๑๗๕} ชุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑/๑๕.

^{๑๗๖} อง.จตฺจกุก.(บาลี) ๒๑/๓๖/๔๒.

^{๑๗๗} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๙๙/๓๘๔.

^{๑๗๘} ชุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑๐๔/๒๖.

^{๑๗๙} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๙/๑๘.

เยหิ สมมนาาคตา เทวมนุสสา นจิสเสว มหนตตตฺ เวปุลลตตฺ ปาปุณนติ โภเคสุ^{๑๘๐} ภิกษุทั้งหลาย จักร ๔ ประการเหล่านี้ เป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ผู้ประกอบแล้วเป็นไปได้ และถึงความเป็นใหญ่ ความเป็นใหญ่ในภวโลกทั้งหลายต่อกาลไม่นานนัก

๗. จกกรตณ แปลว่า จักรรัตนะ

อุทาหรณ์: ทิพพิ จกกรตณํ ปาตุภวติ สหสสารํ สเนมิกํ สนาภิกํ สพพการปริปุโร^{๑๘๑} จักรแก้วอันเป็นทิพย์ มีซี่กำลังพันซี่ มีกง มีดุมครบ มีส่วนประกอบครบทุกอย่าง ก็ปรากฏขึ้น

๘. มณฑล, อสนิมณฑล แปลว่า มณฑล, รัศมีแห่งสายฟ้า, บริเวณแห่งสายฟ้า

อุทาหรณ์: อสนินวิจกุกํ ทนตกุญฺญิ^{๑๘๒} ปลายพินของผู้นี้คมกริบประดุจวงแห่งสายฟ้า อสนินวิจกุกนติ โข ภิกษเว ลาภสกุการสิโลกสเสตํ อธิวจน^{๑๘๓} คำว่า อสนินวิจกุกํ วงแห่งสายฟ้า, รัศมีสายฟ้า นี้ เป็นชื่อของลาภสักการะและความสรรเสริญ

๙. พล แปลว่า กำลังพล, กองทัพ, กองพล

รูปวิเคราะห: กรียเต วิคคโท อนเนนาคิ จกุกํ กองทัพชื่อว่าจักกะ เพราะเป็นเหตุให้ทำการยึดครองได้

๑๐. กุลาภณช แปลว่า แค้นปิ่นของช่างหม้อ

อุทาหรณ์: อยํ มหาปจวี กุลาภจกุกํ วิย ปริวตเตตวา ภควนตํ เวสาลินคราภิมุขํ อกาลสิ^{๑๘๔} แผ่นมหาปฐพีนี้ได้หมุนกระทำพระผู้มีพระภาคเจ้าให้มีพระพักตร์มุ่งไปทางกรุงเวสาลี เหมือนแป้นหมุนของช่างหม้อ ฉะนั้น

๑๑. อาณา แปลว่า อาณาจักร

อุทาหรณ์: สาธุ ภนเต วิสสตาธา กโรถ มยหิ อาณาจกุกํ ตุมหากํ ฌมมจกุกํ โทตุ^{๑๘๕} ดีละเจ้าข้า ขอพระคุณเจ้าทั้งหลายจงหมดความคิดระแวงสงสัย กระทำเถิด อาณาจักรจงไว้เป็นภาระของข้าพเจ้า ธรรมจักรจงเป็นภาระของพระคุณเจ้าทั้งหลาย

๑๒. आयुธ แปลว่า อาวุธจักร

อุทาหรณ์: ชุรปริยนเตน เจปิ จกุกเณ โย อิมิสสา ปจวียา ปาณเ เอกํ มंसชลํ เอกํ มंसปุลยชํ กเรยย^{๑๘๖} แม้หากบุคคลใช้จักรมีคมดุจมีดโกนสังหารเหล่าสัตว์ในปฐพีนี้ให้เป็นตุจลานตากเนื้อ ให้เป็นกองเนื้อเดียวกัน

๑๓. ทาน แปลว่า วัตถุทาน

อุทาหรณ์: ทหิ ภุญช มา จ ปมาโท จกุกํ วตตย โภสลาธิป^{๑๘๗} ข้าแต่มหาราชผู้ทรงมีอัยยาศัยในกุศล ขอพระองค์ประทานแก่คนเหล่านี้แล้ว ค่อยเสวย อย่าทรงประมาทเลย ยังวัตถุทาน

^{๑๘๐} อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๓๑/๓๗.

^{๑๘๑} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๔๓/๑๕๐.

^{๑๘๒} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๖๑/๓๖.

^{๑๘๓} ส.น.ิ.(บาลี) ๑๖/๑๖๒/๒๑๙.

^{๑๘๔} ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๘๖/๑๖๘.

^{๑๘๕} วิ..อ.(บาลี) ๑/๑๑.

^{๑๘๖} ที.สี.(บาลี) ๙/๑๖๖/๕๒.

^{๑๘๗} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑๔๙/๑๘๑.

ให้เป็นไปเกิด

ทท์ ภุณฺข มา จ ปมาโท จกฺกั วตฺตย สพฺพปาณีนี^{๑๘๘} ขอพระองค์จงประทานแก่คนเหล่านี้
อื่นแล้วค่อยเสวย อย่าทรงประมาทเลย ยังวัตถุทานให้เป็นไปแก่สัตว์ทั้งหลายเกิด

๑๔. ราสี แปลว่า กองวัสดุ

๔.๒๗ พรหมจริยศัพท์มีอรรถ ๑๒ อย่าง คือ

๘๘.	ทานสมิ พรหมจริย- เมถุนารตีย์ เวยยา- ปญจสีลา'ริยมคฺโค-	มปฺปมณฺญาสุ สาสนเ; วจเจ สหฺวารตฺถุจฺฉิย; โปสณฺจค-ธิตฺตฺสุ จ.	(๗๘๓)
-----	---	--	-------

พรหมจริย ศัพท์ มาจาก พรหม + จร จรณ=ประพฤติ + อิ+ ญย มีความหมายดังนี้

๑. ทาน แปลว่า ทาน

รูปวิเคราะห์: มจฺฉริยมลาทีปาปชฺชมวิคฺมนโต เมตตาทิกุณฺยานุพฺรุหนโต จ พรหมํ เสฏฺฐิ
จริยฺนติ พรหมจริยํ ทานชื่อว่าพรหมจริยะ เพราะเป็นความประพฤติอันประเสริฐ เพราะปราศจากบาป
ธรรมมีความตระหนี่มลทินเป็นต้นและเพราะเพิ่มพูนคุณธรรมมีเมตตาเป็นต้น

อุทาหรณ์: กิณฺเต วตฺ กิมฺปน พรหมจริยํ กิสฺส สุจฺฉิณฺณสฺส อัย วิปาโก อิหฺธิ ชฺฐี พล-
วีริยุปฺปตฺติ อิถฺยจ เต นาค มหาวิมานํ อหฺยจ ภริยา จ มนุสฺสโลเก สหฺธา อุโภ ทานบตี อหฺมฺหา โอบาน
ภูตฺ เม ชฺรฺ ตทาสี สนฺตปปีตา สมณพฺรหฺมณา จ มาลยจ คนฺธยจ วิลปนยจ ปทีปียํ เสยฺยมุสฺสยยจ
อจฺฉาหนํ สายนมนนปานํ สกฺกจฺจ ทานานิ อหฺมฺห ตตฺถ ตํ เม วตฺ ตมฺปน พรหมจริยํ ตสฺส สุจฺฉิณฺณสฺส
อัย วิปาโก อิหฺธิ ชฺฐี พลวีริยุปฺปตฺติ อิถฺยจ เม ชฺร มหาวิมานํ^{๑๘๙} ข้าแต่นาคราช อะไรเป็นวัตร อะไร
เป็นทานของพระองค์ ฤทธิ ความรุ่งเรือง กำลัง ความเพียร และการอุบัติในนาคพิภพ ทั้งวิมานใหญ่
ของพระองค์ นี่เป็นผลของกรรมอะไรที่พระองค์ทรงประพฤติไว้ดีแล้ว เราและภรรยาทั้ง ๒ เมื่อครั้งอยู่
ในมนุษยโลก เป็นผู้มีศรัทธา เป็นทานบตี ครั้งนั้น เรือนของเราเป็นดังบ่อน้ำ เราได้บำรุงสมณะและ
พราหมณ์ทั้งหลายให้อิ่มหนำสำราญแล้ว เราทั้ง ๒ ได้ถวายทาน คือ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้
เครื่องประดับ ที่นอน ที่พัก ฝ้านุ่งห่ม ฝ้ายนุ่งห่ม ข้าว และน้ำ โดยเคารพ ท่านนักปราชญ์ นั้นเป็นวัตร
ของเรา นั้นเป็นทานของเรา ฤทธิ ความรุ่งเรือง กำลัง ความเพียร การอุบัติในนาคพิภพ และวิมาน
ใหญ่ของเรา นี่เป็นผลแห่งวัตรและทานนั้นที่เราประพฤติดีแล้ว

๒. อปฺปมณฺญา แปลว่า พรหมวิหารธรรม

อุทาหรณ์: ตํ โข ปน ปญฺจสิข พรหมจริยํ น นิพฺพิทาย น วิราคาย นิโรธาย น อุปสมาย
น อภิญฺญาย น สมฺโพธาย น นิพฺพานาย สํวตฺตติ ยาวเทว พรหมโลเกปฺปตฺติยา^{๑๙๐} ปัญจสิขะ ก็แต่ว่า
พรหมวิหารธรรมนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายก็หาได้ เพื่อคลายกำหนดก็หาได้ เพื่อความดับ
ก็หาได้ เพื่อความสงบก็หาได้ เพื่อความรู้อย่างก็หาได้ เพื่อความตรัสรู้ก็หาได้ เพื่อพระนิพพานก็หา
มิได้ แต่เป็นไปเพียงเพื่อบังเกิดในพรหมโลก

^{๑๘๘} อภ.วิ.อ.(บาลี) ๗๖๐/๔๒๗.

^{๑๘๙} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๕๙๓-๕/๒๙๘-๙.

^{๑๙๐} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๒๙/๒๑๔.

๓. สาสน แปลว่า พระศาสนา

รูปวิเคราะห: พุทหมั สเฏฐั จรณติ เอเตนาติ พุทหมัจริยั พระศาสนาชื่อว่าพุทหมัจริยะ เพราะเป็นเหตุให้ประพฤตีสั่งที่ประเสริฐ

อุทาหรณ์: ตยิทั ภนเต ภควโต พุทหมัจริยั อิทธญเจว ผิตถจ วิตถาริตั พาหุชฌณั ปุณญัตติ ยาว เทวมนุสเสสุ สุปปกาสิต^{๑๙๑} ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระศาสนานี้ของพระผู้มีพระภาคเจ้าบริบูรณ์แล้ว แพร่หลาย กว้างขวาง รู้จักกันโดยมาก มันคงดี กระทั่งหมู่เทวดาและมนุษย์รู้จักดีแล้ว

๔. เมถุนารติ แปลว่า การงดเว้นจากเมถุน

อุทาหรณ์: ปเร อพุทหมัจริยั ภวิสสนติ, มยเมตถ พุทหมัจริยั ภวิสสาม^{๑๙๒} ชนเหล่าอื่น จักเสพเมถุนธรรม ในเรื่องนี้ เราทั้งหลายจักประพฤติพุทหมัจริยั

๕. เวยยาวัจจ แปลว่า การชวนชวายน

อุทาหรณ์: เตน ปาณิ กามทโท เตน ปาณิ มธุสสโว เตน เม พุทหมัจริเยน ปุณญั ปาณิมหิ อิชฌติ^{๑๙๓} ฝ่ามือของข้าพเจ้าให้สิ่งที่น่าปรารถนาด้วยบุญนั้น ฝ่ามือของข้าพเจ้าหลังสิ่งที่น่าปรารถนาด้วยบุญนั้น บุญย่อมสำเร็จบนฝ่ามือของข้าพเจ้า ด้วยการชวนชวายนนั้น

๖. สหการตุญจึ แปลว่า ความพอใจในภรรยาตน

อุทาหรณ์: มยญจ ภริยั นาตีกุมาม อมเห จ ภริยา นาตีกุมนติ อถยตร ตาหิ พุทหมัจริยั จราม ตสฺมา หิ อมห์ ทหฺรา น มียเย^{๑๙๔} อนันัง พวกเราไม่นอกใจภรรยา ถึงภรรยาก็ไม่นอกใจพวกเรา พวกเราประพฤติพุทหมัจริยัคือความพอใจในภรรยาตนนั้น เพราะเหตุอันเอง พวกเราจึงไม่ตายแต่หนุ่ม ๆ

๗. ปญจสีล แปลว่า สีล ๕

อุทาหรณ์: อถ โข ภิกฺขเว ติตติโร มกฺกญญจ หตถินาคญจ ปญจสุ สีเลสุ สมหาเปสิ อตตนา จ ปญจสุ สีเลสุ สมหาทาย วตตติ ฯเปฯ เอว โข ตั ภิกฺขเว ติตติริยั นาม พุทหมัจริยั อโหสิ^{๑๙๕} ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น นกกระทาได้ให้ลิงกับช้างสมทานสีล ๕ ทั้งตนเองก็รักษาสีล ๕ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย วัตรปฏิบัตินี้แล ได้ชื่อว่าสีล ๕ ของนกกระทา

๘. อริยมคฺค แปลว่า อริยมรรค

อุทาหรณ์: อิหิ โข ปน เม ปญจสิข พุทหมัจริยั เอกนตนิพพิทาย วิราคาย นิโรธาย อุปสมาย อภิญญาย สมโพธาย นิพพานาย สัวตตติ ฯเปฯ อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค^{๑๙๖} ปญจสิขะ ก็อริยมรรคของเรานี้ ย่อมเป็นไปเพื่อเบื้อหนายโดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน ฯลฯ คืออริยมรรคมีองค์ ๘ นี้

^{๑๙๑} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๘๒๒/๒๒๙.

^{๑๙๒} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๘๓/๕๖.

^{๑๙๓} ขุ.เปต.(บาลี) ๒๖/๒๗๕/๑๘๓.

^{๑๙๔} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๙๗/๒๒๕.

^{๑๙๕} วิ.จ.(บาลี) ๗/๓๑๑/๘๒.

^{๑๙๖} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๒๙/๒๑๔.

๙. อุโปสถงค แปลว่า องค์อุโปสถ ๘

อุทาหรณ์: หีเนน พรหมจริเยน ขตติเย อุปปชชติ มชมิเมเน จ เทวตต์ อุตตเมเน วิสุชฌิตี^{๑๙๗} บุคคลย่อมเกิดในตระกูลกษัตริย์ด้วยองค์อุโปสถชั้นต่ำ เข้าถึงความเป็นเทวดาด้วยองค์อุโปสถชั้นกลาง ย่อมบริสุทธิ์ด้วยองค์อุโปสถชั้นสูง

๑๐. ธิติ แปลว่า ความเพียร

อุทาหรณ์: อภิขานามิ โข ปนาหิ สารีปุตต จตฺรงคสมนฺนาคตฺ พรหมจริยํ จริตา ตปสฺสีสุทฺโทมิ ปรมตปสฺสี^{๑๙๘} สารีบุตร เราย่อมเข้าใจการบำเพ็ญเพียรอันประกอบด้วยองค์ ๔ คือ เราเป็นผู้บำเพ็ญตบะ และเป็นผู้บำเพ็ญตบะอย่างยอดเยี่ยม

๑๑. รมมเทศนา แปลว่า การแสดงธรรม

รูปวิเคราะห: วิเนยยานํ พรหมภาวาวหนโต พรหมํ เสฏฺฐิ จริยํ พรหมุโน วา ภควโต วาจสิกํ จริยณฺติ พรหมจริยํ พระธรรมเทศนาชื่อว่าพรหมจริยะ เพราะเป็นความประพฤติดันประเสริฐ เพราะนำความเป็นผู้ประเสริฐมาให้แก่เวไนยสัตว์และเป็นพระจริยาทางพระวาจาของผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประเสริฐ

อุทาหรณ์: เอกสมิ พรหมจริยสมิ สหสฺสํ มจฺจุหายิโน^{๑๙๙} ชนนับพันเป็นพระชีนาสพผู้ละความตายได้ในเพราะการแสดงธรรมกัณฑ์เดียว

๑๒. อชฺฌมาศย แปลว่า อธิษาศัย

อุทาหรณ์: อปี อตฺรมานานํ ผลาสาว สมฺมิชฌติ วิปกฺกพรหมจริโยสมิ เอวํ ชานาหิ คามณิ^{๒๐๐} ความหวังผลย่อมสำเร็จแก่ผู้ไม่ริบร้อนโดยแท้ เรามีอธิษาศัยสำเร็จแล้ว ท่านจงรู้อย่างนี้เถิดพ่อคามณิ

๔.๒๘ รมมศัพทมีอรรถ ๑๔ อย่าง คือ

๘๙. **รมโม** สภาเว ปริยตติปญฺญา- **ญาเยสุ** สจฺจปุกตีสฺสุ ปุญฺญะ;
ณฺเวยเย คุณาจาร-สมาริสุปิ **นิสฺสตตตทา'ปตฺติสุ** การณาโท. (๗๘๔)
 รมม ศัพท์ มาจาก ธร ธารณ=ทรงไว้/ฐ วิธูสเน=กำจัด + รมม มีรูปวิเคราะห ดังนี้
 อตฺตโน ลกฺขณํ ธารเตติ รมโม ชื่อว่ารัมมะ เพราะเป็นสภาวะที่ทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน
 ธรติ สพฺพนฺติ รมมํ ชื่อว่าธรรม เพราะทรงความดีทุกอย่างไว้
 อปาเยสฺวปตฺมานเ อธิคตมคฺคาทิกเ สตเต ธารเต ธรติ เตนาติ ชื่อว่าธรรม เพราะเป็น
 เครื่องป้องกันบุคคลผู้บรรลุมรรคเป็นต้นไม่ให้ตกไปในอบาย
 สลกฺขณํ ธารเตติ ปจฺจเยหิ ธรียตีติ รมโม^{๒๐๑} ชื่อว่าธรรม เพราะทรงลักษณะของตนไว้
 หรือที่ถูกปัจจัยทรงไว้

^{๑๙๗} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๔๒๙/๑๖๖.^{๑๙๘} ม.มู.(บาลี) ๑๒/๑๕๕/๑๑๙.^{๑๙๙} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๘๔/๑๘๖^{๒๐๐} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๘/๒^{๒๐๑} ปทฺรฺอุปฺสีทฺธิ ๕๘๙/๒๘๗

อตตานิ ชาเรเนเต อปาเย วฏฺฐทุกฺเข จ อปตมานเ กตฺวา ชาเรตีติ ฌมโม ปริยตยาที^{๒๐๒}
ชื่อว่าธรรม เพราะทรงผู้มีธรรมไว้ไม่ให้ตกไปในอบายและทุกขในวัฏฏะคือปริยัติธรรมเป็นต้น

ฌมโมติ อเนกวิเธสุ ฌมเมสุ โลกุตตโร อุปปาทิโต สจฺฉิกโต จ คำว่า ธรรม หมายถึง
โลกุตตรธรรมที่เกิดขึ้นและธรรมอีกมากมายที่ต้องทำให้แจ้งชัด

จตุสสุ อปาเยสุ สํสาเร วา สตเต อปตมานเ ชาเรตีติ ฌมโม ชื่อว่าธรรม เพราะทรงสัตว์ไว้
ไม่ให้ตกไปในอบาย ๔ หรือในสงสาร

โสตาปนนาทีหิ อริเยหิ ธารียติ น ปุชฺชนเนหีติ ฌมโม ชื่อว่าธรรม เพราะพระอริยบุคคลมี
พระโสตาบันเป็นต้นทรงไว้ ปุชฺชนทรงไว้ไม่ได้ (โลกุตตรธรรม)

จตุภุมมิโก สกลกฺขณํ ชาเรตีติ ฌมโม ชื่อว่าธรรม เพราะเป็นธรรมที่มีอยู่ในภูมิ ๔ ที่ทรง
ลักษณะของตนไว้

กขพตตาทินา ผุสนาทินา สนตฺวาทีนทา สกสกภาเวน ปณฺฑิตฺเตหิ ธารียติ สลฺลภฺชียตีติปิ
ฌมโม ชื่อว่าธรรม เพราะบัณฑิตสังเกตเห็นได้โดยมีสภาพของตน ๆ เป็นต้นว่า หยาบกระด้าง กระทบ
สัมผัส และสงบ

เตปิฏฺโกลิ ปน ปาฬิฌมโม สกตถปฺรตถาทิเกเท อตฺเถ ชาเรตีติ ฌมโม ส่วนพระบาฬีคือ
พระไตรปิฎกมีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่าธรรม เพราะรักษาพระพุทฺธพจน์ไว้ เพราะทรงประโยชน์ทั้งหลายไว้
อันต่างด้วยประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านเป็นต้น

เกจฺจิ ตฺวึพฺพ ปาปเก อกฺุสเส ฌมเม จฺจนฺตติ กมฺปติ วิทฺธเสตีติ ฌมโม^{๒๐๓} ผู้รู้บางท่านกล่าวว่า
ชื่อว่าธรรม เพราะกำจัดบาปอกุศล

มีความหมาย ดังนี้

๑. สภาวะ แปลว่า สภาวะธรรม

อุทาหรณ์: กุสลา ฌมมา อกฺุสลา ฌมมา อพฺยาคตา ฌมมา^{๒๐๔} สภาวะธรรมที่เป็นกุศล
สภาวะธรรมที่เป็นอกุศล สภาวะธรรมที่เป็นอัพฺยาคฤต

๒. ปริยตติ แปลว่า พระปริยัติธรรม

อุทาหรณ์: อธิ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ฌมมํ ปริยาปุณาติ สุตฺตํ เคยฺยํ เวยฺยากรณํ คาคํ อุทานํ อติ-
วุตฺตํ ชาตํ อพฺพุตฺตมมํ เวทลล^{๒๐๕} ภิกฺขุทั้งหลาย ภิกฺขุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเล่าเรียนปริยัติธรรม คือ
สุตตะ เคยยะ เวยฺยากรณะ คาคา อุทาน อติวุตฺตกะ ชาตกะ อัพฺพุตฺตธรรม เวทลล

๓. ปญญา แปลว่า ปัญญา

อุทาหรณ์: ยสุเสเต จตุโร ฌมมา สทฺธสฺส ฆมเมสิโน สจฺจํ ฌมโม ธิติ จาโค ส เว เปจฺจ น
โสจฺจติ^{๒๐๖} ธรรม ๔ ประการนี้ คือ สัจจะ ปัญญา ความเพียร การสละ มีอยู่แก่ผู้ใด ผู้มีศรัทธา ผู้แสวงหา
เรือน ผู้นั้นแล ละไปแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก

^{๒๐๒} โมค. ๗/๑๓๖.

^{๒๐๓} นีติ.ชาตุ. ๓๓๖-๓๓๗.

^{๒๐๔} อภ.สง.(บาลี) ๓๔/๑/๑.

^{๒๐๕} อภ.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๑๙๑/๒๑๐.

^{๒๐๖} ขุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๑๙๐/๓๗๐.

ยสเสเต จตุโร ฐมา วานรินท ยถา ตว สจจ ฐโม ธิติ จาโค ทิฏฐัง โส อติวตตติ^{๒๐๗} พญา วานร ผู้ใดมีธรรม ๔ ประการนี้ คือ สัจจะ ปัญญา ความเพียร การสละ เช่นกับท่าน ผู้นั้น ย่อมล่วงพ้น ศัตรูได้

๔. ฌาย, ยุตติ แปลว่า ความสมควร

อุทาหรณ์: จตตาริ โสตาปตติยงคานิ สปุริสสเสโว สหุสมมสฺสวณฺ โยนิโสมนสิกาโร ฐมานุสมมปฏิปัตติ^{๒๐๘} องค์แห่งการบรรลุโสดาบัน ๔ คือ การคบหาสัตบุรุษ การฟังพระสัทธรรม การมนสิการโดยแยบคาย และการปฏิบัติตามสมควรแก่ธรรม

เนส ฐโม มหาราช ยํ ตวํ คจฺเจยฺย เอกโก อหิปี เตน คจฺฉามิ เยน คจฺฉสิ ขตฺติย^{๒๐๙} ข้าแต่มหาราชผู้เป็นกษัตริย์ การที่พระองค์จะพึงเสด็จไปเพียงลำพังพระองค์เดียวนั้น ไม่สมควร แม้หม่อมฉันก็จะตามเสด็จไปตามทางที่พระองค์เสด็จไป

๕. สจจ แปลว่า สัจจะ

อุทาหรณ์: อถ โข อายสฺมา อณฺเฎโกณฺทญฺโฆ ทิฏฐฐมโม ปตฺตฐมโม วิทิตฐมโม ปริโยคาพฐมโม ตินฺนวิจิจฺจโน วิคตกถฺกโก เวสสารชฺชปุตฺโต อปรปุจฺจโย สตุฏฺสาสเน^{๒๑๐} ครั้งนั้น ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะได้เห็นสัจธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รู้แจ้งธรรมแล้ว หยั่งลงสู่ธรรมแล้ว ข้ามความสงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจ ถึงความเป็นผู้แก้แล้ว ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของพระศาสดา

๖. ปกฺติ แปลว่า ปรกติ, ธรรมดา

อุทาหรณ์: ชาติฐมนานํ ภิกฺขเว สุตตํ เอวํ อิจฺฉา อุปฺปชฺชติ อโห วต มยํ น ชาติฐมา อสฺสาม น จ วต โน ชาติ อาคจฺเจยฺยติ^{๒๑๑} ภิกษุทั้งหลาย ความปรารถน่าย่อมเกิดขึ้นแก่เหล่าสัตว์ที่มีความเกิดเป็นธรรมดาอย่างนี้ว่า โอหนอ ขอเราพึงเป็นผู้ไม่มีความเกิดเป็นธรรมดาเถิด อนึ่ง ขอความเกิดอย่ามีมาถึงแก่เราเลยหนา ดังนี้

๗. ปุณฺณ แปลว่า บุญ

อุทาหรณ์: ฐโม หเว รุกฺขติ ฐมฺมาจารี ฐโม สุจฺฉินฺโณ สุขมาวหาติ^{๒๑๒} บุญแล ย่อมรักษาบุคคลผู้บำเพ็ญบุญ บุญที่บุคคลบำเพ็ญดีแล้ว ย่อมนำสุขมาให้

น ทิ ฐโม อฐโม จ อุโภ สมวิปาโกโน อฐโม นิรยํ เนติ ฐโม ปาเปติ สุกฺคตี^{๒๑๓} เพราะบุญและบาปทั้งสองมีผลไม่เหมือนกัน บาปนำสัตว์ไปสู่นรก ส่วนบุญยังสัตว์ให้ถึงสุคติ

๘. เณฺยฺย แปลว่า เณยยธรรม ๕ อย่าง คือ สังขาร ลักษณะ นิพพาน วิการ และบัญญัติ

อุทาหรณ์: อติตํ อนาคตํ ปจฺจุปฺปนํ อุปาหาย สพฺเพ ฐมา สพฺพาการเณ พุทฺธสฺส

^{๒๐๗} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๕๗/๑๔.

^{๒๐๘} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๒.

^{๒๐๙} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๗๑๖/๓๑๔.

^{๒๑๐} วิ.ม.(บาลี) ๔/๑๘/๑๖.

^{๒๑๑} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๔๘/๒๖๒.

^{๒๑๒} ขุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๓๐๓/๓๑๘, ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑๐๒/๒๒๖.

^{๒๑๓} ขุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๓๐๔/๓๑๘.

ภควโต ญาณมุখে อาปาถ อากจณฺหิตี^{๒๑๔} เถยยธรรมทั้งปวงรวมทั้งอดีต อนาคตและปัจจุบัน ย่อมมาปรากฏชัดในญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยอาการทุกอย่าง

๙. คุณ แปลว่า คุณ

อุทาหรณ์: ภาคี วา ภควา ทสฺนํ ตถาคตพลาณํ จตฺนํ เวสสารชฺชานํ จตฺนํ ปฏิสมฺภิทานํ ฉนฺนํ อภิญฺยานํ ฉนฺนํ พุทฺธธมฺมานนฺติ ภควา^{๒๑๕} อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งตถาคตพลาณ ๑๐ เวสาร์ชชญาณ ๔ ปฏิสัมภิตา ๔ อภิญญา ๖ พุทธคุณ ๖ จึงทรงพระนามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า

น หิ ธมฺโม อธมฺโม จ อุโภ สมวิปากิโน ธมฺโม นิรยํ เนติ ธมฺโม ปาเปติ สุกคฺติ^{๒๑๖} เพราะบุญและบาปทั้งสองมีผลไม่เหมือนกัน บาปนำสัตว์ไปสู่นรก ส่วนบุญยังสัตว์ให้ถึงสุคติ

๑๐. อาจารย์ แปลว่า ความประพฤติ

๑๑. สมာธิ แปลว่า สมาธิ

อุทาหรณ์: เหวํ สีลา เต ภควนฺโต อหฺเส อิติปิ เหวํ ธมฺมา เต ภควนฺโต อหฺเส อิติปิ เหวํ ปญฺญา เต ภควนฺโต อหฺเส อิติปิ^{๒๑๗} แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น จึงทรงมีศีลอย่างนี้ แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น จึงทรงมีสมาธิอย่างนี้ แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น จึงทรงมีปัญญาอย่างนี้

เอวํธมฺมาติ เอตถ สมာธิปกฺขาวธมฺมา อธิปเปตา มคฺคสมာธินา ผลสมาธินา โลภีย-
โลกุตตรสมาธินา เหวํสมาธิโนติ อตฺถ^{๒๑๘} ในคำว่า เหวํธมฺมา ท่านประสงค์เอาธรรมฝ่ายสมาธิ อธิบาย
ว่า มีสมาธิอย่างนี้ โดยมรรคสมาธิ ผลสมาธิ โลภียสมาธิ โลกุตตรสมาธิ

๑๒. นิสฺสตุตฺตา แปลว่า ความไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่บุคคล สุลฺลตา แปลว่า ความว่างเปล่า

อุทาหรณ์: ธมฺเมสุ ธมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วินยฺเย โลก อภิชฺฌา-
โทมนสฺส^{๒๑๙} ภิกษุเป็นผู้มีปรกติตามเห็นธรรมในธรรมอยู่ เป็นผู้มีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ มีสติอยู่
กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้

ตสมฺมึ โข ปน สมเย ธมฺมา โหนฺติ^{๒๒๐} ก็สมัยนั้นแล ธรรมทั้งหลาย มีอยู่

๑๓. อาปฺตติ แปลว่า อาบัติ

อุทาหรณ์: อุทฺทิกฺุธา โข อายสมฺนฺโต จตฺตาโร ปาราชิกา ธมฺมา^{๒๒๑} ท่านทั้งหลาย อาบัติ
ปาราชิก ๔ สิกขาบท ข้าพเจ้ายกขึ้นแสดงแล้ว

^{๒๑๔} ชุ.ม.(บาลี) ๒๙/๖๙/๑๔๙.

^{๒๑๕} ชุ.ม.(บาลี) ๒๙/๕๐/๑๑๙.

^{๒๑๖} ชุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๓๐๔/๓๑๘.

^{๒๑๗} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๓/๗.

^{๒๑๘} ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๓/๒๐.

^{๒๑๙} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๖๐/๘๖.

^{๒๒๐} อภิ.สง.(บาลี) ๓๔/๑๒๑/๔๑.

^{๒๒๑} วิมฺหา.(บาลี) ๑/๒๓๓/๑๖๖.

อุทฺทิกฺขธา โข อายสมฺมโนโต เตรส สงฺฆาติเสสา ธมฺมา^{๒๒๒} ทานทั้งหลาย อาบัติสังฆาติเสส
๑๓ สิกขาบท ข้าพเจ้ายกขึ้นแสดงแล้ว

๑๔. การณ, ปจฺจย แปลว่า เหตุ

อุทาหรณ์: เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิตา เหตุผล ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิตา^{๒๒๓} ความรู้
แตกฉานในเหตุ ชื่อว่าธมฺมปฏิสมฺภิตา ความรู้แตกฉานในผลของเหตุ ชื่อว่าอตฺถปฏิสมฺภิตา

๑๕. วิการ แปลว่า ความเปลี่ยนแปลง

อุทาหรณ์: ชาติธมฺมา สตฺตา ชาติยา ปริมุจฺจนฺติ ขราธมฺมา สตฺตา ขราย ปริมุจฺจนฺติ
มรณธมฺมา สตฺตา มรณฺน ปริมุจฺจนฺติ^{๒๒๔} สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความเปลี่ยนแปลงโดยความเกิด ย่อมพ้น
จากความเกิด สัตว์ทั้งหลายผู้มีความเปลี่ยนแปลงโดยความแก่ ย่อมพ้นจากความแก่ สัตว์ทั้งหลายผู้
มีความเปลี่ยนแปลงโดยความตาย ย่อมพ้นจากความตาย

๑๖. ปจฺจยฺอุปฺปนฺน แปลว่า ผลที่เกิดจากเหตุ

อุทาหรณ์: อุปปาทา วา ตถาคตฺตานํ อนุปปาทา วา ตถาคตฺตานํ จิตฺตา ว สา ธาตุ ธมฺมภู-
จิตฺตา ธมฺมนิยามตา^{๒๒๕} ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุ นั้น คือความตั้งอยู่แห่งผล ความ
แน่นอนแห่งผล ก็ดำรงอยู่อย่างนั้น

๑๗. วิสย แปลว่า อารมณ

อุทาหรณ์: มนญฺจ ปฏิจฺจ ธมฺเม จ อุปฺปชฺชติ มโนวิญญฺญาณํ^{๒๒๖} เพราะอาศัยมโนและ
ธรรมารมณ มโนวิญญฺญาณจึงเกิด

๑๘. นิพฺพาน แปลว่า พระนิพพาน

อุทาหรณ์: สตฺยจ ธมฺโม น ชฺร อุเปติ สนฺโต หเว สพฺภิ ปเวทยนฺติ^{๒๒๗} ธรรมของสัตบุรุษ
ไม่เข้าถึงความแก่ สัตบุรุษกับสัตบุรุษเท่านั้นจึงรู้จักกันได้

๔.๒๙ อตฺถคํพท์มีอรรถ ๙ อย่าง คือ

๙๐. อตฺโถ ปโยชเน สทฺทา- ภิเธยเย วุฑฺฒิยํ ธเน;
วตฺถุมฺหิ การณฺ นาสเ ทิเต ปจฺฉิมปพฺพเต. (๗๘๕)

อตฺถ คํพท์ มาจาก อร คมเน=ไป, นาสเ=พินาศ-ฉิบหาย/อส สตฺตํ=มี, เป็น + ถ และ
อตฺถ ยาจเน=ขอ + อ มีรูปวิเคราะห์ ดังนี้

อรนฺติ ปวตฺตณฺติ อเนนาติ อตฺโถ ชื่อว่าอตฺถะ เพราะเป็นเครื่องดำเนินไปได้

อตฺถํ อนุปลฺลทฺธิ อทฺสสนํ คชนกฺขตฺตานํ กโรตฺติ อตฺโถ ชื่อว่าอตฺถะ เพราะสร้างประโยชน์
อันไม่เคยปรากฏให้แก่ดาวพระเคราะห์

การณฺน อริยติ ปวตฺตยติ อตฺโถ ชื่อว่าอตฺถะ เพราะให้ดำเนินไปตามการณ

อสติ ภาวติ เอเตนาติ อตฺโถ ชื่อว่าอตฺถะ เพราะเป็นสิ่งให้มิให้เป็น

^{๒๒๒} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๔๔๒/๓๓๑.

^{๒๒๓} อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๗๒๐/๓๖๐.

^{๒๒๔} อง.ทสก.(บาลี) ๒๔/๑๐๗/๑๗๕.

^{๒๒๕} ส.น.(บาลี) ๑๖/๒๐/๒๕.

^{๒๒๖} ม.อุ.(บาลี) ๑๔/๔๒๑/๓๖๒.

^{๒๒๗} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๑๔/๘๖.

สทโท เอเตน ปวตตินิमितเตน อสติ ภาตติ อตโถ ชื่อว่าอัททะ เพราะเป็นเหตุให้มีศัพท์ใช้
เหตุอนุสาเรน อริยติ อธิคมียตีติ อตโถ ชื่อว่าอัททะ เพราะผู้คนถึงคือได้รับตามครรลอง
แห่งเหตุ

มีความหมาย ดังนี้

๑. ปโยชน แปลว่า ผล, ประโยชน์, ความต้องการ

อุทาหรณ์: อถ โข สา อิตถิ อายสมตทา อุทายินา ฌมมียา กถาย สนทสสิตา สมาทปิตา
สมุตเตชิตา สมปหิสิตา อายสมนตฺ อูทายี เอตทโวจ วเทยยาถ ฆนเต เยน อตโถ ปฎิพลา มยฺ ออยยสส
ทาตุ^{๒๒๘} ครั้งนั้นแล หลิงหม้ายนั้น เห็นชัด สมาทานอาจหาญร่าเริงด้วยธรรมีกถาของท่านพระอุทายี
แล้วได้กล่าวปวารณาท่านพระอุทายีว่า พระคุณเจ้า โปรดบอกเถิด พระคุณเจ้าต้องการสิ่งใด ที่ดิฉัน
สามารถจัดถวายได้

ราชา มหาสุทสฺสน โตเมว คหปติรัตนํ วิมฺสมาโน นาวํ อภิรุหิตวา มชฺฌเม คงคาย นทียา
โสตํ โอคาหิตวา คหปติรัตนํ เอตทโวจ อตโถ เม คหปติ หิริญญสุวณฺเณนาตี^{๒๒๙} พระเจ้ามหาสุทสฺสนะ
จะทรงทดลองคฤหบดีแก้วนั้นแล จึงเสด็จขึ้นประทับเรือหยั่งลงสู่กระแสดกลางแม่น้ำคงคา มีรับสั่งกับ
คฤหบดีแก้วอย่างนี้ว่า คฤหบดี ฉันต้องการเงินทอง

รมณียา เม ภูฏิกกา สทฺธาเทยยา มโนรมา น เม อตโถ ภูมารีหิ เยสํ อตโถ ตหิ คจฺจน
นารีย^{๒๓๐} ภูฏิกของเราน่ารื่นรมย์ เป็นที่พอใจ ทายกผู้มีศรัทธาถวายไว้ อาตมาไม่ต้องการพวกผู้หญิง
พวกเธอจงไปในที่ที่พวกเขาต้องการพวกผู้หญิงเถิด

อตโถติ ปโยชน^{๒๓๑} บทว่า อตโถ หมายถึง ความต้องการ

๒. สทฺธาภิเชยย แปลว่า เนื้อความที่ศัพท์กล่าวถึง, ข้อความ, ใจความ, อรรถ

อุทาหรณ์: โส ฌมฺมํ เทเสตี อาทิกถยาถ มชฺฌเมกถยาถ ปรีโยสานกถยาถ สาตถํ
สพฺพญชนํ เกวลปริปุณฺณํ ปรีสุทฺธิํ พุรหมจฺริยํ ปกาเสตี^{๒๓๒} พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงแสดง
ธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์
พร้อมทั้งเนื้อความ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทฺธิํ บริบูรณํครบถ้วน

เอวํ วุตเต สกโก เทวานมินฺโท ภควนตํ เอตทโวจ อิมสฺส โข อหิ ฆนเต ภควตา สงฺขิตเตน
ภาสิตสฺส เอวํ วิตถาเรน อตถํ อาชานามิ^{๒๓๓} เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ ท้าวสักกะจอมเทพได้
กราบพูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ย่อมทราบเนื้อความ แห่งภาษิตที่
ตรัสโดยย่อนี้ โดยพิสดารอย่างนี้

๓. วุจฺจมิ แปลว่า ความเจริญ, ความรุ่งเรือง, ฝ่ายเจริญ

อุทาหรณ์: ทฺราสโท ทฺปปสฺสโท คมภีโร ทฺปปธฺสีโย อโถ อตเถ อนตเถ จ อุภยตถสฺส

^{๒๒๘} วิ.ม.(บาลี) ๑/๒๙๐/๒๒๒.

^{๒๒๙} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๕๐/๑๕๓.

^{๒๓๐} ชุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๕๘/๒๓๒.

^{๒๓๑} ชุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๕๘/๒๐๗.

^{๒๓๒} วิ.ม.ห.(บาลี) ๑/๑/๑.

^{๒๓๓} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๖๕/๒๔๑.

โกวิท^{๒๓๔} ภิกษุผู้ใดใคร ๆ เทียบได้ยาก เอาชนะได้ยาก เป็นคนลึกซึ้ง ให้แพ้ได้ยาก และฉลาดในประโยชน์ทั้งสอง คือด้านเจริญและด้านเสื่อม

โหติ สีลวตฺ อตฺโถ ปฏิสนถารวุตฺติ^{๒๓๕} ความเจริญย่อมมีแก่ผู้มีศีล ผู้กระทำการต้อนรับเป็นปกติ

๔. ธน แปลว่า ทรัพย์, สมบัติ

อุทาหรณ์: น โอคคตตตสส ภวานฺติ มิตฺตา ชนฺติ มิตฺตา วิกลํ วิทิตฺวา อตฺถจฺจ ทิสฺวา ปริวารยฺนฺติ พหุ จ มิตฺตา อุกคตตตสส โหนฺติ^{๒๓๖} คนผู้ตกยาก ย่อมไม่มีมิตรสหาย พวกมิตรสหายทราบถึงความขาดแคลนจึงพากันละทิ้ง และเห็นทรัพย์จึงพากันไปห้อมล้อม ส่วนคนที่มั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ ย่อมมีมิตรสหายมาก

ทุมํ ยถา สาทุผลํ อรณฺเณ สมฺนตฺโต สมภิสฺรณฺติ ปกฺขี เวมฺปิ อจฺจํ สรณํ สโภคํ พหุชฺชโน ภาตฺติ อตฺถเหตุ^{๒๓๗} ต้นไม้ในป่าที่ผลตก ฟุ้งนกย่อมบินโฉบไปมาอยู่รอบต้น ฉันทใด คนผู้มั่งคั่งมีทรัพย์ มีโภคะก็ฉันทนั้น คนเป็นจำนวนมากย่อมคบหา เพราะเหตุแห่งทรัพย์

๕. วตฺถุ แปลว่า วัสดุ, วัสดุ, สิ่งของ

อุทาหรณ์: ยหฺยปฺยตฺเถ ปตฺติภูตฺตา^{๒๓๘} แม้ถ้าเหล่าชนตั้งสิ่งของทั้งหลายไว้

๖. การณ แปลว่า เหตุ, เหตุการณ์, ปัญหา

อุทาหรณ์: อุกกฏฺเจ สุรมิจฺฉนฺติ มนฺตีสฺสุ อุกฺคฺทฺหฺลํ ปิยญฺจ อนฺนปานมฺหิ อตฺเถ ชาเต จ ปณฺทิตฺ^{๒๓๙} เมื่อถึงยามคับขัน ประชาชนต้องการผู้กล้าหาญ เมื่อถึงคราวปรักปราย ย่อมต้องการผู้ที่พูดพาล่าม เมื่อข้าวและน้ำมีบริบูรณ์ ย่อมต้องการคนที่รัก เมื่อเหตุการณ์เกิดขึ้น ย่อมต้องการบัณฑิต

๗. นาส แปลว่า ความพินาศ, หาย, สูญ, ฉิบหาย

อุทาหรณ์: เอตฺถยฺหิ สมณ มคฺคํ ทสฺปิ ปุริสา วิสมฺปิ ปุริสา ตีสฺมปิ ปุริสา จตฺตาราฬีสฺมปิ ปุริสา ปณฺญาสมฺปิ ปุริสา สงฺคริตฺวา สงฺคริตฺวา ปฏฺิพฺชนฺติ เตปิ โจรสฺส องฺคฺลิมาลสฺส หตฺถตฺถํ คจฺฉนฺติ^{๒๔๐} ข้าแต่พระสมณะ บุรุษที่จะเดินทางนี้ต้องรวมพวกกันให้ได้ ๑๐ คนบ้าง ๒๐ คนบ้าง ๓๐ คนบ้าง ๔๐ คนบ้าง ๕๐ คนบ้าง แม้บุรุษเหล่านั้นก็ถึงความพินาศในเงื้อมมือของโจรองคฺลิมาล

หตฺถตฺถํ คจฺฉนฺตีติ หตฺเถ อตฺถํ วินาสํ คจฺฉนฺติ^{๒๔๑} บทว่า หตฺถตฺถํ คจฺฉนฺติ แปลว่า ถึงความพินาศในเงื้อมมือ

^{๒๓๔} อจ. จตฺกุก.(บาลี) ๒๑/๔๒/๕๒.

^{๒๓๕} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑๑/๓.

^{๒๓๖} ขุ.เปต.(บาลี) ๒๖/๕๒๐/๒๑๓.

^{๒๓๗} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๘๙/๓๓๘.

^{๒๓๘} อภิธาน.สุจิ. ๗๘๕/๒๑๔.

^{๒๓๙} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๙๒/๒๓.

^{๒๔๐} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๔๗/๓๓๑.

^{๒๔๑} ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๔๘/๒๔๑.

๘. หิต แปลว่า ประโยชน์เกื้อกูล

อุทาหรณ์: อุภินนมตถ์ จรติ อตตโน จ ปรสสุ จ ปรี สงกุปิต์ ฌตฺวา โย สโต อุปสมมตี^{๒๔๒}
ผู้ใดรู้ว่าผู้อื่นโกรธ เป็นผู้ที่มีสติ สงบใจไว้ได้ ผู้นั้นชื่อว่าประพฤติประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นทั้ง ๒ ฝ่าย

๙. ปจฺฉิมปพฺพต แปลว่า ภูเขาด้านทิศตะวันตก, ตั้งอยู่ไม่ได้, เลื่อนลับ

อุทาหรณ์: ยถา อตถงคเต สุริเย โหนติ สตฺตา ตโมคตา เอวํ พุทฺเธ อนุปฺปนเน โหติ โลโก ตโมคโต^{๒๔๓} เมื่อดวงอาทิตย์ อัสตงคตแล้ว (ไปแล้วสู่ทิศตะวันตก) สัตว์ทั้งหลาย ก็ตกอยู่ในความมืด ฉะนั้น เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้น สัตว์โลกก็ตกอยู่ในความมืด ฉะนั้น

สุวรรณฉนวน ฉิวเร ปวาทสทิสเสสุ โปธิองกุเรสุ ปตมานนฺสุ สุริเย อตถ์ อุปคจฉนฺเต มารพล์ วิธิมิตฺวา ปจฺมยาเม ปุพฺเพนิวาส์ อนุสฺสริตฺวา มชฺฉิมยามเ ทิทฺพจกฺขุ วิโสเธตฺวา ปจฺจุสกาลเ สพฺพณฺณุ พุทฺธานมาจฺฉนฺเน ปจฺจยาการเ ญาณ์ โอตารेतฺวา อานาปานจตุตถชฺฌมาน์ นิพฺพตเตตฺวา^{๒๔๔} มีหน่อกิ่งอ่อนของโพธิ์ซึ่งคล้ายแก้วระพาฟโน้มลงใกล้จีวรซึ่งมีสีเหมือนทอง เมื่อดวงอาทิตย์ใกล้จะอัสตง (ใกล้เข้าถึงภูเขาทางทิศตะวันตก) ทรงกำจัดการและผลมารได้แล้ว ทรงบรรลุปุพเพนิวาสานุสสติญาณในปฐมยาม ทรงชำระทิพยจักขุในมัชฌิมยาม ครั้นเวลาปัจจุสมย์ใกล้รุ่ง ทรงหยั่งพระปรีชาญาณลงในปัจจยาการที่พระสัพพัญญูพุทธเจ้าทั้งหลายทรงสั่งสมมา ทรงยังจตุตถฌานมีอานาปานสติเป็นอารมณ์ให้เกิดขึ้น

๔.๓๐ คุณศัพท์มีอรรถ ๘ อย่าง คือ

๙๑.	คุโณ ปฏฺลราสีสุ อูปฺธานเ จ สีลาโท	อานิสฺเส จ พนฺธเน สุกฺกาทิมฺปิ ชียาย จ.	(๗๘๗)
-----	--------------------------------------	--	-------

คุณ ศัพท์ มาจาก คุณ ปกาสเน=ประกาศ/ คน สงขยาเน=นับ-คำนวณ/คุณ จเย=สั่งสม/คุณ อามนฺตเน=ร้องเรียก/คุณ พนฺธเน=ผูก + อ, คฺช ปกาสเน=ประกาศ + ยุ, คมฺ คติมฺหิ=ไป + ณ, คฺ สทฺเท=ออกเสียง + ยุ มีรูปวิเคราะหฺว่า

คุณติ ปกาเสติ อตตโน การณฺนติ คุโณ ชื่อว่าคุณนะ เพราะทำให้รู้เหตุของตน
คุณียติ ปริจฺจยติ เสยฺยตฺถิเกหิติ คุโณ ชื่อว่าคุณนะ เพราะเป็นสิ่งที่ผู้ต้องการความเจริญพากันสั่งสม

โคณาปิยติ อามนฺตปิยติ อตตนิ ปติภฺจฺจิตฺ ปุคฺคโล ทภฺจฺจ โสตุ ปุชิตฺตฺยจ อิจฉนฺเตหิ ชเนหิติ คุโณ ชื่อว่าคุณนะ เพราะทำให้บุคคลผู้ตั้งอยู่ในตน (ศีล) ได้รับการร้องเรียก โดยชนผู้ต้องการจะเห็น ฟัง และบูชา

อตตนา สทฺธิ วิปากํ คุณติ พนฺธตีติ คุโณ ชื่อว่าคุณนะ เพราะเป็นสิ่งที่ผูกผลไว้กับตน
อตตโน หิตํ คฺชติ ปกาเสตีติ คุโณ ชื่อว่าคุณนะ เพราะประกาศประโยชน์ของตน
คจฉติ สโร อเนนาติ คุโณ ชื่อว่าคุณนะ เป็นเครื่องไปแห่งธนู
ควติ เอเตนาติ คุโณ ชื่อว่าคุณนะ เพราะทำให้ธนูมีเสียง
มีความหมาย ดังนี้

^{๒๔๒} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๘๘/๑๙๕.
^{๒๔๓} ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๘/๑๓๑.
^{๒๔๔} ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๗/๕๗.

๑. ปฏล แปลว่า ชั้น

อุทาหรณ์: อนุชานามิ ภิกขเว อหตานิ ทุสสานิ อหตกปานิ ทวิคฺฉิ สงฆาภี เอกจฺจียํ อุตฺตราสํคํ เอกจฺจียํ อนุตฺรวาสกํ อุตฺตฺรุตฺตานํ ทุสสานํ จตฺตคฺคฺฉิ สงฆาภี ทวิคฺฉิ อุตฺตราสํคํ ทวิคฺฉิ อนุตฺรวาสกํ^{๒๔๕} ภิกษุทั้งหลาย สำหรับผ้าใหม่และผ้าเทียมผ้าใหม่ เราอนุญาตสังฆาภีสองชั้น อุตตราสงค์ชั้นเดียว อนุตรวาสกชั้นเดียว สำหรับผ้าที่เก็บไว้ค้างฤดู เราอนุญาตสังฆาภีสี่ชั้น อุตตราสงค์สองชั้น อนุตรวาสกชั้นเดียว

นิเวตฺโถ อนุตฺรวาสเกน ทิคฺฉิ สงฆาภี ปารุโต^{๒๔๖} ภิกษุนุ่งผ้าอนุตรวาสก ห่มผ้าสังฆาภีสองชั้น

๒. ราสิ แปลว่า กอง, ชวง

อุทาหรณ์: อจฺเจเนติ กาลา ตฺรยณฺติ รตฺติโย วโยคฺฉนา อนุปฺพุพฺพิ ชนฺตติ เอตํ ภยํ มรเณ เปกฺขมาโน ปุณฺณานิ กยิราถ สุชาวหานิ^{๒๔๗} กาลลวงฺงเลยไป คินฺผ่านฺนไป ชวงแห่งวัย ย่อมผ่านไป ตามลำดับ บุคคลพิจารณาเห็นภยันี่ในมรณะ ควรทำบุญที่นำความสุขมาให้

๓. อานิสฺส แปลว่า ผลานิสงส์

อุทาหรณ์: ตฺตฺรานนฺท ตฺริจฺฉานคเต ทานํ ทตฺวา สตคฺฉนา ทกฺขินา ปาภิกงฺขิตพฺพา^{๒๔๘} อานนฺท ในทักษิณาปาภิกุคฺคฺลิก ๑๔ ประการนั้น บุคคลให้ทานในสัตว์เดรัจฉานแล้ว พึงหวังทักษิณาอันมีอานิสงส์ได้ร้อยเท่า

๔. พนฺธ แปลว่า ผูก, พัน, มัด, ขด, กำ, กามคุณ

อุทาหรณ์: ยถาปิ ปุปฺพฺราสิมฺหา กยิรา มาลาคฺฉเน พฺหู เอวํ ชาเตน มจฺเจเน กตฺตพฺพิ กุสฺลํ พฺหู^{๒๔๙} นายมาลาการพึงทำพวงดอกไม้ให้มาก จากกอดอกไม้ แม้ฉนใด สัตว์ผู้มีอันจะพึงตายเป็นสภาพ เกิดมาแล้วควรทำกุศลไว้ให้มาก ฉนนั้น

อพรหมจฺริยวณฺตปิ สมฺปนฺนกามคฺฉิ อมจฺจํ พนฺธนาคารํ ปเวเสตฺวา อิตฺถินํ มุขิปี ปสฺสิตฺตุ อเทนฺโต ตมฺหา จานา จาเวติ นาม^{๒๕๐} พระราชาเยอมาจให้อำมาตย์ผู้เพียบพร้อมด้วยกามคุณ แม้มิได้ประพฤติพรหมจรรยให้เข้าไปเรือนจำ แล้วมิให้เห็นแม่หน้าของหญิงทั้งหลาย ชื่อว่าย่อมให้เคลื่อนจากฐานะนั้น

๕. อปฺปฺราน เป็นวิเสสนะ

อุทาหรณ์: จตฺพุพฺพิ สามณฺณคฺฉนกริยายทิจฉาวเสน ยถา รุกฺโข นิโล ปาจโก สิริวทฺโฒติ อาทิ^{๒๕๑} นาม ๔ ประเภท คือ (๑) สามัญญนาม-นามทั่วไป เช่น รุกโข-ต้นไม้ (๒) คุณนาม-นามที่แสดงลักษณะของคน สัตว์ สิ่งของเป็นต้น เช่น นิโล-สีเขียว (๓) กิริยานาม-นามที่แสดงกิริยาอาการ เช่น ปาจโก-ผู้หุง และ (๔) ยทิจฉานาม-นามที่ตั้งชื่อตามความชอบใจ เช่น สิริวทฺโฒ ทาสชื่อว่าสิริวฑฒ

^{๒๔๕} วิ.ม.(บาลี) ๕/๓๔๘/๑๕๑-๒.

^{๒๔๖} วิ.ป.(บาลี) ๘/๔๘๐/๔๔๒.

^{๒๔๗} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๔/๓.

^{๒๔๘} ม.อุ.(บาลี) ๑๔/๓๓๗/๓๒๔.

^{๒๔๙} ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๕๓/๒๖.

^{๒๕๐} ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๘๑/๒๖๑.

^{๒๕๑} ปทฺรฺุปลิทธิ ๕๕

๖. สีลาทิ แปลว่า คุณมีศีลเป็นต้น

อุทาหรณ์: จตตารโ ปจฺจเย ทพมานา สีลาทิคุณสมปนฺนानิ สมพุทธานิ เหม^{๒๕๒} เราทั้งหลายเมื่อจะถวายปัจจัย ๔ ย่อมถวายแต่พระพุทธเจ้า ผู้ทรงประกอบด้วยพระคุณมีศีลคุณเป็นต้น

๗. สุกกาทิ แปลว่า สีมี่สีขาวเป็นต้น

๘. ชียา แปลว่า สายธนู

๙. โภฏฐาส แปลว่า ส่วน, น้อย

อุทาหรณ์: อนตฺ อนตฺคุณิ อุตฺริยํ กริสฺ^{๒๕๓} ใสใหญ่ ใสน้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า

๔.๓๑ รศศัพท์มีอรรถ ๙ อย่าง คือ

๙๒. ทรวาจาเรสุ วิริเย

สิงคาราโท ธาตุเกเท

มธฺราทีสุ ปารเท;

กิจฺเจ สมฺปตฺติยํ รโโส.

(๘๐๔)

รศ ศัพท์ มาจาก รศ อสสารทเน=ยินดี, สินเนเน=รักใคร่, หานีย=เสื่อม-สิ้น, สทเท=ออกเสียง + อ/ รมุ ก็หาย=เล่น-เปล็ดเปล็น-ยินดี + อส ภกฺขณ=เคียงกัน + อ มีรูปวิเคราะห์ดังนี้

รสนติ ตํ สตฺตา อสฺสาเทนตฺติ รโโส ชื่อวารสະ เพราะเป็นสิ่งที่ยินดีของเหล่าสัตว์

รมนตา ตํ อสนติ ภกฺขณตฺติ รโโส ชื่อวารสະ เพราะเป็นสิ่งที่สัตว์เปล็ดเปล็นเคียงกัน

อคฺคิมฺหิ ปกฺขิตฺเต รสฺตฺติ รโโส ชื่อวารสະ เพราะส่งเสียงเมื่อใส่เข้าไปในไฟ

รรมานา นสนตฺติ รโโส ชื่อวารสະ เพราะเป็นที่เปล็ดเปล็นเคียงกัน

มีความหมาย ดังนี้

๑. ทรว แปลว่า ของเหลว

อุทาหรณ์: ตทา ปญจ โครสาปิ พหุ ปจฺฉิชนฺติ กุฑฺรฺสกํ อคฺคโภชนํ โหติ^{๒๕๔} ในกาลเช่นนั้น แม้ปัญจโครสย่อมหมดไปจำนวนมาก หล้ากับแก่นนับว่าเป็นอาหารอันเลิศ

ยถารุจฺยา ปน ปญจโครเส ปริภุญฺชิตฺ น ลภติ^{๒๕๕} แต่ไม่ได้เพื่อบริโภคปัญจโครสตามความพอใจ

ไปกฺขรณฺฺจฺนินิ มธฺสฺกฺขราย โยเชตฺวา เทนฺติ อฺจฺจุ ปาสาณปิภฺุเส จเปตฺวา ปาเทน อฺกฺกมฺนฺติ ตโต รโโส ปคฺขริตฺวา โสณฺทิวาภา ปุเรติ^{๒๕๖} ช้างทั้งหลายปรงเมล็ดบัวกับน้ำตาลกรวดถวาย เอาอ้อยวางบนแผ่นหินแล้วใช้ทำเหยียบ น้ำหวานไหลออกซังเต็มแองและบ่อ

๒. อาจารย์ แปลว่า ความประพฤติ

อุทาหรณ์: ภุสา เจปิ ชิวหาวิญญฺเยยา รสา^{๒๕๗} ถ้ารสารมณฺที่รฺนแรงอันจะพึงรับรู้ทางลิ้น

^{๒๕๒} ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๒๘/๑๓.

^{๒๕๓} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๗๗/๒๕๑.

^{๒๕๔} อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๘๑๐/๔๗๔.

^{๒๕๕} ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑๔๗. (เทวสหายภิกขุขุตถุ ภาค ๑)

^{๒๕๖} ส.ส.อ.(บาลี) ๑/๒๑๗/๒๖๗.

^{๒๕๗} วิ.ม.(บาลี) ๕/๒๔๔/๗.

๓. วีรีย แปลว่า ความเพียร

อุทาหรณ์: โส สมภูฐานลกขโณ วิรมณโรโส มิจฉากมมตบปหานปัจจุปปุจจาโน^{๒๕๘} สัมมากัมมันตะนั้นั้น มีการเกิดขึ้นเป็นลักษณะ มีการงดเว้นเป็นรส (ความพยายามในการเว้น) มีการละมิจฉาซีพเป็นเครื่องปรากฏ

๔. มธูราทิ หมายถึง รส ๖ อย่าง มีรสฝาด-ขม-หวานเป็นต้น

อุทาหรณ์: กสาโว นิตถิยํ ติตโต มธูโร ลวโณ อิเม อมพิโล กภูโก เจติ ฉ รสา ตพพตีตีสู^{๒๕๙} รสมิ ๖ อย่าง คือ กสาวะ-ฝาด ติตตะ-ขม มธูระ-หวาน ลวณะ-เค็ม อัมพิระ-เปรี้ยว และ กภูก-เผ็ด

สุวรรณฉนวนฉฉ มธูรสส์ อมพปกัก ขาทิตุกาโม ปุริโส อหริตวา หตเถ ฐปีตํ กาชรปกัก ทิสวา วิย^{๒๖๐} เหมือนบุรุษผู้ต้องการจะกินมะม่วงสุกมีสีตั้งทอง มีรสหวาน กลับได้พบผลมะเดื่อสุกถูกนำมาใส่ไว้ในมือ ฉะนั้น

รโสดิ มุทธโรโส ขนธโรโส ตจรโรโส ปตตรโรโส ปุพพรโรโส ผลรโรโส อมพิลํ มธูโร ติตติกํ กภูกํ โลณิกํ ขาริกํ ลมพิลํ กสาโว สาทุ อสาทุ สีตํ อุณ्हํ สนเตเก สมณพราหมณา รสคิทธา^{๒๖๑} คำว่า รโสดิ คือ รสจากราก รสจากลำต้น รสจากเปลือก รสจากใบ รสจากดอก รสจากผล รสเปรี้ยว รสหวาน รสขม รสเผ็ด รสเค็ม รสปร่า รสเผื่อน รสฝาด รสอร่อย รสไม่อร่อย รสเย็น รสร้อน สมณพราหมณ์บ่าวพวกยินดีในรส

อิติธโรโส ภิกขเว ปุริสสส จิตตํ ปริยาทาย ติฏฐติ^{๒๖๒} รสสตรีย่อมครอบงำจิตของบุรุษอยู่ได้

๕. ปารท แปลว่า พรอท

๖. สิงคาราทิ แปลว่า นาฏยรส ๙ อย่าง มีสังการะเป็นต้น

อุทาหรณ์: สามชุกิกานมานนโท โย พนธตถานุสารินํ รสียตีติ ตถญญหิ รโโส นามาย-มีริโต^{๒๖๓} ความชื่นชมของชนผู้เข้าร่วมประชุมแล้วสง่าใจไปตามเนื้อหาของบทประพันธ์ กวีผู้รู้นั้นเรียกว่า รส เพราะน่าพอใจ

สิงคาโร กรุโณ วีราพุกุตทสสภยานกา สนโต พิภจจรรุททานิ นว นาฏยรสสา อิเม^{๒๖๔} นาฏยรส ๙ อย่างคือ สิงการะ-ความรัก กรุณะ-ความสงสาร วีระ-ความกล้าหาญ อัพภูตะ-ความน่าอัศจรรย์ หาสะ-ความสนุกสนาน ภยานกะ-ความน่ากลัว สันตะ-ความสงบสุข พิภจจระ-ความน่ารังเกียจ และ รุททะ-ความเศร้าโศก

^{๒๕๘} อภ.สง.อ.(บาลี) ๒๗๗/๒๗๓.

^{๒๕๙} อภ.ธ.๑.๑๔๘/๒๓

^{๒๖๐} ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๑๕๑/๑๓๑.

^{๒๖๑} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๘๙/๑๙๗.

^{๒๖๒} อง.เอกก.(บาลี) ๒๐/๔/๑.

^{๒๖๓} สุโพธาลังการมัญชรี.๓๕๒/๖๙๐.

^{๒๖๔} อภ.ธ.๑.๑๐๒/๑๗.

๗. **ธาตุเกท** แปลว่า ธาตุชนิดหนึ่งในธาตุ ๗ อย่าง มีรัตน-เลือดเป็นต้น

อุทาหรณ์: รัส รตต์ มัส เมโท สุกกมิลยชาฎฐิ ธาตโว^{๒๖๕} สรีรธาตุ ๗ ประการคือ รัส-น้ำ รัตตะ-เลือด มังสะ-เนื้อ เมทะ-มันชั้น สุกกะ-เลือดขาว มิณชะ-เยื่อในกระดูก อัมฐิ-กระดูก

๘. **กิจจ** แปลว่า กิจมีสังฆัญญะเป็นต้น, หน้าที

อุทาหรณ์: สมาธานโต สมาธิ โส อวิกเขปลกขโณ อวิสาร์ลกขโณ วา จิตตเจตสิกานั สมปิณชนรโส จิตตภูติปิัจจุฎฐาโน^{๒๖๖} ชื่อว่าสมาธิ เพราะตั้งมั่น สมาธินั้น มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็น ลักษณะ หรือมีการไม่เสไปนอารมณ์เป็นลักษณะ มีการประมวลมาซึ่งจิตและเจตสิกเป็นกิจ มีความ ตั้งมั่นแห่งจิตเป็นเครื่องปรากฏ

๙. **สมปตติ** แปลว่า ความบริบูรณ์แห่งสังฆัญญะเป็นต้น

กิเลสวิเวกโต ชาตตตา อคคผล วุจจติ ตสส รัสติ อสสาทญฺเฐน ตัสสมปยุตต์ สุขี^{๒๖๗} ผล เลิศท่านเรียกว่า รัสแห่งวิเวกนั้น เพราะเกิดจากความสังตักิเลส ผลอันเลิศซึ่งสัมปยุตต์ด้วยวิเวกนั้น ชื่อ ว่าสุข เพราะอรรถว่าชื่นใจ

๔.๓๒ โโพธิศัพท์ในอิตถิลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ

๙๓. **โพธิ สัพพญญุตตญาณ-** **ริยมคเค จ นาริย์;**
ปลณตติยั ปุเม'สสตถ- **รุกขมทิ ปุริสิตถิยั.** (๘๐๕)
- โพธิ ศัพท์ มาจาก พุช อวคมนเน=ตรัสรู้-รู้-บรรลุ + อี มีรูปวิเคราะห์หัว
 สัพพญญุตตญาณั พุชมติ เอตถาติ โพธิ ต้นไม้ชื่อว่าโพธิ เพราะเป็นที่ตรัสรู้พระสัพพัญญู
 ญาณ
 พุชมิ เอตถ ปฏิวิชมิ จตตาริ อริยสจจานิติ โพธิ ต้นไม้ชื่อว่าโพธิ เพราะเป็นที่ตรัสรู้
 อริยสังคี
- พุชมติ เอตถาติ โพธิ ปัญญาชื่อว่าโพธิ เพราะเป็นเครื่องตรัสรู้
 มีความหมาย ดังนี้
๑. **สัพพญญุตตญาณ** แปลว่า สัพพัญญุตญาณ
อุทาหรณ์: ปโปติ โพธิ วรฎฐิเมธโส^{๒๖๘} มหาบุรุษผู้มีพระปัญญาประเสริฐกว้างขวางตั้ง
 แผ่นดินทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ
๒. **อริยมคค** แปลว่า อริยมรรค
อุทาหรณ์: โพธิ วุจจติ จตฺตสุ มคเคสุ ญาณั ปลณา ปลณินทริยั ปลณาพลั ฯเปฯ ฌมม
 วิจยสมโพชฌงโค วิมัสสา วิปัสสนา สัมมาทิฎฐิ^{๒๖๙} ญาณในมรรคทั้ง ๔ ปัญญา ปัญญินทริยั ปัญญาพละ
 ฯลฯ ฌมมวิจยสัมโพชฌงค วิมัสสา วิปัสสนา สัมมาทิฎฐิ ตรีสเรียกว่าโพธิ

^{๒๖๕} ธาตวัตถสังคหปาฐนีสสยยะ อธิบายปณามคคาถา

^{๒๖๖} ม.ม.อ.(บาลี) ๑/๒๗/๙๒.

^{๒๖๗} ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๒๖๐/๖๕.

^{๒๖๘} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๑๗/๑๓๗.

^{๒๖๙} ขุ.จู.(บาลี) ๓๐/๑๐๗/๒๒๑.

๓. **ปณตติ** แปลว่า นามบัญญัติ, ชื่อคน

อุทาหรณ์: โโพธิ ราชกุมารโ สลยชีกาปุตุต มาณว อามนเตสิ^{๒๗๐} พระโพธิราชกุมารรับสั่งให้มาณพสลยชีกาบุตรเข้าเฝ้า

โโพธิ ฆนเต ราชกุมารโ ภควโต ปาเท สิริสา วุนทติ^{๒๗๑} ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โโพธิราชกุมาร ย่อมถวายบังคมพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า

๔. **อสุตตกรุกข** แปลว่า ต้นโพธิ์

อุทาหรณ์: เอกิ สมยิ ภควา อรุเวลายิ วิหริติ นชชชา เณรณชราย ตีเร โโพธิรุกขมุเล ปจมา-
ภิสสมพุทโธ^{๒๗๒} สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสรู้ครั้งแรก ประทับอยู่ ณ โคนต้นโพธิ์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ที่ตำบลอรุเวลา

อททสา โข มิ ราชกุมาร อุปโก อาชีวกโ อนตรา จ คยิ อนตรา จ โโพธิ อทธานมคค-
ปฏิปนุนิ^{๒๗๓} ราชกุมาร อาชีวกชื่ออุปกะ ได้พบเราผู้กำลังดำเนินทางไกลระหว่างแม่น้ำคยาและต้นโพธิ์

๕. **นิพพาน** แปลว่า พระนิพพาน

อุทาหรณ์: ปตวาน โโพธิ อมตํ อสงขต^{๒๗๔} ทรงบรรลุพระนิพพานอันเป็นอมตะอันปัจจัยไม่
ปรุงแต่ง

๔.๓๓ ปทศัพท์ที่ท่านรู้ว่ามือรรถ ๙ อย่าง คือ

๙๔. **ปทิ จาน** ปริตตาดเน

สทเท วตถุมหิ โภฏฐาเส

นิพพานมหิ จ การณ;

ปาเท ตลลณณเน มต.

(๘๑๙)

ปท ศัพท์ มาจาก ปท คติมหิ=ไป-ถึง-บรรลุ + อ มีรูปวิเคราะห์ว่า

อริเยหิ ปฏิชชิตพพตตา คนตพพตตา ปทิ ชื่อว่าปทะ เพราะพระอริยเจ้าทั้งหลายบรรลุ

ปชชติ ผลเมเตนาคติ ปทิ ชื่อว่าปทะ เพราะเป็นเครื่องให้ผลเป็นไป

ปชชติ คจฉติ เอเตนาคติ ปทิ ชื่อว่าปทะ เพราะเป็นเครื่องเดินไป

มีความหมาย ดังนี้

๑. **จาน** แปลว่า ที่ตั้ง, สถาน

๒. **ปริตตาดเน** แปลว่า การคุ้มครอง, การรักษา

๓. **นิพพาน** แปลว่า นิพพาน

อุทาหรณ์: สนตํ ปทิ อชฌมคมา มุนิ^{๒๗๕} ภิกษุผู้เป็นมุนี ได้บรรลุนิพพานอันสงบ

สนตํ ปทหนติ นิพพาน^{๒๗๖} บททั้ง ๒ คือ สนตํ ปทิ หมายถึงนิพพาน

^{๒๗๐} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๒๔/๓๐๕.

^{๒๗๑} วิ.จ. (บาลี) ๗/๒๖๘/๓๑.

^{๒๗๒} ชุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๑/๙๓.

^{๒๗๓} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๔๑/๓๒๓.

^{๒๗๔} ม.ม.อ.(บาลี) ๑/๑๓/๖๐.

^{๒๗๕} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๑๐/๒๒๕.

^{๒๗๖} ส.ส.อ.(บาลี) ๑/๒๑๐/๒๕๗.

ยทา อโสภั วิรัช อสงขต สนต์ ปท สพพกิเลสโสธณั ภาเวติ^{๒๗๗} เมื่อใด บัณทิตเจริญ นิพพานอันสงบ ซึ่งไม่มีความเศร้าโศก ปราศจากกิเลสจตุลลั อันปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ เป็นที่ชำระกิเลส ได้หมด

๔. การณ แปลว่า เหตุ, การณั

อุทาหรณั: ปมาโท มจจุโน ปท^{๒๗๘} ความประมาทเป็นเหตุแห่งความตาย

๕. สทท แปลว่า บท, ศัพท์, คำ

อุทาหรณั: วาเจยยาติ ปเทณ วาเจติ ปเท ปเท อาปตติ ปาจิตตียสสุ อกขราย วาเจติ อกขรอกขราย อาปตติ ปาจิตตียสสุ^{๒๗๙} คำว่า วาเจยย คือสอนให้กล่าวเป็นบท ๆ ต้องอาบัติปาจิตตียทุก ๆ บท สอนให้กล่าวเป็นอักษร ๆ ต้องอาบัติปาจิตตียทุก ๆ อักษร

๖. วตถุ แปลว่า พัสตุ

๗. โภฏฐาส แปลว่า ภาค, ส่วน, ตอน

๘. ปาท แปลว่า เท้า

อุทาหรณั: ปุริโส อลคททตถิโก อลคททคเวสี อลคททปริเยสนั จรมาโน โส ปสเสยย มหนต อลคทท ตเมณั อชปเทณ ทณเฑน สุนิคคหิต นิคคณเฑย^{๒๘๐} บุรุษผู้ต้องการงูพิษ เที้ยวเสาะแสวงหางูพิษ เขาพบงูพิษใหญ่ จะพึงใช้ไม้มีง่ามเหมือนขาแพะกดไว้แน่น

จกัถว วทโต ปท^{๒๘๑} เหมือนล่อหมุนไปตามเท้าโคตัวลากเกวียนไปอยู่

๙. ตลลณณ แปลว่า รอยเท้า

อุทาหรณั: อากาสเว ปท นตถิ^{๒๘๒} รอยเท้าในอากาศย่อมไม่มี

๔.๓๔ โปกฺขรศัพท์มีอรรถ ๖ อย่าง คือ

๙๕. โปกฺขรํ ปทุเม เทเห

วชชภณณมุเขปิ จ;

สุนทรตเต จ สลิลเ

มาตงคกรโกฏฐิยั.

(๘๒๗)

โปกฺขร ศัพท์ มาจาก ปุส โปสเน=เลี้ยง-เลี้ยงดู/ วุฑฒิมหิ=เจริญ-รุ่งเรือง + ขร มีรูปวิเคราะห์ ดังนี้

โปเสติ วชเฑติ สทเทติ โปกฺขโร ชื่อว่าโปกฺขระ เพราะทำให้เสียงดังกังวาน

กภูฐาที่หิ โทณิสณฐาเนน กต วชชภณณํ โปกฺขโร นาม ชื่อว่าโปกฺขระ เพราะเขานำไม้เป็นต้นมาทำสัณฐานเป็นช่องของพิน

โปเสติ อเนนาติ โปกฺขโร ชื่อว่าโปกฺขระ เพราะเป็นเครื่องมือเลี้ยง

โปสียติ ชเลนาติ โปกฺขรํ ชื่อว่าโปกฺขระ เพราะถูกน้ำเลี้ยงไว้

โปกฺขเร ชเล ชาตุนติ โปกฺขรํ ชื่อว่าโปกฺขระ เพราะเกิดในน้ำ

มีความหมาย ดังนี้

^{๒๗๗} ขุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๕๒๑/๓๔๖.

^{๒๗๘} ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙.

^{๒๗๙} วิ.มหา.(บาลี) ๒/๔๖/๑๓๑.

^{๒๘๐} ม.มู.(บาลี) ๑๒/๒๓๙/๒๐๑.

^{๒๘๑} ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑/๑๕.

^{๒๘๒} ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๒๕๔/๖๑.

๑. ปทุม แปลว่า ดอกบัว

อุทาหรณ์: วารี โปกฺขรปตเตว^{๒๘๓} เหมือนน้ำไม่ติดอยู่บนใบบัว

โปกฺขรปตเต ปตติอุทกพิณฺหุ วีย วินิวตติตฺวาปิ ปรคฺลเมว ยาคี^{๒๘๔} ย่อมล่องเข้าไปสู่ลำพระศอเหมือนหยาดน้ำที่ตกลงบนใบบัว

๒. เทท แปลว่า ร่างกาย

อุทาหรณ์: ภวฺ ทิ โสณทณฺโฑ อภิรุโป ทสสนินฺนโย ปาสาทิกโก ปรมาย วณฺณโปกฺขรตฺตาย สมณนาคโต^{๒๘๕} อนึ่ง ท่านโสณทัณฑะ เป็นผู้มั่งรูกาม น่าดู น่าเลื่อมใส ถึงพร้อมด้วยความมีผิวพรรณ และรูปร่างอย่างยิ่ง

ไปราณา ปนาหุ โปกฺขรนฺติ สรีริ วทนฺตี^{๒๘๖} ไปราณาจารย์กล่าวว่า บัณฑิตทั้งหลายเรียกร่างกายว่าโปกฺขระ

๓. วชฺชกณฺฑมฺมุข แปลว่า ช่องพิน

อุทาหรณ์: เวฬุวปกฺกํ วีย ปณฺฑุวิณฺํ ตสฺสา กิร โสวณฺณมยํ โปกฺขริ อินฺทนีลมโย ทณฺโฑ รชตฺมยา ตนฺตีโย ปวาฬมยา เวทกา วิณาปตฺตํ คาวุตํ ตนฺตีพฺนธฺนฺฐานํ คาวุตํ อุปริ ทณฺฑโก คาวุตํ^{๒๘๗} พินสีเหลืองเหมือนผลมะตูมสุก เล่ากันว่า ช่องพินนั้นทำด้วยทอง คั้นทำด้วยแก้วอินทนิล สายทำด้วยเงิน กะโหลกทำด้วยแก้วประพาฬ ใบพิน ๑ คาวุต ชะเนาะ ๑ คาวุต คันท่อนบน ๑ คาวุต

๔. สุนฺทรตฺต แปลว่า ความงาม

อุทาหรณ์: ภวฺ ทิ โสณทณฺโฑ อภิรุโป ทสสนินฺนโย ปาสาทิกโก ปรมาย วณฺณโปกฺขรตฺตาย สมณนาคโต^{๒๘๘} อนึ่ง ท่านโสณทัณฑะ เป็นผู้มั่งรูกาม น่าดู น่าเลื่อมใส มีผิวพรรณสวยงามอย่างยิ่ง

โปกฺขรตา วุจฺจติ สุนฺทรภาโว วณฺณสฺส โปกฺขรตา วณฺณโปกฺขรตา ตาย วณฺณสมปตฺติยา ยุตฺโตติ อตฺถโ^{๒๘๙} ความดีงาม ท่านเรียกว่า โปกฺขรตา ความที่ผิวพรรณเป็นของสวยงาม ชื่อว่าวณฺณ-โปกฺขรตา หมายถึง ประกอบด้วยวรรณะสมบัตินั้น

๕. สลิล แปลว่า น้ำ

อุทาหรณ์: โปกฺขเร ชเล ชาตฺนติ โปกฺขริ บัวชื่อว่าโปกฺขระ เพราะเกิดในน้ำ

๖. มาตงฺกกรโกฏฺฐิ แปลว่า ปลายวงช้าง**๔.๓๕ เนกขมมศัพท์ปรากฏในอรรถ ๕ อย่าง คือ**

๙๖. **เนกขมมํ ปรมชฺฌาเน**

วิปสฺสนายํ นิสฺเสส-

ปพฺพชฺชายํ วิมุตฺตियํ;

กุสฺลสฺมิณฺจ ทิสฺสติ.

(๘๓๑)

เนกขมม ศัพท์ มาจาก นิ + กมฺ ปทวิกฺเขเป=ก้าวไป-ออกไป/ กร กรณ=ทำ + ฌย มีรูปวิเคราะห์ ดังนี้

^{๒๘๓} ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๔๐๑/๘๗.

^{๒๘๔} ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๘๗/๒๘๒.

^{๒๘๕} ที.สี.(บาลี) ๙/๓๐๓/๑๑๒.

^{๒๘๖} ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๓๐๓/๒๕๓.

^{๒๘๗} ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๔๕/๓๑๔.

^{๒๘๘} ที.สี.(บาลี) ๙/๓๐๓/๑๑๒.

^{๒๘๙} ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๓๐๓/๒๕๓.

สพพิไลเสหิ นิภขนตตตา เนภขมมํ ชื่อว่าเนภขัมมะ เพราะออกไปจากกิเลสทุกอย่าง มีความหมาย ดังนี้

๑. ปฐมชฌาน แปลว่า ปฐมฌาน

อุทาหรณ์: เนภขมมํ โข ปนสส มนสิกรโธโต เนภขมเม จิตตํ ปภขนทติ ปสํทติ สนตติฏฐติ วิมุจจติ^{๒๙๐} แต่เมื่อเธอมนสิการปฐมฌาน จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่ในปฐมฌาน

เนภขมมํ โข ปนาติ อธิ เนภขมมํ นาม อสุภสฺส ปฐมชฌานํ ตทสส มนสิกรโธโต จิตตํ ปภขนทติ^{๒๙๑} ปฐมฌานในอสุภะ ชื่อว่าเนภขัมมะ ในคำนี้ เนภขมมํ โข ปน เมื่อภิกษุตั้งใจถึงปฐมฌานนั้น จิตย่อมแล่นไปในปฐมฌานนั้น

๒. ปพพชชา แปลว่า การบรรพชา

อุทาหรณ์: เนภขมมสงกบโป อพฺยาปาทสงกบโป อวิหีสาสงกบโป อัย วุจจติ ภิกขเว สมมาสงกบโป^{๒๙๒} ภิกษุทั้งหลาย ความดำริในการออกบวช ความดำริในความไม่พยาบาท ความดำริในความไม่เบียดเบียน นี้เราเรียกว่าสัมมาสังกัปปะ

สเจ จ ปพพชชมุเปติ ตาทิโส เนภขมมฉนทาภิริโต วิจฺขุณฺโณ^{๒๙๓} ถ้าพระกุมารผู้มีพระลักษณะเช่นนี้ ทรงออกบวช ทรงยินดีในเนภขัมมะฉันทะ จะมีปริชาเห็นแจ้ง

เนภขมมสุขนติ เนภขมมํ วุจจติ ปพพชชา ตํ อารพฺภ อูปฺปชชนกสุขํ^{๒๙๔} คำว่า เนภขมมสุขํ ความว่า บรรพชา ท่านเรียกว่า เนภขัมมะ สุขที่เกิดขึ้นเพราะปรารถนาบรรพชานั้น

๓. วิมุตติ แปลว่า อรหัตตผลและนิพพาน

อุทาหรณ์: โส ฉฏฺฐานานิ อธิมุตโต โหติ เนภขมมาธิมุตโต โหติ^{๒๙๕} ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์นั้น ย่อมโน้มไปในฐานะ ๖ คือ โนมไปในอรหัตตผล

เนภขมมาธิมุตโตติอาทิ สพพํ อรหตฺตวเสน วุตฺตํ อรหตฺตํ หิ สพพิไลเสหิ นิภขนตตตา เนภขมมํ^{๒๙๖} คำว่า เนภขมมาธิมุตโต เป็นต้นทั้งหมด ท่านกล่าวหมายถึงพระอรหัตตผล ก็ พระอรหัตตผล ชื่อว่าเนภขัมมะ เพราะออกไปจากกิเลสทุกอย่าง

วितฺราคตฺตาติ มคฺคปฏิเวเณ ราคสส วิคตตฺตาเยว เนภขมมสงฺขาตํ อรหตฺตํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา จิตฺโต โหติ ผลสมาปตฺติวิหาเรณ วิหฺรติ ตนนินฺนมานโสเยว โหตีติ อตฺถโถ^{๒๙๗} คำว่า วิตฺราคตฺตา หมายถึงเป็นผู้บรรลุพระอรหัตกล่าวคือเนภขัมมะแล้วดำรงอยู่ เพราะราคะเป็นกิเลสไปปราศแล้วด้วยการบรรลุ มรรคนั่นเอง อธิบายว่า อยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่คือผลสมาบัติ คือเป็นผู้มีใจโน้มไปในผลสมาบัตินั้น

^{๒๙๐} อภ.ปณจก.(บาลี) ๒๒/๒๐๐/๒๓๐.

^{๒๙๑} อภ.ปณจก.อ.(บาลี) ๓/๒๐๐/๘๒.

^{๒๙๒} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๖.

^{๒๙๓} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๐๓/๑๒๗.

^{๒๙๔} อภ.ทก.(บาลี) ๒/๖๖/๖๐.

^{๒๙๕} วิ.ม.(บาลี) ๕/๒๔๔/๖.

^{๒๙๖} วิ.อ.(บาลี) ๓/๒๔๓/๑๖๔.

^{๒๙๗} วิ.อ.(บาลี) ๓/๒๔๓/๑๖๕.

๔. วิปัสสนา แปลว่า วิปัสสนา

อุทาหรณ์: โส เนกขมมัม ภาเวโนโต รมติ กามจฉนทํ ปชหนโต รมติ^{๒๙๘} เธอเมื่อเจริญวิปัสสนา ก็ยินดี เมื่อละกามฉันทะก็ยินดี

๕. นิสเสตกุสส แปลว่า กุศลทุกอย่าง

อุทาหรณ์: ปพพชชา สห อุปะจาเรน ปรมํ ฌานํ วิปัสสนา ปญญา จ นิพพานญจ เนกขมมํ นาม สพเพปิ กุสลา ธมมา เนกขมมํ นาม วุตตถเหตุ

ปพพชชา ปรมํ ฌานํ นิพพานญจ วิปัสสนา

สพเพปิ กุสลา ธมมา เนกขมมมนติ ปุจจเรติ

อิเมสํ ปน ปพพชชาทีนํ ตณหาโสตสส ปฏิโลมโต ปฏิโสตสทิสตา เวทิตพพา อวิเสเสน ทิธมมวินโย เนกขมมัม^{๒๙๙} บรรพชา ปฐมฌานพร้อมด้วยอุปจาร วิปัสสนาปัญญา และนิพพาน ชื่อว่าเนกขัมมะ กุศลธรรมแม้ทั้งหมด ก็ชื่อว่าเนกขัมมะ สมดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า

บรรพชา ปฐมฌาน นิพพาน วิปัสสนา และกุศลธรรมแม้ทั้งหมด

เราเรียกว่า เนกขัมมะ

ก็ผู้ศึกษาพึงทราบความที่บรรพชาเป็นต้นเหล่านี้ เป็นเช่นกับการทวนกระแส โดยการทวนต่อกระแสแห่งตัณหา เพราะว่า โดยความไม่แปลกกันแล้ว ธรรมวินัย ชื่อว่าเนกขัมมะ

อกุสเลสุ กามจฉนทํ กุสเลสุ เนกขมมัม วิเสเสตวา ทสเสตุ อนุปปนฺนสส กามจฉนทสสาตี อาทิมาท ตตถ กามจฉนโทติ สมานิปุปฏิปกฺโข กามราโค เนกขมมมนติ ปรมชฌานสมานิปุ ปรมชฌานํ วา สพเพ เอวํ วา กุสลา ธมมา เนกขมมัม^{๓๐๐} พระสารีบุตรกล่าวว่ามีว่า อนุปปนฺนสส กามจฉนทสส เป็นเพื่อแสดงถึงกามฉันทะในอกุศลและเนกขัมมะในกุศลให้พิเศษยิ่งขึ้น ในคำเหล่านั้น คำว่า กามจฉนโท คือ กามราคะที่เป็นปฏิปักษ์ต่อสมานิปุ คำว่า เนกขมมัม คือ ปฐมสมานิปุ หรือ ปฐมฌาน หรือกุศลธรรมทั้งหมดนั้นแหละ เป็นเนกขัมมะ

๔.๓๖ สุนตศัพท์ที่เป็นอภิธานศัพท์ คือเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ มีอรรถ ๗ อย่าง คือ

๔๗. อจจิตเต วิชขมาเน จ

ปสฺสเถ สจฺจสารถุสุ;

ชินเน จ สมิตเต เจว

สนฺโต' ภิธานยลิ่งคิโก.

(๘๔๑)

สุนต ศัพท์ มาจาก สมฺ อุปฺสเม=สงบ-ระงับ/เซเท=ลำบาก-เหน็ดเหนื่อย/นิโรธ=ดับ + อนุต/ต/นต มีรูปวิเคราะห์ ดังนี้

สุนตภาวภูเจเน สุนตํ ชื่อว่าสันตะ เพราะมีความหมายว่าสงบ

ราคาทีนํ สุนตกรณตตา สุนตํ ชื่อว่าสันตะ เพราะทำให้ราคะเป็นต้นสงบระงับ

สมโณปจยสภาโว สุนโต ชื่อว่าสันตะ เพราะเป็นสภาพที่เกิดจากความสงบ

ราคาทโย สมตตีติ สุนโต ชื่อว่าสันตะ เพราะระงับราคะเป็นต้นได้

สุนทโร อนุโต อวสานเมตสสาตี สุนโต ชื่อว่าสันตะ เพราะมีที่สุดอันงดาม

กิเลส สมตตีติ สุนโต ชื่อว่าสันตะ เพราะสงบกิเลส

^{๒๙๘} อจ.จตุกก.อ.(บาลี) ๒/๒๘/๓๒๑.

^{๒๙๙} ขุ.อติ.อ.(บาลี) ๑๐๙/๓๙๓.

^{๓๐๐} ขุ.ป.อ.(บาลี) ๑/๘๙/๓๔๒.

มีความหมาย ดังนี้

๑. **อจจิต** แปลว่า การบูชา

๒. **วิชขมาน** แปลว่า ความมีอยู่

อุทาหรณ์: ปญจิเม ภิกขเว มหาโจรา สนโต สวิชชมานา โลกสมิ^{๓๐๑} ภิกษุทั้งหลาย มหาโจร ๕ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก

๓. **ปสตถ** แปลว่า การสรรเสริญ, **นิริทุธภาว** แปลว่า ความสงบ-ดับ

อุทาหรณ์: อยถจ วิตกโก อยถจ วิจาโร สนตา โหนติ สมิตา วูปสนตา อตถงคตา อพทตถงคตา อูปิตา พยุปปิตา โสสิตา วิโสสิตา พยุพนตติกตา^{๓๐๒} วิตกและวิจาร์นี้ เป็นอันสงบระงับสงบเงียบ ดับไป ดับสิ้นไป ถูกทำให้พินาศไป ให้พินาศย่อยยับไป ให้เหือดแห้งไป ให้เหือดแห้งไปด้วยดีให้สิ้นไปแล้ว

สตํ สปุปริสานํ อริยปุคคานํ สนโต วา วิชขมานโน น ติตถียปริกปิโต อตตา วีย ปรมตถ-โต อวิชขมานโน สนโต วา ปสฏฺโฐ สวากขาตตาทิคุณโยคโต น พาหิรกรรมโม วีย เอกนตนิทิตโต ธมโมติ สทุธมโม^{๓๐๓} ธรรมของสัตบุรุษคนดี คือพระอริยบุคคล หรือธรรม มีปรากฏอยู่ หาใช้ไม่มีอยู่โดยปรมาตถ์ดุจอัตตาที่พวกเดียรธีย์พากันกำหนด ฉะนั้นไม่ หรือธรรมที่บัณฑิตยยกย่องสรรเสริญ เพราะประกอบด้วยคุณมีความเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้วเป็นต้น หาเป็นธรรมที่น่าติเตียนโดยส่วนเดียวเหมือนธรรมของพาหิรกชน ฉะนั้นไม่ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าสัทธรรม

๔. **สจจ** แปลว่า ความจริง, **สนตถาณโคจร** แปลว่า อารมณ์ของญาณอันลึกซึ้ง

อุทาหรณ์: อธิคโต โข มยายํ ธมโม คมภีโร ทุททโส ทุรฺนุโพโธ สนโต ปณฺโฑ^{๓๐๔} ธรรมที่เราบรรลุล้วนนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก ตามรู้ยาก เป็นอารมณ์ของญาณอันลึกซึ้งและเป็นธรรมประณีต

๕. **สาธ** แปลว่า คนดี

อุทาหรณ์: สตถจ ธมโม น ชฺร อูเปติ สนโต หเว สพฺภิ ปเวทยนฺติ^{๓๐๕} แต่ ธรรมของสัตบุรุษ หาเข้าถึงความคร่ำคร่าไม่ สัตบุรุษย่อมสนทนากับสัตบุรุษ

๖. **ชินน**, **กิลนตภาว** แปลว่า ความลำบากหรือความเหน็ดเหนื่อย

อุทาหรณ์: ทีฆา ชาครโต รตติ ทีฆํ สนตสฺส โยชน^{๓๐๖} ราตรีหนึ่งของผู้ตื่นอยู่ชางยาวนานระยะทางโยชน์หนึ่งของผู้เหน็ดเหนื่อยชางยาวไกล

๗. **สมิต**, **กิลสวูปสม** แปลว่า ความสงบจากกิเลส

อุทาหรณ์: โสกา น ภวนฺติ ตาทิโน อูปสนตสฺส สทา สติมโต^{๓๐๗} ผู้คงที่ สงบ มีสติทุกขณะย่อมเป็นผู้ไม่เศร้าโศก

^{๓๐๑} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๑๙๕/๑๒๔.

^{๓๐๒} อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๕๗๒/๓๑๑.

^{๓๐๓} อภิ.มมตถวิภาวินี.ฎีกา.๖๕.

^{๓๐๔} วิ.ม.(บาลี) ๔/๗/๖.

^{๓๐๕} ชุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑๕๑/๔๔.

^{๓๐๖} ชุ.ช.(บาลี) ๒๕/๖๐/๒๗.

^{๓๐๗} วิ.มหา.(บาลี) ๒/๑๕๓/๑๙๐.

๔.๓๗ ความหมายของ สุนธิและสัตตมคัพพ

๙๘. สุนธิ สงฆฎฎเน วุตโต สุนธิ'ตถิ ปฏิสุนธิย;
 สตตณนํ ปุรณ เสฎฐเจ 'ตีสนเต สตตโม ติสฺ. (๙๔๒)
 สุนธิคัพพํปุงลิ่งคํทํานกล่าวไว้ในอรรถสังฆฎฎณะ แปลว่า การติดต่อกัน
 สุนธิคัพพํอิตถิลิ่งคํกล่าวอรรถปฏิสันธิ แปลว่า ปฏิสุนธิ
 สตตมคัพพํใน ๓ ลิ่งคํ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) สัตตปุรณะ-ที่ ๗ (๒) เสฎฐะ-ประเสริฐ
 (๓) อติสันตะ-สงบยิ่ง

๔.๓๘ ความหมายของนิบาตคัพพ

๙๙. ยาวตา ดาวตา ยาว ดาว กิตดาวตา ตถา;
 เอตดาวตา จ กิเว'ติ ปริจเฉทตถาวจกา. (๑๑๔๑)
 ยาวตา, ดาวตา, ยาว, ดาว, กิตดาวตา, เอตดาวตา, กิเว นิบาตกล่าวอรรถปริจเฉท
 การกำหนด แปลดังนี้
 ยาวตา มีประมาณเท่าใด, ดาวตา มีประมาณเท่านั้น ยาว เพียงใด, ดาว เพียงนั้น,
 กิตดาวตา มีประมาณเพียงไร, เอตดาวตา มีประมาณเพียงนั้น, กิเว สักเท่าไร เพียงไร
 ๑๐๐. ปราสทโท ปริทานิ- ปราชย-คตีสฺ จ;
 ภูสเถ ปฏิลอมตเถ วิกุกมา'มสนาทิสฺ. (๑๑๖๔)
 ปรา อุปสัค มีอรรถ ปริทานิ ความเสื่อม, ปราชย ความพ่ายแพ้, คติ การไป, ภูสเถ
 อรรถยิ่ง, ปฏิลอมะ ทวนกลับ, วิกุกมะ ความบากบั่น, อามสนะ การจับต้อง เป็นต้น
 ๑๐๑ สมจจเย สมหาเร- นวาจเย เจ'ตริตเร;
 ปทปุรณมตเต จ จสทโท อวธารณ. (๑๑๘๗)
 จ นิบาต มีอรรถ สมจจยะ การรวบรวม, สมหาเร การประมวล, อันวาจยะ การ
 รวบรวมภายหลัง, อิตริตระ การประกอบบทยื่น ๆ เข้ากัน, ปทปุรณมตตะ สักว่าเป็นปทปุรณะ,
 อวธารณะ การห้าม

๔.๓๙ สรุปท้ายบท

ความสำคัญในบทนี้ คือ การแสดงคัพพวิเสสนะมีคัพพว่า ความดี-งาม-สวย-น่าชบใจ
 ๑๘ คัพพ ประเสริฐ-สูงสุด-ประธาน ๒๖ คัพพ ฉลาด-ปรากฏชัด-แจ่มแจ้ง ๒ คัพพ อ่อน-อ่อนโยน-นุ่ม-
 ละเอียดย ๓ คัพพ แจ่มแจ้ง-ชัดเจน-ประจักษ์ ไม่แจ่มแจ้ง-ไม่ชัดเจน-ไม่ประจักษ์ ๒ คัพพ ผู้มีบุญ-ผู้ได้รับ
 ผลของกรรมดี ๓ คัพพ ผู้มีความเพียรมาก ๒ คัพพ ผู้มีมาก-ผู้โง่มาก ๒ คัพพ ผู้มีใจดี-ผู้มีน้ำใจ-ผู้มี
 ใจประเสริฐ ๒ คัพพ ผู้มีชื่อเสียง-ผู้มีเกียรติ ๑๐ คัพพ ผู้เป็นใหญ่-ผู้ครอง-เจ้านาย-ผู้นำ ๑๑ คัพพ ผู้
 มั่งคั่ง-ผู้ร่ำรวย ๓ คัพพ ผู้ควรรับทาน ๒ คัพพ น่ารักใคร่ ๒ คัพพ ผู้มีเขาว์-ผู้พิจารณาเหตุผลได้เร็ว ๒
 คัพพ ผู้เอาใจใส่-จัดจ้อย-ผู้ขยัน-ติดงาน ๒ คัพพ ผู้ตระหนี่ ๔ คัพพ ผู้ตักยาก-คนจน-ไม่มีกิเลส ๕ คัพพ
 สัตว์ ๔ จำพวก บุชา-นบถื่อน-นอบน้อม ๗ คัพพ เหลา-ถาก ๒ คัพพ, กล่าว-พูดจา-สนทนา ๑๑ คัพพ
 คัพพที่มีความหมายหลายอย่าง มี สมยคัพพมี อรรถ ๙ อย่าง วณคัพพมีอรรถ ๑๐
 อย่าง จุกคัพพมีอรรถ ๑๔ อย่าง พรหมจริยคัพพมีอรรถ ๑๐ อย่าง รมมคัพพมีอรรถ ๑๔ อย่าง อตถ
 คัพพมีอรรถ ๙ อย่าง คุณคัพพมีอรรถ ๘ อย่าง รสคัพพมีอรรถ ๙ อย่าง โภคคัพพในอิตถิลิ่งคํมีอรรถ ๒
 อย่าง ปทคัพพทํานรู้ว่ามีอรรถ ๙ อย่าง โปกษคัพพมีอรรถ ๖ อย่าง เนกขมมคัพพปรากฏในอรรถ ๕

อย่าง สุนตศัพท์ที่เป็นอภิธานยลึงค์ คือเป็นได้ทั้ง ๓ ลึงค์ มีอรรถ ๗ อย่าง ความหมายของ สนธิและ สัตตมศัพท์ ความหมายของนิบาตศัพท์ มี จ ศัพท์เป็นต้น พร้อมอุทาหรณ์ที่นำมาอ้างอิงจากคัมภีร์ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ฯลฯ

คำถามท้ายบทการเรียนรู้ประจำบทที่ ๔**๑. จงบอกคำศัพท์ดังต่อไปนี้**

- ๑.๑ สมย ศัพท์ที่ปรากฏในคัมภีร์อภิปธาน มีอรรถเท่าไร อะไรบ้าง
- ๑.๒ แสดง ปท ศัพท์ที่ใช้ในความหมายต่าง ๆ ๕ อุทาหรณ์ พร้อมทั้งคำแปล
- ๑.๓ จ ศัพท์ มีอรรถเท่าไร อะไรบ้าง
- ๑.๔ โพรธิ ศัพท์มีความหมายก้อย่าง เป็นลึงค์อะไรได้บ้าง

๒. จงอธิบายคำศัพท์ดังต่อไปนี้

- ๒.๑ คำว่า “สารฐ” ในภาษาบาลี แปลว่าอะไร ประกอบด้วยธาตุ ปัจจัยอะไร จงแสดงพร้อมยกอุทาหรณ์ประกอบ
- ๒.๒ คำว่า “อคค” มาจากธาตุ ปัจจัยอะไร จงแสดงพร้อมยกอุทาหรณ์ประกอบ
- ๒.๓ ศัพท์ว่า จกุก, พรหมจริย และ วณณ ประกอบด้วยธาตุ ปัจจัยอะไร พร้อมยกอุทาหรณ์ประกอบ
- ๒.๔ ศัพท์ว่า ธมม และ เนกขมม มาจากธาตุ ปัจจัยอะไร ใช้ได้ก็ความหมาย พร้อมแสดงอุทาหรณ์ประกอบ

๓. จงวิเคราะห์คำศัพท์ดังต่อไปนี้

- ๓.๑ ประโยคว่า ปณจิเม ภิกขเว มหาโจรา สนโต สวิชชมานา โลกสมิ มีความหมายว่าอย่างไร และต้องการอธิบายศัพท์ไหนเป็นหลัก
- ๓.๒ ศัพท์ว่า สมย, สนธิ และ สุตตม มีความหมายหลากหลาย จงแสดง ความหมายแต่ละอย่างว่ามีรากศัพท์มาจากอะไร พร้อมยกอุทาหรณ์ประกอบ

บรรณานุกรมประจำบทที่ ๔

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. ๒๕๐๐.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๐ – ๒๕๓๙.
- ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๙ – ๒๕๔๓.
- พระอนุรุทธเถระ, อภิธมมตถสงคปาติยา สห อภิธมมตถวิภาวินี นาม อภิธมมตถสงคหฎีกา, พิมพ์ครั้งที่ ๙ นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- พระพุทโธสเถระ, วิสุทฺธิมคคสฺส นาม ปกรณวิเสสสฺส ปจโม ภาโค, พิมพ์ครั้งที่ ๘ กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- วิสุทฺธิมคคสฺส นาม ปกรณวิเสสสฺส ตติโย ภาโค, พิมพ์ครั้งที่ ๘ กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.
- สมนตปาสาทิกา นาม วินยฎฺฐกถา ตติโย ภาโค, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.
- พระพุทโธปปิยเถระ, ปทฺฐปติทฺธิ. ฉบับสยามรฎฺฐเจ ลำปางนคเร ท่ามะโออาราม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓.